

**Literatūrinė
Kauno regiono
savimonė**

„Žlugęs menininkas, štai kas yra Kaunas.
Spindinčių gyvastingų akių, mėlynų mėlynų,
atsiduodančių nepertraukiamam žibėjimui.
Stataus, tvirto stoto. Ir gilaus, retai girdimo
kuplaus tembro. Toks jis yra. Tokį jį pažįsta
garbios tarpukario figūros, hipiai raganiai,
tokį jį mato istorijomis užsisaldinantys
gyvenimą šiandienos žmonės.“

Rasa Biveinytė,
akademinio jaunimo kūrybos konkurso
„Kaunas – (ne)užrašyta vieta“ laureatė

Lietuvių literatūros katedra
Profesoriaus Broniaus Vaškelio literatūrinės komparatyvistikos centras

Literatūrinė Kauno regiono savimonė

Mokslo straipsnių rinkinys

*Leidinytas parengtas įvykdžius Lietuvos mokslo tarybos finansuotą projektą
„Literatūrinė Kauno regiono savimonė“.*

Vytauto Didžiojo universitetas
2011 Kaunas

REDAKTORIŲ KOLEGIJA

prof. dr. Asija Kovtun
doc. dr. Dalia Kuizininė

SUDARYTOJA

Indrė Žakevičienė

MOKSLINĖS REDAKTORĖS

Aurelija Mykolaitytė
Indrė Žakevičienė

KALBOS REDAKTORĖ

Aurelija Mykolaitytė

RECENZENTĖS

prof. dr. Asija Kovtun
doc. dr. Vytautė Pasvenskienė
prof. dr. Dalia Vyšniauskienė

MAKETUOTOJA

Janina Baranavičienė

Turinys

IRENA BUCKLEY Lietuviškoji Kauno tapatybė XIX a. literatūroje.....	7
AURELIJA MYKOLAITYTĖ Atminties topografija: Kauno vietos XX a. lietuvių poezijoje.....	20
ASTA GUSTAITIENĖ Kaunas kauniečių rašytojų kūrinuose vaikams	35
VIJOLĖ VIŠOMIRSKYTĖ Heterotopinė Kauno erdvė	48
LIVIJA MAČAITYTĖ-KASELIENĖ Regioninės savimonės (re)prezentacijos: <i>kraštovaizdis, vieta ir tapatumas</i> XXI a. pradžios Kauno literatūrinuose ir fotonaratyvuose	64
INDRĖ ŽAKEVIČIENĖ (Bio)regioninės savimonės mitas: užrašytos vietos ženklai	80

Vietoje pratarmės

– Atsiprašau, Pone Kaune,
aš matau, kokius sapnus jūs parduodate
lunatikuojantiems kauniečiams.
Jie laukia vieniši Kauno pilies autobusų stotelėje.
Jie moka už sugadintas padangas
Juozapavičiaus prospekte.
Jie perka kaip patriotai Kauno „Akropolio“ alėjose.

– Tai nesvarbu, užsienietai.
Žinoma, Jurgis Mačiūnas išvažiavo ir dar tūkstančiai daugiau išskrido.
Bet pasilik čia.
Aš tau turiu kai ką už prekystalio.
Jeigu tavo kraujas susimaišys upėse,
Dr. Kėvalas budės visą naktį, kad išgelbėtų tavo vaiką.

Ed Carroll,
akademinio jaunimo kūrybos konkurso
„Kaunas – (ne)užrašyta vieta“ laureatas

Lietuviškoji Kauno tapatybė XIX a. literatūroje

Anotacija: Kauno erdvė padeda išreikšti bendras etnokultūrinės XIX a. tendencijas Lietuvoje. Miestas, tapęs carinės gubernijos centru, literatūros savimonėje išsaugo savo autentišką pavidalą. Kauno savitumą lemia jo geografinė padėtis. Tai miestas prie upės, apribojančios ir išplečiančios jo erdves. Lietuviškojo tapatumo kontūrai Kauno literatūrinėje savimonėje ryškėja bandant kurti mitologinio ir herojinio epo situacijas. Erdvės sakralizacija, mitinės genealogijos akcentai, savų dievų olimpas, religinio kulto vaizdavimas romantinio pobūdžio tekstuose – tai mitologinio Kauno naratyvo ženklai. Kuriamas istorinės topikos repertuaras rodo, jog literatūroje stengiamasi gaivinti herojinės epikos atmintį. Kauno pilis tampa lemiamų mūšių erdve, ryškinami savi herojai, įvykių baigtį lemia kolektyvinės sąmonės suformuotos nuostatos. XIX a. lietuvių literatūros tekstuose ženkli lietuviškosios Kauno tapatybės idėja savitai tęsiama XX a. literatūroje.

Raktažodžiai: Literatūros savimonė, mitologinis epas, herojinis epas, vandens semantika, sakrali erdvė, istorinė topika.

Įvadas

XIX a. Kaunui tapus Rusijos gubernijos centru susidarė palankios sąlygos regioninės kultūros apraiškoms. Oficialiai kuriamas centro, iš kurio tvarkoma gubernija, įvaizdis. Rusiškuose leidiniuose pabrėžiama juridinis administracinio centro vaidmuo, bandoma įtvirtinti unifikuojantį miesto stilių ne tik valdyme, bet ir viešojoje erdvėje, pastatų, gatvių planavime. Tačiau literatūros savimonė saugojo autentišką miesto pavidalą, istorinę, kultūrinę jo tapatybę. Europoje XIX a. buvo įsitvirtinusi Apšvietos epochos idėja, jog regioninė kultūra aprėpia literatūros, kalbos, tradicijų sritį, o ne mokslo ar politinio gyvenimo¹. Tokia kultūrinė regiono samprata dominuoja ir Lietuvos istorikų, literatūrų darbuose, kuriuose aptariamas Kauno savitumas, jo išskirtinumas ir svarba Lietuvai. Jau pirmoje amžiaus pusėje pasirodo Jozefo Ignacijaus Kraševskio apybraiža apie Kauną, Teodoras Narbutas paskelbia miesto istorijos fragmentus, Mykolas Balinskis palankiai rašo apie miesto praeities garbingumą. Kauno išskirtinumą Napoleono invazijos metu pažymi Adomas Honoris Kirkoras, apie pokyčius mieste, progreso apraiškas rašo Vladislavas Sirokomlė. Amžiaus viduryje formuluojamas klausimas: „Czem bylo Kowno? Czem est? I czem byc moze?“² Šiuolaikinę Kauno istorijos knygą parašęs

¹ Pierre Pasquini, „De la tradition à la revendication : provincialisme ou régionalisme?“ In: *Ethnologie française*, t. 37, Presses Universitaires de France, 2003/2, p. 421.

² Stanislovas Moravskis, *Iš visur po truputį. Nuo Merkinės iki Kauno. Atsiskyrėlio gavenda*: Parengė R. Griškaitė, Vilnius: Dailės akademijos leidykla, 2009, p. 488.

Zigmantas Kiaupa teigia, jog „XV–XVIII a. Kauno gyvenime svarbiausia buvo Kauno vidaus sandara, jo vietą Lietuvos valstybėje ir visuomenėje lėmusi miestiečių bendruomenė...“³. Tačiau XIX a. literatai žymiai labiau domisi miesto proistorės legendomis, jo praeities herojika, sakraliosiomis erdvėmis. Kaunas dažnai nėra reali vieta, jis nugrimzdęs romantiniuose ūkuose arba iškyla kaip poetinė retrospekcija prisiminimuose, jaunystės išgyvenimuose.

Miestas prie upės

XIX a. lietuvių literatūroje pagrindiniai elementai, apibrėžiantys savą erdvę, yra upė ir giria. Programinė Simono Stanevičiaus pasakėčia „Aitvarai“ pradedama žemaičio namus supančios ervdės nusakymu: „Ant sraunios upės palei ąžuolyną seną /Vienkiemy daugel metų žemaitis gyveno“⁴. Srauni upė žymi laiko slinktį, senas ąžuolynas – pastovumą. Taigi gyvenama „nuo seno“, „daugel metų“, todėl ir pasakėčioje teigiamos žemaitiškosios vertybės yra laiko išbandytos. O žemaitiškumas XIX a. literatams reiškia tikrąjį lietuviškumą.

Kauno gamtinę erdvę literatūroje nusako dvi (kitur trys) upės ir giria. Miestas tarsi atribojamas nuo išorinio pasaulio, aiškiai apibrėžiami jo kontūrai. Uždara erdvė sukuria įspūdį, kad gyvenama „atsikieminėjus“ (Simono Daukanto mėgstamas žodis, apibūdinantis žemaičio gyvenimą girios viensėdijoje). Tai, kas vyksta upių įrėmintoje, Aleksoto liepyno ir panemune besidriekiančių miškų apsuptoje erdvėje, yra sava, sužmoginta. Čia turima viskas, kas būtina sielai ir kūnui, vėlgi Daukanto žodžiais, – „idant svetimo nereikalautų“.

Giria supa miestą, įsiveržia į jo erdvę suteikdama ramybės ir stabilumo. Daukantas susieja Aleksoto liepyną, Žaliąją girią, Panemunės miškus su Lietuvos sengire, prasidedančia Palangoje ir nusidriekusi per visą šalį. Gyvenimas miško artumoje kelia privačios ervdės, namų, jaukumo pojūtį, būdingą lietuviškajai savivokai, kuriai artimesnė miško nei jūros pajauta.

Upės vaidmuo prieštaringas – ji uždaro erdvę ir ją išplečia. Tai itin akivaizdu XIX a. Lietuvoje pasirodžiusiose monografijose apie upes. Prie Kauno priartėjama Nemunu arba Nerimi. Tad keliautojas į miestą žvelgia iš šalies, aprėpdamas visą miesto ir jo prieigų panoramą. Pirmiausia pabrėžiama estetinė pajauta. Sirokoplė, keliaudamas Namunu nuo versmių iki Žiočių, priartėjęs prie Kauno teigia, jog Kaunas „savo padėties atžvilgiu gali būti priskirtas prie gražiausių Lietuvos ir net Europos miestų“⁵. Upė sustiprina estetinį išgyvenimą, kadangi jos vandenyje atsispindi visa panorama su bažnyčių bokštais, rotušė, pilies griuvėsiais. Imlūs vietos estetikai XIX a. keliautojai nesitenkina šykščiais geografiniais duomenimis. Netgi užsibrėžęs parašyti mokslinę monografiją grafas Konstantinas Tiškevičius sužavėtas atsivėrusio vaizdo neslepia savo emocijų. Už paskutinio Neries vingio išvydęs visu grožiu atsiveriantį senovinį miestą jis žavisi urbanistiniu peizažu – senų mūrų griuvėsiais, raudonais bokštais, įsirežiančiais į natūralų gamtos peizažą. Atsiranda romantinei sentimentalai kelionei būdinga

³ Zigmantas Kiaupa. *Kauno istorija*. t.1: *Kauno istorija nuo seniausių laikų iki 1655*, Vilnius, Versus Aureus, 2010.

⁴ Simonas Stanevičius, *Raštai*: Sudarė J. Lebedys, J. Girdzijauskas. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010, p. 297.

⁵ Vladislavas Sirokoplė, *Nemunas nuo versmių iki Žiočių*, Vilnius: Mintis, 1991, p. 31.

ekspresija: „Kaip čia gražu, kaip dosniai gamta apdovanojo tą slėnį, kuriame susitikusios viena kitai broliškai ranką padavė dvi nuostabiosios Lietuvos upės/ Kas bent kiek yra matęs svetimų šalių gamtos grožį, nors ir žavėjosi jomis, vis dėlto tas neatsistebės tuo įstabių slėnių“⁶. Galbūt panašias emocijas tramdė kandusis Stanislovas Moravskis, atkeliavęs nuo Merkinės iki Kauno ir nenorėjęs aprašyti savo numylėto miesto, palikęs tai atlikti kitiems. Ekspresyviai nusakytas panoraminis vaizdas nuo upės pusės taps vizualia Kauno etikete piešiniuose, vėlesnėse nuotraukose. XIX a. viduryje Lietuvoje, kada, kaip ir kitur Europoje, imamos vertinti patriotinio pobūdžio kelionės po savą šalį, Kaunas tampa svarbiu maršruto punktu, su juo susijusios pirmosios monografijos apie upes.

Plaukiančios upės topika yra talpi įvairių prasmų. XIX a. literatūroje dažna upės – dainos sąsaja. Ji reiškiasi tiesiogine prasme – paupiuose renkamos dainos. Taip atsiranda Stanevičiaus tėviškėje Paupyje užrašytų dainų rinkinys. Panemuniais keliaudamas iki Kauno dainas renka Moravskis. Apie būtinumą tirti pakrančių tautosaką kalba Tiškevičius. Jis apgailestauja, kad nesudėta jokia daina apie Nerį. Galbūt todėl toks populiarus tampa Adomo Mickevičiaus tekstas – Vaidilos daina iš poemos *Konradas Valenrodas*, turinti liaudies dainos bruožų. Poetas kuria Nemuno ir Neries, bernelio ir mergelės paraleles. Estetizuotas Kauno vaizdas, upės krantai, darželio gėlėmis apkaišyti, primena idilę:

Kauno pakalnėj per lygumą jaukią,
Tulpių, narcizų slėniu, Neris plaukia.
Dėl lietuvaitės berneliai dabinas
Šauniau nei rožių ir tulpių gėlynas.⁷

Minimais liaudies dainų motyvais lituanizuojama Kauno erdvė. Apie čia skambėjusį lietuvišką žodį kalba ne vienas literatas ar istorikas. Daukantas rašo, jog Pilypas Ruigys mieste klausęs burmistro dukterų dainuojamų lietuviškų dainų, o ir pats burmistras uždainavęs „Apynėlį“. XIX a. minimos sielininkų dainos. Su Kauno periodu galėtų būti siejama ir Mickevičiaus *Gražinoje* paminėta dainelė apie Kęstučio žirgą.

Upės topikoje svarbi bėgančio laiko semantika. Tėkmė asocijuojasi su praėjusiais metais, tekantys vandenys žadina prisiminimus. Nuo Kauno pilies sienų žvelgdamas į dvi priešpriešias plaukiančias upes Tiškevičius patiria svaiginantį prisiminimų gaudulį: „Kirbinės mūsų tolimos praeities prisiminimų iškilo man prieš akis. Daugybė vaizdų vienas po kito švysčiojo mano mintyse“⁸. Vandenys ardo tvirčiausius mūrus – Neris paplauna Kauno pilies įtvirtinimus. Žvelgiant į visa tai užplūsta romantikams būdinga griuvusių nostalgija, nuskamba maironiškieji bėgančio laiko motyvai. Tai sukuria emocinės empatijos lauką, kuris gali atsirasti ikiindustriniame mieste, išgyvenant estetinę kultūros pajautą, ieškant savosios istorijos slėpinių, sudvasintų praeities liudijimų.

⁶ Konstantinas Tiškevičius, *Neris ir jos krantai hidrologo, istoriko, archeologo ir etnografo akimis*, Vilnius: Mintis, 1992, p. 300.

⁷ Adomas Mickevičius, *Eilėraščiai Poemos*, Vilnius: Vaga, 1987, p. 133.

⁸ Konstantinas Tiškevičius, *Neris ir jos krantai hidrologo, istoriko, archeologo ir etnografo akimis*, Vilnius: Mintis, 1992, p. 295.

Tačiau miesto kultūros pozymis – kontrastai tarp natūralios gamtinės erdvės ir žmogaus rankų sukurtų kultūros objektų, tarp kultūros ir civilizacijos reiškinių. Kaune šiuos skirtumus paryskina upės kaimynystė. Upė ne tik teikia saugumo jausmą, apjuosdama savą erdvę, bet ir įsiveržia į žmonių gyvenimą, verčia keistis. Taigi miestas prie upės nuolatos kinta, toji kaita nepalieka vietos sentimentams. Nuo 1480 m. Vytauto suteiktos privilegijos – savivaldos – prasideda miestietiškas Kauno periodas⁹. Tai lemia savotišką jo užsisklendimą savoje erdvėje. Tačiau Kauno Aukso amžius siejamas su jo miestietiškojo periodo XVII a pirmąja puse, kada suklesti amatai, prie upių išmūrijami dideli sandėliai prekėms, atidaromos svetimšalių prekybinės kontoros¹⁰. Pamažu pragmatinius miesto siekius išreiškia nauji veikėjai – prekeiviai, atvykstantys kolonistai. Plaukiančios su prekėmis valtys ar Rainoldo Tyzenhauzo garlaviai atveria platesnes erdves. Miestas prie upės, anot Sirokoslės, tampa civilizuota Europa. Vėlyvojo romantizmo, jau pereinančio į pozityvizmą, atstovui svarbios ne tik romantinės pajautos, bet ir civilizacijos atnešti pasiekimai: Peterburgo–Varšuvos kelio nukreipimas į Kauną, garlavių prieplauka, elektros telegrafo stotis, tiesiamas Peterburgo–Varšuvos geležinkelis, intensyvėjantys prekybiniai mainai. Daroma pranašiška išvada: „Kaunas jau šiandien koncentruoja visą Lietuvos gamybą“, o ateityje „taps jis europiniu požiūriu turtingiausiu Lietuvos miestu“¹¹. Atsiranda būdinga priešprieša – dinamiškas, modernėjantis pragmatiškas Kaunas ir tylus Vilnius su jo kultūrine erdve, nenusakomu patrauklumu, kurį empatiškai junta XIX a. literatūra. Kalbėdamas apie Peterburgo ir Maskvos fenomeną Vladimiras Toporovas teigia, jog šie miestai bendrame rusų istorijos kontekste buvo ne tiek vienas kitą užgožią, kiek papildą, sustipriną reiškiniai. Reikalingi buvo du tipai, dvi strategijos, du keliai¹². Panašus santykis formavosi ir Lietuvos literatūrinėje savimonėje, reflektavusioje Vilniaus ir Kauno dvasines erdves.

Istorinių kovų erdvė

XIX a. rekonstruojant Lietuvos istoriją dažnai remiamas intuicija, vaizduote – poetinėmis priemonėmis, padedančiomis priartėti prie tautinės sąmonės ir pasąmonės klodų, nujausti galimas situacijas, atkurti personažų paveikslus. Kraševskis savo straipsniuose kviečia rašantį Lietuvos istoriją ten, kur trūksta faktinės medžiagos, kurti meninį vaizdą. Prie tokios kūrybos prisišlietų Narbuto padavimai bei poetiškos falsifikacijos, poetinė Daukanto istorinio žodžio įtaiga, Poškos, Čečioto bandymas eiliuoti Lietuvos istoriją. Prancūzų sakininės poezijos tyrėjas Paulas Zumthor skiria du epinio žanro tipus – istorinį (*historique*) ir mitinį (*chamanique*), kaip dvigubos poliarizacijos terminus, esančius tame pačiame diskurso lauke¹³. Į tokį dvigubą

⁹ Zigmantas Kiaupa, Kauno istorija, t.1: *Kauno istorija nuo seniausių laikų iki 1655*. Vilnius: Versus Aureus, 2010.

¹⁰ Vladislavas Sirokoslė, *Nemunas nuo versmių iki žiočių*, Vilnius: Mintis, 1991, p. 32.

¹¹ Vladislavas Sirokoslė, *Iškylos iš Vilniaus po Lietuvą*, Vilnius: Mintis, 1989, p. 161.

¹² Toporov В. Н., *Миф. Ритуал. Символ. Образ: Исследования в области мифопоэтического: Избранное*, Москва: Издательская группа «Прогресс» - «Культура», 1995, p. 259–367.

¹³ Paul Zumthor, *Introduction à la poésie orale*, Paris: Seuil, 1983.

epiškumą orientuotas Kauno diskursas, kuriame nesąmoningai, o kartais tikslingai atkuria-
mos epinės struktūros.

Lietuviškasis miesto tapatumas XIX a. formuojamas iš hiperbolizuotų istorinių vaizdinių, su-
reikšmintų įvykių, poetizuotų praeities herojų paveikslų. Visa tai veikia kaip išbaigta visuma,
tai tampa medžiaga vaizduotei kurti savitą Kauno mitologiją. Istorinė topika virsta simboli-
niais ženklais, išreiškiančiais tai, kas sava, lietuviška.

Vienas svarbiausių vaizdinių, žyminčių miesto išskirtinumą ir svarbą, – dviejų upių santakoje
stovinti pilis. Ji siejama ne su juridine valdymo funkcija, kaip sostapilė, Gedimino pilis, o su
karine. Tai tvirtovė, kurios funkcija – užtikrinti saugumą, apginti savuosius. Tad Kaunas isto-
rinėje sąmonėje visų pirma įrašomas kaip kovų vieta, kur sprendžiamas ne tik miesto, bet ir
Lietuvos likimas. Romantinė XIX a. istoriografija, pateikianti ne tik tai šykščius faktus, bet ir
subjektyvias jų interpretacijas, nuspalvintas vaizdžiais pasakojimais, sustiprintas ryškiomis
emocijomis, pabrėžia Kauno gynybos svarbą. „Kauno tvirtovė buvo raktas į tikrąsias Lietuvos
žemes; stovinti dviejų didelių upių santakoje visada buvo svarbus punktas, viliojantis aną
valdyti, masino būdamas reikalingas vėlesniems žygiams“¹⁴, – rašo Narbutas. Kryžiuočiai,
bijodami lietuvių atakų, skubėjo Kauno pilį, ginančią kelią į tolimesnę Lietuvą, paimti¹⁵, –
pabrėžia Daukantas.

Istorinis pasakojimas primena herojinio epo situacijas. Jo centre – svarbus karinis konfliktas,
nuo kurio sprendimo priklauso genties gyvastis. Ginama sunkiai įveikiama tvirtovė, svarbus
karinės paskirties strateginis objektas. Pabrėžiama pilies galybė reprezentuoja visos pago-
niškosios Lietuvos, nuolatinės viduramžių kovų arenos, galią. Romantinė istoriografija tarsi
išreiškia kolektyvinę sąmonę, ieškančią savo herojų amžiaus ir tinkamos herojiškų kovų erd-
vės. Ją geriausiai atspindi lietuviškoji panemunės pilių sistema, kurios stipriausia užkarda –
Kauno pilis. Lietuvos istorikai aprašo galingus jos įtvirtinimus, storas mūro sienas, sargybi-
nes, aštrias statinių tvoras, gilius gynybinius griovius. Tačiau ginama ne tik sunkiai įveikiama
tvirtovė. Kauno pilis stovi sakralioje vietoje – dviejų svarbiausių šalies upių santakoje. Prie
pilies glaudžiasi šventas regiono centras: „...nuo to mūro iki pačios upių santakos driekėsi
žemumoje giraitė, dievų garbei skirta; garbingoji šventovė stovėjo prie Nemuno, kur vėliau
buvo jėzuitų kolegija“¹⁶, – lokalizuoja Narbutas. Taigi herojų amžius gina ne tik savąjį *citis*,
fizinę savo laisvę, bet ir savuosius dievus, dvasinę nepriklausomybę. Karinės ir sakralinės pa-
skirties objektai susilieja – praradus pilį, prarandama ir šventovė su „dievų stabais“.

Tarsi herojiniame epe istoriniame pasakojime veikia savi herojai, kovojantys su svetimaisiais.
Pagrindiniu didvyriu tampa jaunas Vaidotas, pagal XIX a. istoriografinę tradiciją vadovavęs
Kauno pilies gynybai. Jam suteikiamas pastovus epitetas „narsusis“. Įspūdis sustiprinamas pa-
brėžiant jo amžių: „Miestui vadovavo Vaidotas, Kęstučio sūnus, jaunuolis, vos dvidešimties
tesulaukęs“¹⁷. Patirties stoka kompensuojama išskirtine drąsa ir ryžtu: Daukantas pažymi, kad

¹⁴ Teodoras Narbutas, *Lietuvių tautos istorija*, t. 5, Vilnius: Mintis, 2001, p. 142.

¹⁵ Simonas Daukantas, *Raštai*, t. 2, Vilnius: Vaga, 1976, p. 495.

¹⁶ Teodoras Narbutas, *Lietuvių tautos istorija*, t. 5, Vilnius: Mintis, 2001, p. 144.

¹⁷ *Ibid.*, p. 144.

narsusis Vaidotas pilį „su tokia kantrybe ir narsybe gynojo, jog kryžiai negalėjo viltis veikiai įsilaužti“¹⁸. Lietuviškasis Hektoras iki galo atlieka pareigą ginamam miestui. Riterio siuzerenas Kęstutis, kaip ir dera valdovui, stebi mūšio eigą, atlieka diplomatinę misiją. Lietuvos istorikai persako kitų istorinių šaltinių medžiagą. Pateikiamas Kęstučio ir kryžiuočių magistro Vinricho Kniprodės diplomatinis pokalbis, kuriame pabrėžiama Lietuvos valdovo riteriškos savybės – garbės supratimas, orumas, pasitikėjimas savimi.

Mūšio baigtį nulemia ne tik kariniai veiksmai, bet ir aukštesnės jėgos. Narbutas rašo apie pasitikėjimą lemtimi ir jos nepastovumą. Nugalėtojai savo priešininkus sumenkina šiurpia mirtimi, negailestingomis skerdynėmis. Taip mirtis traktuojama klasikiniuose epo pasakojimuose, kada nukautas priešas nėra pagerbiamas, o paniekiamas, kad negalėtų patekti į mirusiųjų šalį. Lietuviškoje Trojoje susiduria dvi kultūros, dvi religijos. Ant nugalėtų pagonių pilies griuvėsių švenčiamos Velykų ryto iškilmės, skamba krikščioniškos giesmės. Narbutas pasakoja, kad padėkos Aukščiausiajam už pergalę giesmė pradedama velykiniu motyvu, o baigiama įprastais žygių į Lietuvą žodžiais.

Kauno pilies gynėjų žūtis traktuojama panaudojant romantinei istoriografijai būdingus vaizdinius. *Pasakojime apie veikalus Lietuvių tautos senovėje* Daukantas piešia gražios mirties, sutinkamos herojiniame epe, scenas. Kauno pilies gynėjai gretinami su Pilėnų kariais. Vaidotas, kaip ir Margiris, pasirenka geriau žūtį liepsnose nei vergovę. Taip sustiprinamas ideologinis epinio pasakojimo pamatas. Kauno gynėjų žūtis tampa emociniu romantinės istoriografijos argumentu, išreiškiančiu Lietuvos gynėjams būdingą gražios mirties idėją: „...visi jau garbingai karvietėj krito, jau liepsnose pilies sutirpo, velydamies užsirausti liuosais irose namų savo, nekaip vergauti kruviniems neprieteliams“¹⁹. Dramatiškai istorinei scenai netrūksta baigiamųjų herojinio epo akcentų: Kęstutis iš sielvarto laužo rankas, Lietuva ilgus amžius rauda narsių Kauno vyčių, laisvais mirusių.

Kauno gynimo naratyvas gauna naujas reikšmes XIX a. publicistikoje ir grožinėje literatūroje. Taikliai jį įvardija Tiškevičius kelionių knygoje „Neris ir jos krantai“: „Tos pilies ir visos Lietuvos veikalai – tai didi tautos epopėja, tai platus praeities fonas, nužymėtas didžios tautos krauju, ugnimi ir šlove“²⁰. Tautos „epopėje“ supriešinama garbinga sava ir destruktivi svetima gentis. Tolimųjų protėvių gentis atrodo išskirtinė. Apie Kauno apylinkėse gyvenusių atkaklių gentį rašo Moravskis. Knygoje *Nuo Merkinės iki Kauno* jis mini kadaise prie pat Nemuno krantų gyvenusią tautą, panašią į jotvingius, niūrią, užsispyrusią, skirtingą nuo Vilniaus apylinkių gyventojų. Aktyvi tolimųjų protėvių veikla itin ryškėja karinių konfliktų metu. Kauno pilis, atkakliai ginama visą XIV amžių, liudija herojišką savųjų būdą. Sirokomlė išvardija visus pagrindinius mūšius, kuriuose teko kautis šios tautos kariams. Svetimieji tekstuose gauna neigiamą konotaciją – „nepermaldaunami Lietuvos priešai“, „pasipūtęs Kryžiuočių ordinas“. Jie vertinami ne tik

¹⁸ Simonas Daukantas, *Raštai*, t. 2, Vilnius: Vaga, 1976, p. 496.

¹⁹ *Ibid.*, p. 499.

²⁰ Konstantinas Tiškevičius, *Neris ir jos krantai hidrologo, istoriko, archeologo ir etnografo akimis*, Vilnius: Mintis, 1992, p. 295.

karybos, bet ir moraliniu, religiniu aspektais. Etnocentrinės iliuzijos lemia hiperbolizuotas struktūras ir romantinius konfliktus.

Kartais jausdami herojinio epo trūkumą XIX a. Lietuvos kūrėjai ima eiliuoti istorinius pasakojimus. Taip istorijos ir poezijos kryžkelėje susidaro galimybės nujausti istorinės liaudies poezijos situacijas. Tautos epopėją lyrinių giesmelių pavidalu pateikia Janas Čečiotas, sueilavęs istorikų pasakojimus. Viena svarbiausių rinkinio giesmelių skirta Kauno pilies gynybai („ Apie tai, kaip magistras fon Kniprodė sunaikino Kauno pilį valdant Algirdui 1362 m.“). Autorius nurodo, jog remiasi Strijkovskio ir Narbuto istorijomis. Giesmelė pradedama garsios Sudaičio sutartinės epigrafu. Taip autentiško teksto, XVI a. Strijkovskio perpasakoto ir siejamo su Kauno pilies gynyba, motyvas sustiprina visuotinį skambesį, nutiesia gijas į kolektyvinę atmintį.

Giesmelėje apibrėžiama mūšio erdvė – Kauno pilis – lokalizuojama personifikuotų upių, tarsi dviejų mitinių būtybių, susitikimo vietoje:

Nemunas kur glaudžia
Nerį prie krūtinės
Ten pilis stovėjo
Kauno akmeninė²¹.

Narsi lietuvių gentis priešinama svetimiems, žiauriems, negailestingiems atėjūnams. Pilies gynėjai Vaidotas ir Gurdas, Giedraičių kunigaikščio Ginvilos sūnus, – narsiausių herojų pora, tarsi išreiškia dualistinę valdymo idėją. Vaidotas sumaniai vadovauja mūšiu, narsiai kaunasi. Gurdas – tai tas, kuris, anot Strijkovskio, apraudojęs žuvusius riterius tokiais žodžiais: „Ne taip gaila pilies, kaip ugnį žuvusių narsiųjų riterių“²². Ši Čečioto giesmelė – vienas ryškiausių poetinių XIX a. tekstų apie Kauno istorinę praeitį. Švelni liaudies dainos intonacija, sentimentalo stilistika neleidžia autoriui pasiekti dramatinio skambesio ir epinės platumos.

Kaunas XIX a. lietuvių literatūroje – nuolat statomų įtvirtinimų miestas. Priartėjęs prie jo ribos keliu važiuojantis ar upe plaukiantis keliauninkas išvysta aukštas kalvas ir galingus mūrus. Moravskis regi ties Šančiais dar protėvių rankomis supiltus įtvirtinimus, grakščių prancūzų apkasų likučius, vingiuojančius po vaizdingas panemunės kalvas. Istorinė Kauno topika papildoma legendomis tampančiais šio amžiaus įvykiais. Taip išlaikomas archetipinių vaizdinių, herojų ir įvykių repertuaras, suartinamos kartų patirtys.

Kauno batalinių scenų erdvę užpildo amžiaus pradžios Napoleono invazijos vaizdai. Kita epocha, kitokia istorinė situacija, tačiau panašus santykis su atėjūnais. Išlieka niokojamo, grobiamo miesto vaizdinys. Prancūzmečio viltis ir sunkumus patyrė skirtingų regionų – Aukštaitijos, Žemaitijos, Mažosios Lietuvos gyventojai. Daugiausia tiesioginių kontaktų būta tose vietose, per kurias traukė Napoleono armija, kuriose ilgiau buvo apsisotą; ypatinga reikšmė

²¹ Janas Čečiotas, *Giesmelės apie senovės lietuvius iki 1434 metų*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1994, p. 123.

²² Janas Čečiotas, *Giesmelės apie senovės lietuvius iki 1434 metų*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1994, p. 195.

čia tenka Vilniui ir Kaunui. XIX a. literatūroje, atspindinčioje šiuos kontaktus, aiškiai jaučiamas regioninis imperatoriaus veiksmy vertinimų skirtingumas.

Istorinio įvykio vaizdavimas priklauso nuo rašančiojo ideologijos, jo tikslų, pasirinkto žanro. Skirtingais raiškos būdais prancūzmečio tikrovė buvo atspindėta įvairiuose literatūros žanruose. Autentiškiausiai istorinė realybė perteikta intymioje literatūroje (*littérature intime*). Napoleono žygis buvo istorinis įvykis, sukrėtęs daugelio sąmonę, paskatinęs rašyti dienoraščius, memuarus ne tik užkariautų šalių žmones, bet ir pačius prancūzus. Taip Lietuva ir Kaunas XIX a. pateko į platų memuarų rašymo kontekstą. Gausūs XIX a. prancūzų vadovai po Rusiją nurodydavo tokius memuarus. Tiesa, juose painiojami geografiniai pavadinimai, iškreipiami istoriniai įvykiai, Lietuva paskėsta Rusijos ir Lenkijos geografinėje erdvėje bei istoriniame laike. Dviem tomis išspausdintuose Xavier Marmier *Laiškuose apie Rusiją, Suomiją ir Lenkiją* remiamasi Prancūzmečio memuarais ir aprašomas armijos atsitraukimas panemuniais²³. Grįžtanti prancūzų armija savo gedulinga eiseną autoriui atrodo dar puikesnė, o Nemuno slėniai sukelia skausmingus apmąstymus. Knygoje pateikiami prancūzų vado de Fezenzac dienoraščio fragmentai apie nelaimingos armijos žygiavimą per Kauną. Miesto vaizdai primena memuarus apie Vilnių – parduotuvių grobimas, lavonai ant tilto per Nemuną, nedraugiškai nusiteikę gyventojai. Tad atsigręžę nuo tilto prancūzai džiaugiasi palieką „baisią“ šalį, kurios sniegynuose liko neįgyvendintos didžiausios armijos viltys.

Lietuviškajai tematikai daug dėmesio skiriama autentiškuose *Napoleono armijos seržanto Burgonės atsiminimuose*. Jų autorius tiksliai įvardija Lietuvos, suvokiamos kaip Rusijos provincija, vietas, per kurias traukia Napoleono armija. Demoralizuotiems būriams Lietuva atrodo atšiaurus kraštas. Jų atsitraukimą apsunkina gilūs pusnynai, statūs Nemuno šlaitai, ledų sangrūdos ir stingdantis lietuviškos žiemos speigas. Todėl dažnai Lietuva pavadinama šėtoniška, klastinga šalimi, kurioje veisiasi lokiai, o žmonėmis negalima pasitikėti²⁴.

Lietuvos Prancūzmečio memuaruose veiksmo vieta dažniausia Vilnius, miestas, kuris matė prancūzų armijos triumfą ir kuriame žlugo prancūzų imperijos idėja. Autentiškų 1812 metų liudijimų XIX a. Lietuvos literatūroje pateikiama iš Kauno. Kirkoras savo etnografinių apybraižų knygoje *Lietuva nuo seniausių laikų iki 1882 metų* remiasi bernardinų vienuolio rankraščiu, kuriame pasakojama apie iškilmingą Napoleono sutikimą mieste gaudžiant patrankoms ir skambant bažnyčių varpams. Tačiau daugiausia vienuolis pasakoja apie prancūzų armijos plėšikavimus Kauno vienuolynuose ir bažnyčiose, piktinasi nepagarbiu kareivių elgesiu su sakraliais daiktais. Ypač šiurpūs atsitraukiančios kariuomenės vaizdai: krautuvių, namų plėšimai, sprogdinimai. Autorius primena baisų Kauno gaisrą: „Netrukus suliepsnojo visas miestas, o plėšikauti nesiliauta²⁵“. Tačiau kauniečiai veikia ne kaip pavieniai individai. Jie apjungti savojo miesto idėjos, geba patys pasipriešinti plėšikams ir prievartautojams.

XIX a. legendos, kurios atrodo vertos būti įrašytos į istorinės Kauno topikos repertuarą, yra susijusios su 1831 ir 1836 metų sukilimų įvykiais. Jos nelieka lokaliomis istorijomis. Istorinėje

²³ Xavier Marmier, *Lettres su La Russie, La Finlande et La Pologne*, Paris: Delloye, 1843.

²⁴ *Napoleono armijos seržanto Burgonės atsiminimai*, Vilnius: Žara, 2002.

²⁵ Adomas Honoris Kirkoras, *Lietuva nuo seniausių laikų iki 1882 metų*, Vilnius: Mintis, 1995, p. 149.

literatūrinėje Kauno savimonėje formuojama paradigma, kurioje XIX šimtmečio sukilėliai atsiduria šalia Kauno pilies gynėjų. Kaunietiškas patriotizmas nesiriboja racionalių pripažinimu ir vertinimu. Igno Domeikos atsiminimuose patriotiškai nusiteikusi Kauno aukštuomenė noriai priima atvykusius sukilėlių dalinius. Surengiamas pokylis legendinės Emilijos Pliaterytės garbei Mickevičiaus bičiulės ponios Kovalskos namuose. Cezaris Pliateris suruošia kviestinius pietus karininkams. Tačiau pasakojimas nesulydo į romantinę legendą. Domeika pateikia daugiau negandų, problemų, klaidų analizę, aptaria skaudžias netektis ir jų priežastis. Poetizuoti savąjį amžių sunkiau nei piešti romantinę praeities kovų panoramą.

Miestas šventovė

Žemiškasis miestas turi savo dangišką atitikmenį, sakralųjį archetipą. Jo statyba – tai gamtinio chaoso pavertimas tvarkingu kosmosu. XIX a. literatūros savimonėje Kaunas išlaiko įvairius sakralumo lygmenis. Jis išreiškia vertikalų pasaulio dalijimą, tampa *Axis Mundi*. Šio harmonizuoto pasaulio viršūnė sutampa su centru, pačia sakraliausia vieta – santaka, kurioje įkurdinama šventykla. Požemio sferą žymi upė, lietuviškasis Kronas, šalia kurio iškyla šventasis Aleksoto kalnas.

Miesto gimimas siejamas su dieviškąja sfera. Romantikų aktualizuotose Kauno įkūrimo legendose rečiau minimas romėno Palemono palikuonis Kunas. Jo vietą dažnai užima meilės deivės Mildos sūnus Kaunius. Antikinė genealogija, buvusi svarbi Renesanso epochos literatams, pasitraukia į antrą planą. 1626 m. pasirodžiusioje Samuelio Daugirdo poemoje „Genealogija“ rašoma: „Antrasis Kūnas – aukštą Kauno pilį kėlė“²⁶. Čėcioto giesmelėse, kuriose remiamasi tuo pačiu istoriniu šaltiniu, antikiniai motyvai jau dingsta.

Remiantis padavimais, XIX a. pasirodžiusiuose tekstuose teigiama, kad santakoje augusi dievams skirta giraitė, o Aleksote ant vieno kalno stovėjusi šventykla, skirta meilės dievams. Daroma išvada, jog Kauno miestas pavadinimą gavo iš dievaičio Kaunio, o ne iš Palemono sūnaus Kuno, kadangi tikėjimas dievaičiu turėjęs būti ankstesnis nei kunigaikščių laikai²⁷. Taigi Kauno, kaip ir daugelio senųjų gyvenviečių, pradžia siejama su šventvieta. Konkrečios vietos nurodomos skirtingai. Tiškevičiaus vaizduotėje – tai santakoje augusi šventa giraitė, skirta Dievo garbei: „Vieta savo padėtimi dviejų upių santakoje, kur susidarė vandens ginaimas žemės pleištą, labiausiai atitiko poreikį ir anuometinę Dievo garbinamųjų vietų sampratą“²⁸. Kirkoras mini poetišką legendą, kurioje Mildos šventvietė įkurdinama Aleksoto kalno atšlaitės liepyne. Čia buvę aukojamos aukos, rūkomi gintaro smilkaikai, vaidilos ir vaidilutės šlovinę deivę dainomis, o Nemunu iš visos Lietuvos plaukę nuotakų gėlių vainikai. Taigi pateikiamas visas kompleksas, reikalingas kulto aprašymui. Galbūt vietovės gamtos grožis:

²⁶ Samuelis Daugirdas, *Genealogija, arba Trumpas didžiųjų Lietuvos kunigaikščių ir jų didžių bei narsių žygių aprašymas*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001.

²⁷ *Dzieje starożytnie narodu litewskiego*, t. 1. Wilno, 1835, p. 92–93.

²⁸ Konstantinas Tiškevičius, *Neris ir jos krantai hidrologo, istoriko, archeologo ir etnografo akimis*, Vilnius: Mintis, 1992, p. 296.

upės krantai, paslaptingas slėnis, liepų guotai – lėmė tokio poetinio pasakojimo atsiradimą. Jo autentiškumas XIX a. nebuvo svarstomas. Bendrame „moteriškos“ lietuvių mitologijos kontekste jis atrodė pakankamai patikimas. Liepa lietuvių folklore siejama su moteriškąja sfera. Tad Mildos įkurdinimas liepyne papildytų deivės Laimos kontekstą.

Ryšciausias bandymas kurti mitologinį pasakojimą – Jozefo Ignacijaus Kraševskio *Vitolio rauda*. Kūrinys turi būdingus tokiems naratyvams elementus: dieviškąsias genealogijas, dievų kartų konfliktus, pusdievių gimimą, kulto atsiradimą. Supinta iš stilizuotų liaudies dainų, pasakų, sakmių ši poema – tai bandymas išvelgti giliąsias lietuviškojo identiteto prasmes. Kuriamą poetinę erdvę, pripildyta lietuviškųjų ženklų: Nemunas, laukinė gamta, deivę pamilęs vyžotas lietuvis Ramojus, miesto centre stovinti pagrindinio dievo Perkūno šventykla. Lietuvos pristorė siejama su Kaunu, sakraliu visos Lietuvos centru. Ir tik pabaigoje atsiranda jungtis su Vilniumi – Mildos ir Ramojaus sūnus Vitolis tampa Lizdeikos, išaiškinsiančio Gedimino sapną, tėvu.

Moteriškoji dievybė Milda kaunietiškoje mitologijoje rungtis su pagrindiniu XIX a. laikytu lietuvių dievu Perkūnu. Jo šventykla įkurdinama ne gamtos apsuptyje, o pačiame mieste. Ją mini Daukantas: „povyžs to dievo gal regėti Kaune, ant skliautų senosios Perkūno bažnyčios stovintį; pasaka dar tenai tebėra nuo didžiai senų laikų, jog toji bažnyčioji ištekėdamos mergaitės kunigavusios“²⁹. Autorius nenurodo tokios „pasakos“ šaltinio. Moravskis žvelgia į dar tvirtą Perkūno šventyklą ir mini ją kaip vieną svarbiausių Kauno ženklų. Su šia menama Perkūno šventove susijusios XIX a. plačiai paplitusios pagoniškiųjų dievų atvaizdų paieškos. Narbutas rašo, kad pagoniškas stabas buvo rastas 1818 m. nugriovus dalį Perkūno namo³⁰. Kitas statulėlės, rastas šventykloje, mini Kraševskis, galbūt šio radinio įkvėptas *Vitolio raudoje* svarbiausią regiono šventvietę lokalizuoja Kaune. Senasis vaidila Vitoliui sako bėgęs į ten esančią Visų dievų šventyklą. Mirusį Ramojų laidoja kunigai iš Kauno, ugniai pakurti turį anglių iš Romuvos aukuro. Kauno radinį žymiai plačiau aprašo Kirkoras: „Figūra pavaizduota stachia, suglaustomis kojomis, ant galvos – bokšteliais puošta karūna, primenanti tiarą, rankoje – trys žuvys“³¹. Šios simbolikos aiškinimas labai kaunietiškas. Tai esąs Kauno namų dievas, bokštai reiškia miestą, o trys žuvys – Nemuną, Nerį, Nevėžį. Galbūt tokio aiškinimo paveiktas A. H. Kirkoras ir kitose savo aprašymuose tarp Kauno vandenų mini ir Nevėžį. Stabų „atrandama“ įvairiose vietose. Viena statula, panaši į aprašytąją, Kirkoro liudijimu, buvusi rasta Nemune. Moravskis pasakoja, kad amžiaus pradžioje atvykę posėdžiauti į Kauną bajorai pagonišką bronzinį dievuką rado sienoje. Panašų lobį, žydų sulydytą, mini Dionizas Poška. Tokie pasakojimai, kartais bandomi pagrįsti, kartais primenantys falsifikaciją, rodo, jog XIX a. Kaunas siejamas su stipriu pagoniškojo kulto centru.

Tačiau šimtmečio viduryje *sacrum* erdvės mieste siaurėja. Ne vienas autorius su širdgėla mini iškirstą šventąjį liepyną, išgriautus aukuru, sunaikintus dievybių atvaizdus. Kirkoras paaiškina, jog Kaune buvę užmūrytos dvi Mildos statulėlės. Moravskis ironizuodamas

²⁹ Simonas Daukantas, *Raštai*, t. 1. Vilnius: Vaga, 1976, p. 82.

³⁰ Teodoras Narbutas, *Lietuvių tautos istorija*, t. 1, Vilnius: Mintis, 2001, p. 135.

³¹ Adomas Honoris Kirkoras, *Lietuva nuo seniausių laikų iki 1882 metų*, Vilnius: Mintis, 1995, p. 38.

pamini liūdną faktą, kad Perkūno namai paversti teatru. Galbūt todėl kyla nostalgiškas noras kurti naują mitologiją, pratęsiančią jau literatūros tektais tai, kas išlikę nuotrupomis, girdėtais ar įsivaizduotais pasakojimais.

Ši naujoji mitologija labiausiai susijusi su Mickevičiaus gyvenimu Kaune, jo sukurtais poetiniais vaidiniais, aplankytais mieste ir provincijoje vietomis. Tarsi graikiškoje Homero tradicijoje, Mickevičius vadinamas tiesiog poetu arba Pranašu. Jo tekstai funkcionuoja sąmonėje, papildydami istorinius pasakojimus ir legendas. Vaidilos daina apie Nerį, slėnio, jau tada vadinamo Mickevičiaus slėniu, aprašymai „Konrade Valenrode“ skaitytojų atpažįstami be paaiškinimų.

Svarbiausia tampa Mickevičiaus slėnio, įkvėpimo šaltinio, mitologema. „Mintis nejučiom nuklysta į seniai prabėgusius laikus, į čia gyvenusios meilės deivės karalystę, į Mickevičiaus slėnį, kur jis sėmėsi įkvėpimo ir kūrė savo nuostabias dainas“³², – rašo Kirkoras. Poeto apdainuotas slėnis jungia kelias sakralias sferas. Tai dievų buveinė, šventas miškas. „Konrade Valenrode“ tai – Rojaus sodas, kurį pasodina Konradas Aldonai ir kuris išlieka nepaliestas per visas negandas ir žaliuoja net sugriovus pilį. Apie jį riteris, grįžęs iš Lietuvos, pasakoja savajai damai, užsisklendusiai bokšte. Tai meilės sodas, kuris asocijuojasi su Mildos atributika, jis pilnas gražiausių gėlių, jame srovėna šaltinis. Tad neatsitiktinai jau amžininkų šis poetinis paveikslas siejamas su autoriaus įkvėpimo vieta. Jame yra visas poetinio įkvėpimo repertuaras: su mūzomis paprastai siejamas šaltinis, apsamojojęs akmuo tarsi romantiškas aukuras, paslaptingos undinės, minimos poemoje „Gražina“, vasaros gamtos burtai:

Yra slėnys prie Nemuno netoli, -
Undinės ten kas vasarą, kas šviesią,
Gėles ir veją žaliąją patiesia,
Atsigrožėt slėniu tuo negali³³.

Kaunas Mickevičiui buvo viena svarbiausių Lietuvos proistorę ir jos viduramžių išreiškianti vieta. Laiške bičiuliams, rašytame Kaune, jis mini galingą mišką slėnyje, pastovų XIX a. Lietuvos leitmotyvą. „Konrade Valenrode“ čia apgyvendina Kęstutį ir Vytautą, sukuria Perkūno slėnį, kuriame deginami vokiečių riteriai. Mickevičiaus sukurta Kauno Lietuva – tai siekis menine išmone, išgalvotais įvykiais ir personažais, sukeistomis erdvėmis papasakoti apie tam tikrą istorijos laikotarpį. Tokios transformacijos, anot Umberto Eko, yra vertingesnės už istorijos vadovėlio faktus³⁴.

Vietinė kultūra, regionas, jo savitumas, vieninga jo erdvė, gamtos, kultūros ypatumai formuoja specifinę vienovę, kuri gali išreikšti visos šalies įvaizdį, atskleisti jos dvasią³⁵. Siauresnėje erdvėje geriau išryškėja bendros kultūrinės tendencijos. Viena jų – prisirišimas prie savų

³² *Ibid.*, p. 52.

³³ Adomas Mickevičius, *Lyrika, baladės, poemos*, Vilnius: Vaga, 1975, p. 213.

³⁴ Umberto Eko, *Rožės vardas*, Vilnius: Tyto alba, 1991, p. 429.

³⁵ Pierre Pasquini, „De la tradition à la revendication : provincialisme ou régionalisme?“ In: *Ethnologie française*, t. 37, Presses Universitaires de France, 2003/2, p. 417– 418.

įprastų gyvenamosios normų bei kultūrinės raiškos formų ir šalia to – pastangos įveikti provincialų uždaramą. Įvairiuose XIX a. literatūros žanruose reiškiamą lietuviškosios Kauno tapatybės idėja. Geografinė miesto padėtis, jo gamtos savitumas, dviejų didžiausių Lietuvos upių santaka, sakralus ikirikščioniškosios kultūros centras, gynybinė miesto-tvirtovės paskirtis, atspindinti bendrą šalies situaciją, sukuria Kauno – Lietuvos metonimijos – sampratą. Vėliau, jau XX a., tokia samprata bus įtvirtinta Laikinosios sostinės pavidalu, Kauno kunigų seminarijos svarba dvasiniam Lietuvos augimui. Ilgą laiką valstybingumo, juridinės kompetencijos galios bus siejamos su Vilniumi, o religinio gyvenimo „administravimas“ liks tame pačiame Kauno centre, santakoje.

Kaunas' Lithuanian Identity in the Literature of the 19th Century

Summary

The space of Kaunas helps to make clear the most common ethnocultural tendencies of the 19th century in Lithuania. After gaining the status of the center of gubernatorial “realm”, the city preserves its authentic shape in literary self-consciousness. Kaunas' individuality is stipulated by its geographical location – the city is near the river, which limits and at the same time expands its space. The forms of Lithuanian identity become more clear while trying to create the situations of mythological and heroic epos. The signs of the narrative of mythological Kaunas – the accents of mythic genealogy, the Olympus of local gods, the representation of religious cult in Romantic texts. The original idea of Kaunas' Lithuanian identity of the 19th century was continued successfully by the writers of the 20th century.

Keywords: literary self-consciousness, mythological epos, heroic epos, the semantics of water, sacred space, historical topics.

Literatūros sąrašas

Janas Čečirotas, *Giesmelės apie senovės lietuvius iki 1434 metų*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1994.

Samuelis Daugirdas, *Genealogija, arba Trumpas didžiųjų Lietuvos kunigaiškčių ir jų didžių bei narsių žygių aprašymas*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001.

Simonas Daukantas, *Raštai*, t. 1, Vilnius: Vaga, 1976.

Simonas Daukantas, *Raštai*, t. 2, Vilnius: Vaga, 1976.

Dzieje starożytnie narodu litewskiego, t. 1, Wilno, 1835.

Umberto Eko, *Rožės vardas*, Vilnius: Tyto alba, 1991.

Zigmantas Kiaupa, Kauno istorija, t. 1: *Kauno istorija nuo seniausių laikų iki 1655*. Vilnius: Versus Aureus, 2010.

Adomas Honoris Kirkoras, *Lietuva nuo seniausių laikų iki 1882 metų*, Vilnius: Mintis, 1995.

Xavier Marmier, *Lettres su La Russie, La Finlande et La Pologne*, Paris: Delloye, 1843.

Adomas Mickevičius, *Lyrika, baladės, poemos*, Vilnius: Vaga, 1975.

Stanislovas Moravskis, *Iš visur po truputį. Nuo Merkinės iki Kauno. Atsiskyrelio gavenda*: Parengė R. Griškaitė, Vilnius: Dailės akademijos leidykla, 2009.

Napoleono armijos seržanto Burgonės atsiminimai, Vilnius: Žara, 2002.

Theodoras Narbutas, *Lietuvių tautos istorija*, t. 1, Vilnius: Mintis, 2001.

Pierre Pasquini, „De la tradition à la revendication: provincialisme ou régionalisme?“ In: *Ethnologie française*, t.37, Presses Universitaires de France, 2003/2.

Vladislavas Sirokomlė, *Iškylas iš Vilniaus po Lietuvą*, Vilnius: Mintis, 1989.

Vladislavas Sirokomlė, *Nemunas nuo versmių iki žiočių*, Vilnius: Mintis, 1991.

Simonas Stanevičius, *Raštai*: Sudarė J. Lebedys, J. Girdzijauskas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010.

Konstantinas Tiškevičius, *Neris ir jos krantai hidrologo, istoriko, archeologo ir etnografo akimis*, Vilnius: Mintis, 1992.

Paul Zumthor, *Introduction à la poésie orale*, Paris: Seuil, 1983.

Топоров В. Н., *Миф. Ритуал. Символ. Образ: Исследования в области мифопоэтического*: Избранное, Москва: Издательская группа «Прогресс» - «Культура», 1995.

Atminties topografija: Kauno vietos XX a. lietuvių poezijoje

Anotacija: Šiame straipsnyje analizuojami XX a. lietuvių poetiniai tekstai, kuriuose vienaip ar kitaip „užrašoma“ Kauno miesto erdvė. Analizė pradedama nuo Edmundo Steponaičio ir baigiama šių dienų Kauno poetu Kęstučiu Navaku: apžvelgiama keliolikos autorių kūryba, siekiama atpažinti bendriausias tendencijas, įvardinti dominuojančias semantines ašis. Pastebima, kad Kauno „užrašymas“ labai skirtingas: aptariant topografinę poetologiją, galima kalbėti apie kolektyvinę atmintį, kultūrinės atminties ir užmaršties paradigmas, atrastas sakralias erdves, kančios patirtį ir pastangas atkurti prarastą atmintį.

Raktažodžiai: atmintis, topografija, tapatybė, Kauno vietos, poezija.

Įvadas

Topografinės tapatybės studijos Lietuvoje tik prasideda. Apie tokio tyrimo metodologines teorines galimybes yra rašęs Vigmantas Butkus straipsnyje „Literatūros topografija: (poli)metodologinės trajektorijos“. Mokslininkas pabrėžia: „Aktualu analizuoti lietuvių literatūros ir Lietuvos topografijos santykį, kadangi topografinė tapatybė, topografinė vaizduotė lietuvių literatūroje ir jos recepcijoje yra nepaprastai svarbus dėmuo“³⁶. Topografinės vaizduotės analizės jau ėmėsi Imelda Vedrickaitė, tyrinėdama Antano Vaičiulaičio kelionių apybraižas, Giedrė Šmitienė, aptardama Alfonso Nykos-Niliūno ir Utenos santykį, Sonata Nieuvalienė, gilindamasi į Ingeborgos Bachmann prozos topografiją.

Šiame darbe remiamasi vokiečių kultūrologės Sigrid Weigel literatūros topografijos samprata. Tyrimas pagrįstas tokiomis šios vokiečių literatūros tyrinėtojos teorinėmis įžvalgomis:

„Topografinis rašymo būdas leidžia laiką ir istoriją perteikti vaizduojant erdvę“³⁷, – akcentuoja mokslininkė, pabrėždama, kad tokiu būdu galima perteikti vienalaikiškumą tarp dabarties ir praeities. Weigel nuomone, skirtingai negu „chronotopo“ kategorija, kuri susijusi su erdviniu laiko vaizdavimu, topografija reiškia vietos signatūras, joms priskiriamas reikšmes. Praeitis vietos dabartyje gali tik tada pasirodyti, kai ši tampa atminties scena. Svarbu ne tik konkretus kraštovaizdis, pastatai, geografinės nuorodos, bet taip pat ir mitinės, literatūrinės vietos³⁸. Tyrinėdama atmintį, mokslininkė remiasi Walterio Benjamino „Berlyno kronika“ („Berliner Chronik“), kur rašoma: „Atmintis nėra gilinimosi į praeitį instrumentas, bet jos erdvė“³⁹.

³⁶ Vigmantas Butkus, „Literatūros topografija: (poli)metodologinės trajektorijos“, in: *Colloquia*, 2008, t. 21, p. 11.

³⁷ Sigrid Weigel, *Ingeborg Bachmann: Hinterlassenschaften unter Wahrung des Briefgeheimnisses*, Wien: Paul Zsolnay Verlag, 1999, p. 352.

³⁸ *Ibid.*, p. 352.

³⁹ *Ibid.*, p. 364.

Dėmesys vietai įgalina atskleisti atskiro autoriaus topografinę poetologiją, rašymo būdą. Analizuodama vokiečių rašytojos Bachmann kūrybą, Weigel įžvelgia tokias struktūras: realių vietų magija, topografija kaip kultūrinės ir kolektyvinės atminties erdvė, vietos virsta simbolinėmis, transformuojamos į poetines ir retorines figūras⁴⁰. Weigel analizė sugestuoja tokią įžvalgą: rašymo vieta gali netapti aprašytąja vieta, asmeninės patirties erdve. Vietos, kuriose gyvenama, gali būti visiškai nereikšmingos, atsitiktinės. Tačiau labai reikšmingomis gali tapti tos vietos, į kurias nuvykstama ir kur gyvenama laikinai.

Prieškarinio Kauno topografija: kolektyvinė atmintis

Bene pirmasis iš XX a. lietuvių poetų Kauną pamini Steponaitis (1892–1908), kuriam Kaunas visam laikui pasiliko jo jaunystės miestas: mirė tesulaukęs 18 metų. Šio jauno poeto, kilusio nuo Šakių, kūrybinį palikimą Liudas Gira surinko ir išleido 1912 m. pavadindamas rinktinę „Raštai“. Steponaitis, susirašinęs su Levu Tolstojumi, dirbo Kaune, Saliamono Banaičio spaustuvėje. Eilėraštyje „Du paveikslėliu“ miestas pamatomas esąs šalia Nemuno: „Dailus mūs Nemunas pas Kauną“. Nemunas čia kaip sąlyga miestui atsirasti: aprašomasis objektas yra ne Kaunas, o Nemunas. Galima būtų spėti, kad poetui labiau rūpi gamta, o ne miestas, kuris galėjęs jam būti visai svetimas, vis dėlto epigrafas „Prekrasno ozero Čudskoe“, paimtas iš rusų poezijos, liudija ką kita: dideli vandenys yra pirminė sąlyga miestams kurtis, kultūrai, civilizacijai rasti. „Ilgą laiką civilizacijos istorijoje žmonių bendruomenės telkdavosi tose vietovėse, kur buvo nuolatiniai vandens šaltiniai ir didesni maisto išteklių“⁴¹, – akcentuojama architektūros tyrinėtojo Alanto Liudo Samalavičiaus straipsnyje „Architektūra ir vanduo: žvilgsnis į idėjų ir formų istoriją“. Nemunas, kurį Steponaitis netiesiogiai palygina su Čiudo ežeru, yra kaip tik tie didieji vandenys, kurie juosia Kauną, padeda miestui atsirasti. Nemuno paveikslu skleidžiasi čiurlioniškasis pasaulio gimimo stebuklas:

Dailus mūs Nemunas pas Kauną,
Kad iškilmingai jį aplis
Rausva varsa – varsa ugnies –
Aušra. Paviršį melsvą, srauną
Bučiuoja tyros oro lūpos...
Tada net girdisi, kaip supas
Ant burės paukštis... Kaip ramu!
Ant kranto pušys belinguoja
Aukštas viršūnes, – lyg sapnuoja
Senus laikus... Ir jaunumu
Gegužės rytas mus bučiuoja⁴²...

⁴⁰ *Ibid.*, p. 353.

⁴¹ Almantas Liudas Samalavičius, „Architektūra ir vanduo: žvilgsnis į idėjų ir formų istoriją“, in: *Archiforma*, 2000, Nr. 4, p. 67.

⁴² Edmundas Steponaitis, *E. Steponaičio raštai*: Eilių ir prozos rinkinys, sudarė Liudas Gira, Kaunas: Saliamono Banaičio sp., 1912, p. 9.

Beje, dėmesys Kauno vandenims būdingas ne tik Steponaičiui ir daugybei vėliau rašiusių lietuvių, bet ir kitų tautų poetams: Konstantinui Balmontui, Henry'ui Parlandui, Johannesui Bobrowskiui ir kt. Galbūt tai būtų galima įvardinti kolektyvine atmintimi, paremta įvairiais mitologiniais pasakojimais apie miestus prie vandenų. Steponaitis savo kūrybinio kelio pradžioje eilėraščiu „Du paveikslėliu“ įkūnijo būtent tokį Kauno miesto ženkliškumą.

Tarpukario Kauno topografija: kultūrinės atminties ir užmaršties paradigmos

Akivaizdu, kad prieškarinio poetai Kaunui skyrė mažai dėmesio: peržvelgus vietovardžius Maironio (1962–1932) poezijoje, galima atrasti Vilnių, Trakus, gimtuosius Raseinius, netgi Neapolį, bet ne Kauną. Apie šį miestą, kuriame „Pavasario balsų“ autoriui teko gyventi nuo 1909 m. iki pat mirties, užsimenama tik poemoje „Mūsų vargai“, išleistoje 1920 m. Vis dėlto net ir tas epizodiškas Kauno paminėjimas yra reikšmingas topografinis ženklas, akivaizdi nuoroda į atmintį. Štai kokius epitetus parenka siekdamas apibūdinti Kauną: „Iš miestų Lietuvos visų/ Seniausias, miestų Palemonas“, „Didžiausių mūsų vandenų/ Apjuostas, Mildos numylėtas“, „Kieno akies nepavilios/ Jo aukštos, baltos, senos bonės!“, „Tiek matęs amžiais pagarbos,/ Ir didžio skurdo, ir globos/ Ne vieną garsųjį valdovą!“⁴³.

Taigi kreipiamas dėmesys į miesto priešistorę, kuri susijusi su pagoniška kultūra ir deivės Mildos kultu, mitu apie Palemoną, ne mažiau Maironiui svarbi ir istorija, kurią suvokia kaip garbingą, teikiančią pasididžiavimą. Nepriklausomos Lietuvos metais rašytoje poemoje šis miestas nėra vien tik praeities liudininkas, nė kiek neabejojama jo didžiule galia ir gyvybingumu dabartyje: „Kiek kartų virtęs pelenais,/ kaip feniks vėl naujais sparnais/ Pirmasis atgimė į kovą“⁴⁴. Kaunas Maironiui yra visos atgimusios Lietuvos simbolis, talpinantis savy praeitį, dabartį ir ateitį, mitus ir istoriją. Vis dėlto tai bene vienintelis Kauno paminėjimas visoje Maironio poezijoje. Miestas, kuriame poetas išgyveno kone 22 metus Pacų rūmuose, carinės imperijos laikais paverstuose kareivinėmis, liko veik neužrašytas.

Kauną vis labiau ima pastebėti jaunesnės kartos poetai, kuriems šis miestas neretai buvo jų jaunystės miestas. Vienas tokių poetų – Vincas Stonis (tikr. Kazimieras Žitkus, 1893–1986), kilęs nuo Biržų, tik metais jaunesnis už Steponaitį, bet jau kūręs nepriklausomoje Lietuvoje. Kaunas buvo jo gyvenimo erdvė: mokėsi Kauno kunigų seminarijoje, buvo vikaras Šančiuose ir Kauno katedroje bazilikoje, dirbo Kauno „Saulės“ mokytojų seminarijoje ir M. Pečkauskaitės vardo gimnazijoje. Šiam savo miestui poetas skyrė 13 sonetų ciklą. Kai kurie posmai visiškai atkartoja maironišką praeities adoraciją: ypač tai akivaizdu sonete „Kauno pily“, – pilis tėra prarastos garbingos praeities ženklas. Labiausiai išsiveržiama iš praeities nostalgijos, savigailos eilėraštyje „Linksmakalny“. Bene pirmąkart lietuvių poezijoje žavimasi pačiu miestu:

⁴³ Maironis, *Raštai*, t. 2: Poemos, parengė Irena Slavinskaitė, Vilnius: Vaga, 1988, p. 195.

⁴⁴ *Ibid.*, p. 195.

Nemuno juosta man tyso po kojų,
Kaunas – kaip raštas jaustas į drobę;
Sodų vainikai meilingai jį globia,
Veltui tik ieškai senųjų alkojų.
Dar palypėjau ir takui dėkoju:
Akys man Rotušės bokštus užgrobia,
Gatvės rikiuojasi, rūmai pralobė,
Toly stotis traukinių šimtakojų.⁴⁵

Išties labai išradingas ir kartu netikėtas palyginimas: „Kaunas – kaip raštas, jaustas į drobę“. Taip priimamas savas miestas, pamatoma ne tik jo praeitis, bet ir dabartis. Beje, istorinė atmintis tiesiogiai prabyla per miesto erdves, kurios tampa gėrėjimosi objektu: sodų vainikai, Rotušės bokštai, gatvės, rūmai, netgi traukinių stotis. Nuo gėrėjimosi kultūriniu miesto peizažu, jungiančiu įvairius laikus, pereinama prie konkrečių istorinių asmenybių, susijusių su Kaunu, paminėjimo:

Nulenkiau galvą, pasviręs į klonį, -
Čia Bonapartas viršūnėje šlaito
Maskvą svajoj, ir kraujas jam kaito;
Vasaros naktys viliojo Maironį,
Jakštas ir Tumas čia kopė ne sykį...
Sustok ir aidų praeities paklausyk!⁴⁶

Nuo Napoleono Bonaparto, jaugusio į Kauno istorinę atmintį (beje, jį mini ir tarpukariu Kaune kūręs žydų rašytojas Eliezeris Heimanas apsakijoje „Abraomas Mapu“), pereinama prie lietuvių rašytojų – taip sluoksniuojasi labai įvairialypė kultūros atmintis, kurią poetas sieja būtent su Kaunu: miestas tampa erdve, kurioje reflektuojama kultūra nuo seniausių laikų iki dabarties (minimi alkojai ir dar gyvi lietuvių atgimimo šaukliai), be to, Kaunas jau matomas Europos istorijos kontekste – ženklas, jog ir čia vykę svarbūs dalykai. Akivaizdu, kad poetinė Kauno topografija šiame eilėraštyje įgauna visiškai naujus kontūrus: stiprėja kultūrinė savimonė, kuri jau sietina su miestu. Kiek kitokiomis poetinėmis formomis ši tendencija atsikartoja pokario lietuvių poezijoje, kur Kaunas virsta prarastų, užmirštų kultūrinių reikšmių erdve.

Ypač Kaunas tampa savas keturvėjininkams: poetinių apmąstymų vieta Kauną renkasi Salys Šemerys (tikr. Saliamonas Šmerauskas, 1898–1981) – tai liudija eilėraščiai „Nuostabūs nuotykiškai“, „1922–II–16. „Keturių Vėjų Pranašo diena“; Kazys Binkis (1893–1942) Kauną mini eilėraščiuose „Fonografas Laisvės alėjoj“, „Rudens melodijos“; Juozas Žlabys-Žengė (1899–1992) Kauno vietas vardija „Pavasario reporteryje“; Teofilis Tilvytis (1904–1969) šį miestą aprašo poemoje „Dičius“. Minima Laisvės alėja, miesto sodas, Žalioji kalnas, – tai erdvės, kur vyksta intensyviausias gyvenimas, labiausiai jaučiama miesto dabartis. Nė vienas iš šių avangardistų nebuvo kaunietis: Binkis kilęs nuo Biržų, Šemerys – tikras vilkaviškietis, Tilvytis – nuo Utenos,

⁴⁵ Vincas Stonis, *Lyrika*: Rinktinė, Vilnius: Vaga, 1970, p. 69.

⁴⁶ *Ibid.*, p. 69.

o Žlabys-Žengė į Kauną atvyko iš Jonišio krašto, tačiau visi jie savo kūryba buvo susiję su Kaunu: kaip tik čia vyko garsieji keturvėjininkų paldieninkai – jaunų menininkų sueigos, provokavusios naujiems kūrybiniams ieškojimams. Kaip ir Vakarų Europos avangardistams, taip ir jaunesiems lietuvių poetams tampa svarbi miesto tema: romantinę poezijos tradiciją, įtvirtintą Antano Baranausko, Antano Vienažindžio ir Maironio, stengiamasi įveikti dėmesiu urbanizuotai erdvei.

Kaunas Šemerio suvokiamas kaip didžiulė energija, atspindinti politines-kultūrinės permainas – Lietuvos nepriklausomybės šventimą ir „Keturių Vėjų Pranašo“ pasirodymą:

Kaunas šiandien girtas
Ir linguoja savo žilą galvą apvalainą.
Ir laimėjimo mėnulis jį patampęs
Išsiūbavo ir išliejo visą Kauną gatvėmis.⁴⁷

Panašiai šį miestą pamato ir kitas keturvėjininkas Žlabys-Žengė, tik toji didžiulė energija siejama ne su jaunatvišku žmonių ūpu, o su gamtos galiomis:

Ar žinai, kolega,
Kad apsemtos visos gatvės?
Kad visur apipilta,
Kad Nemunas visai patrako,
Pasukęs iš tiesiojo tako,
Kad prie Karmelitų
Jau taip susigrūdo ledai,
Kad nežinia kas bus
Prie Aleksoto tilto...
O Marvelė, Marvelė ta
Visai apsemta⁴⁸...

Šių dviejų poetų kūryboje visiškai užmirštama Kauno praeitis, o susitelkiama ties dabarties realijomis: politinėmis, kultūrinėmis, gamtinėmis. Abu keturvėjininkai Kauną „perrašo“ avangardistiškai: jų poetinėje vaizduotėje Kaunas įgauna veržlaus, energingo miesto kontūrus.

Kiek kitokia topografinė tapatybė atpažįstama Binkio eilėraštyje „Fonografas Laisvės alėjoj“. Panašiai kaip Šemerys ar Žlabys-Žengė, lietuvių avangardo pirmtakas perteikia nepaprastai intensyvų miesto gyvenimą, kuris susideda iš sparčiai vienas kitą keičiančių pranešimų. Patys pirmieji – apie nepriklausomybę ir universiteto įkūrimą: „Valio, nepriklausoma! / Mes klausome, klausome... / Elekrika, fizika – / Kursai, – tai vis tiktai rizika. / Valio katalikiškas! / Su šveicoriais profesoriais“⁴⁹. Vis dėlto šis šiuolaikinio miesto tempas ne poetizuojamas, o greičiau ironizuojamas. Eilėraštis susideda iš daugybės balsų, kurie vieni su kitais kontrastuoja, kuria keistus derinius: į lietuviškų žodžių audinį įpinama šnekamoji žydų kalba, įterpiama

⁴⁷ Salys Šemeris, *Granata krūtinė*, Kaunas: Keturi vėjai, „Raidės“ sp., 1924, p. 26.

⁴⁸ Juozas Žlabys-Žengė, *Pavasarių gramatikos*: Poezijos rinktinė, parengė Leonas Gudaitis, Vilnius: Vaga, 1992, p. 100.

⁴⁹ Kazys Binkis, *Raštai*, t.1: Poezija, sudarė Adolfas Juršėnas, Vilnius: Pradai, 1999, p. 221.

rusų kalbos nuotrupų ir lenkiškas posakis. Vienas iš tokios jungties pavyzdžių: „Ir taip, kad visi tiktai broliai ir seserys/ Ir taip, kad ne visai tiktai Afrika!/ In Slabodkes/ Abgebrant spišėčny fabrika/ Mit di ganze pastroikes“⁵⁰, – K. Binkis sugretina skambiają politinę religinę retoriką ir varganą Vilijampolės gyvenimą, atskleidžia Kauno kontrastus. Tai galbūt vienintelis toks lietuvių eilėraštis, kuriame prabyla daugiatautis Kaunas, į viena susilieja svarbiausio politinio, kultūrinio gyvenimo įvykiai ir žmonių kasdienybė.

Ironizuoti Kauno gyvenimą linkęs ir Tilvytis poemoje „Dičius“ (1934). Tačiau skirtingai nei Binkis, jis susitelkia ne ties Kauno dabarties kontrastais, gyvenimiškų patirčių įvairove, bet atkreipia dėmesį į šiuolaikinio gyvenimo ritmą, kuriame viskas tampa vienodai nereikšminga:

Byra jau Perkūno namas,
Jėzuitų pastatai.
Kai raukšles jų paskaitai –
Laukia jie senatvės dramos.
Kas prabėgo – to nebus.
Kas bus ryt, poryt kas bus?
Ir Mickevičiaus bakūžė
Tyliai rausias po žeme,
Balkiai perpuvę, įlūžę, -
Jis gyvenęs šiam name –
Geras ponas atidavęs.
Čia mylėjęs, čia dainavęs,
Čia jis rašęs „Vėlines“ –
Dainių šimtmečiai minės.
Sako, vaizdą ji gadina,
Žmonės kalba, jei nugriaus,
Mirusio juk nenuskriaus,
O jei sako – tur būt, žino...
Bus kiti – kiti rašys,
Ta bakūžė tik maišys⁵¹.

Akivaizdu, kad Tilvytis ironizuoja istorinę kultūrinę atmintį praradusius žmones, kuriems Kauno praeitis jau yra nebetekusi reikšmės. Tai anaipol nėra neišprususių žmonių mentaliteto pajuoka, o visų tų, kurie gerai žino – poetas pasitelkia formas, kurios vartojamos persakant kito kalbą: gyvenęs, atidavęs, mylėjęs, dainavęs, tiesiog pajuokiamas kėvišiškais mentalitetas, būdingas ir tarpukario, ir šių dienų „kultūros“ žmonėms. Taigi Tilvyčiui Kaunas pasirodo kaip beprarandąs kultūrinę atmintį, kaip jau nebetekęs savo ankstesnių signatūrų: naujoji miesto tikrovė naikina pasakojimus apie praeitį.

Apžvelgus avangardistų kūrybą matyti, kad Kaunas jiems – daugialypė dabarties erdvė, kurioje jaučiamas modernaus gyvenimo tempas, veržlumas ir kartu pastebima, kad tame naujo

⁵⁰ *Ibid.*, p. 221.

⁵¹ Teofilis Tilvytis, *Žemė grįžta namo*: Poemos, Vilnius: Vaga, p. 65–66.

gyvenimo ritme nebelieka vietos atminčiai. „Doleris/ Doler / Doliary“⁵², – taip įvairiomis kalbomis įvardija naujus vertybinius principus Binkis.

Beje, keturvėjininkai labiau linkę reflektuoti daugiakultūrę Kauno atmintį – grynai tautinis angažuotumas avangardistams buvo svetimas. Anaip tol nereti jų kūryboje ir kitų šalių miestų vardai. Ypač kosmopolitiškumu išsiskiria Juozo Tysliavos (1902–1961), kilusio nuo Vilkaviškio, kūryba: parašo poemas „Tysliava Paryžiuje“, „Berlyne“. Pačia savo kūrybine biografija poetas įsilieja į daugiakultūrio Europos didmiesčio gyvenimą: Paryžiuje išleidžia eilėraščių rinkinį „Coupe de vents“ (1926), parengia net keliomis kalbomis žurnalą MUBA. Kaip Binkis ar Tilvytis keliauja po daugiakultūrį Kauną, taip Tysliava žvalgosi po Europą. Neryškūs Kauno kontūrai pasirodo nebent eilėraštyje „Auksu lyta“, kuriame miesto erdvę ženklina svetimžodžiai „trotuarai“, „bulvaras“ ir tik „100 litų“ išduoda poetizuojamo ir kartu ironizuojamo miesto lietuviškumą: tai miestas, iš esmės bevardis, neturintis nieko savo, nebent tiktai įsivaizduojamą vertę. Iš visų keturvėjininkų šis poetas savo gyvenimą trumpiausiai susiejo su Kaunu: iš Lietuvos išvyko 1925 m., tebūdamas 23-ejų, ir čia jau nebesugrįžo.

Labiausiai urbanistinis miesto peizažas buvo reflektuotas keturvėjininkų. „Trečio fronto“ atstovams Kaunas tereiškė socialinių prieštaravimų erdvę. Pvz., Pranas Morkūnas (1900–1941), pagal gimimo vietą – tikras rygielis, eilėraštyje „Kai Karo muziejus“ kuria gana grasaus miesto paveikslą: „kai karo muziejus/ varpais tlim-bim-buoja/ mistiška varlė lenda į širdį/ aplinkui žmonės įširdę/tik skuba tik skuta/ viens kitam pavydi“⁵³. Keturvėjininkams miestas buvo didžiulė energija, kaita, judėjimas, daugiabalsiškumas, o šiam trečiafrontininkui miestas – tik socialinės antitezės: „priešais namas/ laiptai šiltai šildomi/ o studento kambarys/ tuoj nosis išties“⁵⁴. Panašiai miestas pamatomas ir nuo Marijampolės kilusio Kazio Borutos (1905–1965) kūryboje: ideologinis angažuotumas vertė rinkti ne miesto, o kaimo tapatybę. „Aš, paklydęs bernas iš kaimo“⁵⁵, – taip save identifikuoja „Trečio fronto“ iniciatorius Boruta, studijavęs ne tik Kaune, bet ir Vienos, Berlyno universitetuose, tačiau miestą sąmoningai atmetęs. Šiems poetams gana artimas ir mažeikiškis Leonas Skabeika (1904–1936), kurio vieninteliame poezijos rinkinyje miestas pasirodo „po juodo angelo sparnais“, – tamsus, nuodėmingas, pragariškas: „Tada mirties agonijoje klega restoranai/ Ir nuogos deivės tąsosi prieš liudną galą:/ Jų gyslose įsiutus gėda plaka/ ir šėlstančios konvulsijos ant melsvo kūno žaidžia“⁵⁶. Toks blogio pasaulis primena bodlerišką, tačiau skirtingai nei ciklo „Paryžiaus paveikslai“ autorius, Skabeika nė karto neįvardija savojo miesto. Pasak Viktorijos Šeinos-Vasiliauskienės, vien spalvinė nuoroda – balti miesto bokštai – leidžia spėti tai esant Kauną⁵⁷. Taigi avangardistai yra linkę tekstualizuoti miesto erdves, bet skirtingų estetinių, idėjinių linkmių poetų tai daroma

⁵² Kazys Binkis, *op. cit.*, p. 222.

⁵³ Pranas Morkūnas, *Dainuoja degeneratas: Eilėraščiai*, parengė Leonas Gudaitis, Kaunas: Nemunas, 1993, p. 15.

⁵⁴ *Ibid.*, p. 15.

⁵⁵ Kazys Boruta, *Suversti arimai: Eilių ir poemų knygos*, Vilnius: Vaga, 1964, p. 43.

⁵⁶ Leonas Skabeika, *Po juodo angelo sparnais*, Kaunas: „Raidės“ sp., 1928, p. 23.

⁵⁷ Viktorija Šeina-Vasiliauskienė, „Poetinis tarpukario Kauno tekstas“, in: *Kauno istorijos metraštis*, t. 7, 2006, p. 150–151.

savaip: trečiafrontininkai iš esmės skiriasi nuo keturvėjininkų ir yra gana artimi neoromantikams, kurie miestą taip pat vertina negatyviai.

Ne vieno Nepriklausomos Lietuvos poeto neoromantiko kūryba liudija, kad Kaunas vis dar suvokiamas kaip svetimas: „Kažin kodėl prisimena man klevas palei klėtį/ Ir paryčio dangus kaip lino žiedas“⁵⁸, – taria poemoje „Keturi miestai“ Antanas Miškinis (1905–1983), kilęs iš Ukmergės krašto, bet mokėsis jau Kauno „Aušros“ gimnazijoje, o jam antrina Jonas Aistis (1904–1973), kurio gimtinė – prie pat Kauno, o mokslo metai praleisti toje pačioje „Aušros“ gimnazijoje: „O man kažko be galo šalta,/ Be galo šalta čia“⁵⁹. Net Vytautas Sirijos Gira (1911–1997), poetas, gimęs ir užaugęs mieste (gyveno Vilniuje ir Kaune), nė kiek nesusijęs su kaimo kultūra, pagauna tą pačią neoromantikų gaidą: „Kaip kartuvės atrodo radijo bokštai,/ Kaip ešafotas kioko miesto masė“⁶⁰. Greičiausiai tai buvo duoklė literatūrinei tradicijai, adoravusiai necivilizuotą pasaulį – miestą energingai atmetė ne tik lietuvių, bet ir vokiečių neoromantikai, neturėję jokių valstietiškų šaknų. Galima daryti prielaidą, kad dėmesys miestui ar visiškai jo ignoravimas tarpukariu labai priklauso nuo literatūrinės manieros: avangardistai jį „atranda“ galbūt ieškodami naujų temų, o neoromantikai jo linkę „nepastebėti“, nes savo Arkadiją įsivaizduoja esančią civilizacijos nepaliestoje erdvėje.

Tarpukariu dar menkai įsižiūrima į atskiras miesto erdves. Bene vienintelė išimtis – Henrikas Radauskas (1910–1970), jamžinęs miesto sodą. Šis lietuvių poetas (beje, gimęs Krokovoje) imasi reflektuoti miesto kultūrą: jau pirmajame eilėraščių rinkinyje „Fontanas“, pasirodžiusiam 1935 m., tampa svarbios nuorodos į miesto patirtis. Tačiau Radausko miestas, kaip ir Tysliavos ar Skabeikos, yra visiškai paslėpęs konkrečios vietos kontūrus: Kaunas čia bevardis, neturintis kultūrinės-istorinės atminties. Greičiau atsiskleidžia savotiškas miesto patirčių kaleidoskopas, kuriame matoma įvairovė, neturinti sąryšio: „Mieste – naktys, metalas ir minios“⁶¹. Galbūt poetas tokiomis alogiškomis jungtimis siekia perteikti tai, ką bene pirmieji pajuto avangardistai: naujoji miesto tikrovė yra linkusi ištrinti ryšius, reikšmes, vardus. Akiivaizdu, kad Kaunas jau negali būti pavadintas sąmoningai vengiama bet kokių nuorodų į konkrečias vietas ir apsiribojama bendrybėmis: sodas, fontanas, restoranas, stotis. Taigi su Kaunu sietinos atminties paradigmą keičia užmarštis: Kaunas tiesiog virsta moderniuoju Babilonu, neturinčiu išskirtinių savo ženklų.

Karo metų Kauno topografija: atrastos sakralios erdvės

Bene pirmoji sakrališkąją Kauno dimensiją dar tarpukariu atranda Salomėja Nėris (1904–1945), kurios jaunystės metai susiję su Kaunu (gimė Vilkaviškio rajone, mokėsi Vilkaviškio gimnazijoje, o studijavo Lietuvos universitete Kaune). Galbūt studijuodama Teologijos ir filologijos fakultete parašo eilėraštį „Vakaras Pažaisly“, tarsi prieš savo akis regėtų šį vienuolyną.

⁵⁸ Antanas Miškinis, *Rinktiniai raštai*, t. 2: Poemos, proza, parengė Rita Tūtlytė, Vilnius: Vaga, 1995, p. 53.

⁵⁹ Jonas Aistis, *Katarsis: Eilėraščiai*, parengė Vytautas Kubilius, Vilnius: Vaga, 1988, p. 165.

⁶⁰ Vytautas Sirijos Gira, *Širdys formaline*, Kaunas: Spaudos fondas, 1934, p. 74.

⁶¹ Henrikas Radauskas, *Eilėraščiai*, Vilnius: Baltos lankos, 1999, p. 206.

Eilėraštis yra persmeltas meditatyvios nuotaikos, tai susimąstymas ties žmogaus gyvenimo paslaptimis, kurios nesileidžia įmenamos:

Tamsiose alėjose vakaras rymo –
Mažyčiai lašeliai jų lapuose kuždas –
Ir liepos vienuolės kalba maldas.
Balti tavo rūmai – gilaus vienuolyno –
Nuo amžių čia vaikšto niūri paslaptis –
Baugu mano sielai jos žingsnių klausytis.
Aukšti tavo rūmai – užburtas žinynas –
Paklydo, paklydo širdis mano juos.
Vai, kas ją išlaisvins? – kas išvaduos⁶²?

Šiame eilėraštyje justis religinis kūrinio matmuo, kreipimasis į „tu“, atsigręžimas į tai, kas šventa: „Balti tavo rūmai“, „Aukšti tavo rūmai“. Priešingai šiam, lyrinio subjekto pasaulis yra paženklintas tamsos, paklydimų, bet kartu ir ieškojimų, kuriuos žadina žmogaus sielai neįmenama būties paslaptis.

Šis Nėries eilėraštis – galbūt vienintelis tarpukariu, kada atsigręžta į *sacrum* erdvę. Tik karo, didžiausių istorinių kataklizmų metais, kai Lietuva okupuojama pirma Sovietų Sąjungos, o paskui tuoj pat ir Vokietijos, naujai atrandama sakralioji Kauno erdvė: iki to laiko ši miesto kultūros dimensija buvo išleidžiama iš akių, daugiau akcentuota tai, ką būtų galima pavadinti *profanum* sąvoka.

Karo metų poezijoje Nėriai antrina Bernardas Brazdžionis (1907–2002), poetas nuo Pasvalio: „Tenai Pažaislio bokštai/ Kaip pasaka balti“⁶³ – abu poetai parenka Pažaisliui baltą – šventumo, tyrumo – spalvą. Karo metais ir Aistis jau visiškai kitaip žvelgia į savo jaunystės miestą. Sonete „Kaunas“, kurį poetas parašė gyvendamas svetur, atmintyje iškyla Katedra: „Kresna Katedra galingai pasistiepus,/ tarsi keltų iš klonio viena visą Kauną“⁶⁴. Akivaizdu, kad *sacrum* erdvei suteikiama didžiulė svarba. Gana netikėtai šiame Aisčio eilėraštyje Kaunas asociatyviai susiejamas su Jeruzale, Kauno likime įžvelgiami tie patys ženklai, kurie minimi Biblijoje kaip liudijimas apie Šventąjį Miestą: „Ar nūnai ten varge didžiausių didžiausiam / Pasiliks bent akmuo ant akmens? – vis klausiam/ ir su nerimu žvelgiam į tolą“⁶⁵. Taigi karo metais ne vieno poeto topografinėje vaizduotėje Kaunas pasirodo kaip šventas, brangus miestas, dėl kurio likimo labai skaudu.

Brazdžionio karo metų eilėraštyje Kauno katedra iškyla kaip pastovumo, tvirtumo garantas: „Pilis ir tiltus amžių potvyniai nuplovė,/ O ji kaip motina gera ten tebestovi“⁶⁶. Kartu šioji

⁶² Salomėja Nėris, *Poezija*, Vilnius: Vaga, 1979, p. 236.

⁶³ Bernardas Brazdžionis, *Poezijos pilnatis*, Vilnius: Lietuvių kultūros fondas, 1989, p. 300.

⁶⁴ Jonas Aistis, „Kaunas“, *Nemunas*, 1989, Nr. 5, p. 51.

⁶⁵ *Ibid.*, p. 51.

⁶⁶ Bernardas Brazdžionis, *op. cit.*, p. 259.

sakrali erdvė saugo ir kultūros atmintį, padeda užmegzti pokalbį su tebegyvais, tebekalbantiems vyskupui Motiejumi Valančiumi, Baranausku, Jakštu, Maironiu:

O pro kolonų marmurą ir auksą,
O pro sietynų žiburiu šviesius
Ateina vyskupas Antanas Baranauskas
Su palme rankoje, kaip palmė pats tiesus.
Ir rodos man, girdžiu jo žingsnį lėta,
Ir, rodos, sako jis: „Einu lankyt poetų...

Einu lankyt Adomo Jakšto ir Maironio,
Sustojusių iš Katedros bazilikos šalių,
Nešu pasveikinimą tėviškės jų klonių
Ir viltį grįžtančių pavasario balsų...“
Ir, rodos man, šventų skliautų aukštybė
Jį angelų baltų pulkai kaip tėvą lydi.⁶⁷

Jau gyvendamas tremtyje, 1952 m., Brazdžionis sukuria eilėrašį „Ypatingai“, kuriame atieties viziją sieja su sakraliuoju Kaunu: „Kad išvysčiau saulę tekant ant baltų Pažaislio bokštų/Ir kaip gaudžia aleliuja Kauno Katedros varpai“⁶⁸. Taigi galima būtų sakyti, kad karo metais buvo atrasta sakralioji Kauno erdvė, Kaunas tapatinamas su šviesa, šventumu, prisikėlimo viltimi: tai visiškai nauja Kauno tapatybė.

Karo metų poezija liudija, kaip iš esmės kinta Kauno suvokimas: iki tol vien Vilniui būdavo suteikiama šventojo miesto aureolė, o Kauno erdvė daugelio poetų suvokta kaip *profanum*, miesčioniška, verteiviška. Tačiau tokią vaizduotę akivaizdžiai perkeičia Lietuvos nepriklausomybės praradimas: visa, kas buvę valstybingumo simboliai, o kartu ir Kaunas, laikinoji Lietuvos sostinė, virsta šventenybe, prarastu rojumi, nostalgijos paženklinta erdve.

Kiek modifikuota sakralaus miesto paradigmos tąsa akivaizdi ir vėlesniu metu išsivijoje kūrusių poetų, kurie Kauną sieja su nesunaikinama tautos gyvastimi, kaip Kazys Bradūnas (1917–2009) eilėraštyje „Romus Kalanta“: „Viršum Kauno ir Nemuno skraido dvasia,/ nepasiekiamą jokia kulka“⁶⁹.

Pokario metų Kauno topografija: nuo kančios patirties iki pastangų atkurti prarastą atmintį

Pokario metais Kaune išaugo poetų, kurie šiame mieste buvo gimę ir augę, karta: ikitoliniams rašytojams Kaunas buvo jų jaunystės, brandos miestas, bet neturintis jokių vaikystės

⁶⁷ Bernardas Brazdžionis, *op. cit.*, p. 258–259.

⁶⁸ Bernardas Brazdžionis, *op. cit.*, p. 383.

⁶⁹ Kazys Bradūnas, *Prie vieno stalo: Poezijos rinktinė*, Vilnius: Vaga, 1990, p. 310.

prisiminimų, – pačios anksčiausios miesto patirtys galėjo būti sietinos tik su gimnazijos metais (pvz., Miškinis, Aistis).

Vaikystės akimirkos, sietinos su Kaunu, ima vis dažniau rasti šiame mieste užaugusių poetų kūryboje. Tikriesiems kauniečiams turėjo būti nelengvas tas žvalgymasis po suniokotą savo vaikystės Kauną, po brutaliai naikinamą atmintį. Kaune gimusi Janina Degutytė (1928–1990) viename iš paskutiniųjų eilėraščių atkuria tokius vaikystės miesto prisiminimus:

Pilnom siaubo akim
žiūrėjom į svetimus tankus,
į svetimas kojas,
trypančias mūsų žemę,
Klausėmės svetimos kalbos...
Pro nesutramdomas ašaras
Matėme užkaltus vagonus,
Pilnus raudų ir dejavimo,
Kauno senoj stoty.
Paskui
ilgomis naktimis
girdėjom mašinų urzgimą
tyliose priemiesčių gatvelėse,
bėgančiose link Nemuno –
tada dar tyros ir palaimintos upės –
gulėjome apsiirenę,
pasidėję ryšulius su duona ir drabužiais,
vis laukėm –
ar jau čia?..
Taip pasibaigė vaikystė⁷⁰.

Poetė net tris kartus pakartoja žodį „svetimas“ ir tik vieną kartą pamini „mūsų“ – būtent tokia yra šios kartos patirtis, kai tenka išgyventi tai, kas primetama sovietinių okupantų, naujųjų Lietuvos kolonizatorių. Iškyla konkrečios vietos – Kauno stoties – vaizdinys, šįkart ženklinantis jau ne laisvą judėjimą, o prievartą. Taip iš esmės pakeičiamos vietų reikšmės – ne sava, o svetima, ne laisvė, o prievarta tampa semantine eilėraščio ašimi. Taip nuo pat mažų dienų pažįstamas miestas, užuot buvęs džiaugsmingas išgyvenimas, tampa skausmo, baimės miestu, kuriame nebelieka ir pačios vaikystės.

Ne vienas pokario autorius yra linkęs prisiminti skaudžią vaikystės patirtį, kuri jį ištiko šiame mieste: apie karo suniokotą Kauną rašo Algimantas Baltakis (g. 1930 m. Utenos raj.) eilėraštyje „Karo vaikai“, Vilija Šulcaitė (g. 1929 m. Jonavoje) eilėraštyje „Epitafija“, skaudamą Kauno atmintį įtvirtina Robertas Keturakis (g. 1935 m. Kauno raj.) eilėraštyje „1941. Kauno sukilėliai“. Ne vienam trisdešimtųjų kartos poetui Kaunas tampa skausmo, kančios, prarastos harmonijos erdve: taip sukuriama dar viena Kauno tapatybė, neatsietina nuo karo ir pokario netikrumo išvargintos Lietuvos vaizdo. Savita šios kartos poezijoje yra tai, kad tautos istorijos

⁷⁰ Janina Degutytė, „Pilnom siaubo akim...“, *Santara*, 1992, vasara, p. 103.

skauduliai virsta asmeniškios istorijos dalimi, autobiografija, pavyzdžiui, Jono Juškaičio (g. 1933 m. Jurbarko raj.) eilėraštyje „Dariaus kraujas“:

Dariaus kraujas nosinėj blunka. Mano gimimo
Metais išmestoj prieš kraujo marias,
Kurios per karą pralietos siūbavo, kol žemės tamsoj
nenurimo⁷¹.

Kaune gimęs poetas Eduardas Selelionis (1928–1993) „Kauno diptiche“ atsidūsta: „Vis sunkiau atpažinti tave“⁷². Galbūt todėl XX a. antrosios pusės poetai vis dažniau imasi ieškoti ne savo laiko sovietinio Kauno, o ankstesniojo, kuris jiems tampa dvasine atspara: bando atkurti praeitus laikus, Kauno kultūrinį paveikslą, koks jis buvo iki sovietmečio. Tai iš tėvų, senelių perimta atmintis, kurią siekiama naujai įprasminti. Kaunietė poetė Judita Vaičiūnaitė (1937–2001) žvelgia į savo gimtąjį miestą kaip į kultūrinės-istorinės atminties erdvę, kurioje atgyja Napoleono laikai, Adomo Mickevičiaus namelis, Reinoldo Tyzenhauzo garlaiviai... Praeitės atgimsta, tampa dabartimi – jaučiama, patiriama:

Šįryt iš lėto
tartum vos beįžiūrimoj
jau užmirštoj graviūroj
Reinoldo Tyzenhauzo garlaiviai
plaukia
į senąją Kauno prieplauką –
tolstantys dūmai dar neišnyko,
nuruodintų vėjuos upeivių pykės
dar teberūksta,
ir duslūs balsai susišaukia
su saulėj tirpstančiais sieliais⁷³;

Šiame eilėraštyje net keturis kartus pakartotas žodis „šįryt“, veiksmažodžiams parenkamas esamasis laikas: plaukia, teberūksta, susišaukia, lenkia ir pan., netgi skyrybos ženklai simboliškai liudija apie praeities tęstinumą dabartyje: visame eilėraštyje nėra nė vieno taško, o tik kabliataškiai, kūrinys baigiamas daugtaškiu. Tačiau akivaizdu, kad tas „dabar“ tėra tik susigrąžinta jau sustingusi praeitis, kuri šiame eilėraštyje perteikiama vos beįžiūrimos graviūros įvaizdžiu: tik žmogaus sąmonė pajėgi prikelti tai, ko jau nebėra, susigrąžinti prarastą laiką.

Į tas Kauno vietas, kurias jau tegalima tik įsivaizduoti, sugrįžta kaunietis Leonardas Gutasas (g. 1938) „Eilėraštyje, paskirtame Handelei, Kauno priemiesčio Slabados senų daiktų supirkėjui“, savo senelį eilėraštyje „Gatvių grindikas“ prisimena kaunietė poetė Violeta Palčinskaitė (g. 1943). Šiedu autoriai atkuria buvusį Kauną, kuris jų poezijoje iškyla kaip Kauno dvasinės savastis, jų miesto išskirtinumas. Bet kartu jaučiama, kad atkurtoji atmintis skausmingai

⁷¹ Jonas Juškaitis, *Dešimt žodžių jazmino žiedui*, Vilnius: Vaga, 1984, p. 55.

⁷² Eduardas Selelionis, *Raudoni medžiai: Eilėraščiai*, Vilnius: Vaga, 1974, p. 68.

⁷³ Judita Vaičiūnaitė, *Nemigos aitvaras*, Vilnius: Vaga, 1985, p. 45.

kontrastuoja su savo laiko patyrimu. „Senatvės nesulaukė nė vienas namas“⁷⁴ – kaip žmonės Vilijampolės namus apgaili Gutasukas.

Tai pačiai atkurtos atminties paradigmą priskirtinas ir Dalios Saukaitytės (g. 1950 m. Vilkaiviškio raj.), kurią su Kaunu tesieja tik studijų metai, eilėraštis „Senamiesčio turgui, kurio jau nebėra“. Jau pats pavadinimas liudija, kad turgaus šurmulyk atkuriamas iš atminties, kuri vienintelė išsaugojo vietos dvasią: „O klega! O aidi! O kvepia, o plieskia, o žydi!“⁷⁵ – tiek įvairių pojūčių yra sukaupęs šios vietos paveikslas topografinėje vaizduotėje. Buvusio, bet jau nesamo miesto ženklų ieškoma ir Tautvydos Marcinkevičiūtės (g. 1955 m. Kaune) eilėraštyje „Fontano akmeninė tulpė“, kurį poetė skiria senelės atminimui: „Jeigu tas pats čia miestas,/ tai kurgi sodo vidury fontanas –“⁷⁶.

Ši nesamo, bet dar menamo Kauno semantinė dominantė jungia įvairių poetų eilėraščių apie Kauną, kauniečių ir nekauniečių. Būtent prie nekauniečių priskirtinas ir Navakas (g. 1964 m. Utenos raj.), kurio eilėraštyje „Prisipažinimas“ atgimsta įvairių laikų Kaunas. Toks kalbėjimas apie miestą, kaip slepiantį savyje daugialypes patirtis, tampa bene gyvybingiausias XX a. antrosios pusės eilėraščiuose, kuriuose sušmėžuoja įvairių Kauno vietų pavadinimai, čia gyvenusių žmonių vardai:

Maironio naktis, nuo visų aklinau užsidarius.
Pro orlaides žmonės, atrodo, kvėpuoja į mus.
Štai Laisvės alėja nutolsta Girėnas ir Darius,
Jie leidžias į Kauną, juos vėl šitą naktį numuš.⁷⁷

Panašiai kaip ir Vaičiūnaitės eilėraštyje „Garlaiviai“, Kaunas vėl tarsi atgauna savo prarastą atmintį, tačiau ji grįžta tik pajutus praradimo kartėlį, suvokus tragiškąjį „nebėra“:

Tuščiausia Kaune, kur nebėr anei Truikio, nei Grušo,
per sienas šešėliai lyg nebylio kinas nueis,
stabdysim akimirkas – jos visą vakarą dužo,
kažką tau kalbėsiu, daugtaškiai bėgs sakiniiais.⁷⁸

Taigi tuštumos pajauta verčia susikurti sau Kauno paveikslą iš praeities detalių, įvairiausių savo ir kitų prisiminimų: tai vieta, kurios nejmanoma sunaikinti, nes ji egzistuoja tik kūrėjo vaizduotėje: Kaunas tampa, Weigel žodžiais tariant, „įsivaizduojamąja topografija“⁷⁹.

⁷⁴ Leonardas Gutasukas, *Portretas: Eilėraščiai ir poemos*, Vilnius: Vaga, 1988, p. 48.

⁷⁵ Dalia Saukaitytė, *Spalio laukas: Eilėraščiai*, Kaunas: Nemunas, 1997, p. 15.

⁷⁶ Tautvyda Marcinkevičiūtė, *Tauridė*, Vilnius: Vaga, 1990, p. 32.

⁷⁷ Kęstutis Navakas, „Prisipažinimas“, *Kauno diena*, 1999, gegužės 22 d., p. 17.

⁷⁸ *Ibid.*, p. 17.

⁷⁹ Sigrid Weigel, op. cit., p. 358.

Išvados

Peržvelgus XX a. lietuvių poeziją, galima pastebėti, kaip kinta topografinė Kauno tapatybė. Pirmuosius vietas užrašymus inspiruoja kolektyvinė atmintis apie miestą prie didelių vandenių: Kaunas pamatomas pirmiausia kaip miestas prie Nemuno. Poetinę prieškario savimonei liudija bene vienintelis Steponaičio eilėraštis. Kauno suvokimas tampa gerokai komplikuo-tesnis tarpukariu. Nepriklausomos Lietuvos gyvavimo metais persipina net kelios semantinės dominantės: istorinio-kultūrinio miesto kontūrai, daugiakultūrė patirtis ir ženkliskumo nete-kinimas. Kaunas į poetinę savimonei sugrįžta II Pasaulinio karo metais: ilgimasi sakralios erd- vės, topografinėje vaizduotėje svarbią vietą užima bažnyčios. Po II Pasaulinio karo skaudžios vaikystės Kaune atmintį papildo prisiminto Kauno paradigma: tai pats spalvingiausias, įvai-riausias kada nors pamatytas Kaunas, kuris poetų vaizduotėje gimsta iš Kauno tuštumos pa-jautos. Akivaizdu, kad Kauną kiekvieno istorinio tarpsnio kūrėjai suvokia vis kitaip, suteikia jam visiškai skirtingas prasmes, vis kitaip jį „perrašo“, vis dėlto bendra viena: visus šiuos se- mantinius laukus jungia vienaip ar kitaip patiriamo, išgyvenamo, jaučiamo, įsivaizduojamo miesto atminties tema.

Topography of Memory: Kaunas' Places in Lithuanian Poetry of the 20th Century

Summary

The article analyses the poetic texts about Kaunas, which creates memory of the town by Nemunas and Neris. In Lithuanian poetry, the topography of Kaunas was intensively reflected from the beginning of the 20th century till now. The analysis of those very different texts, written in pre-interwar, interwar and post-interwar pe-riod, outlines the diversity of Kaunas' memory. One of the impulses for the poetic texts was geographical posi-tion of the town, and other impulses were cultural and historical material. Although the poetry about Kaunas was created by people, who were born in different places of Lithuania, the town, where many poets lived for a long or a short time, formed a part of their topographical identity and imagination.

Keywords: memory, topography, identity, Kaunas' places, poetry.

Literatūros sąrašas

- Jonas Aistis, *Katarsis: Eilėraščiai*, parengė Vytautas Kubilius, Vilnius: Vaga, 1988.
- Jonas Aistis, „Kaunas“, *Nemunas*, 1989, Nr. 5.
- Kazys Binkis, *Raštai*, t.1: Poezija, sudarė Adolfas Juršėnas, Vilnius: Pradai, 1999.
- Kazys Bradūnas, *Prie vieno stalo: Poezijos rinktinė*, Vilnius: Vaga, 1990.
- Bernardas Brazdžionis, *Poezijos pilnatis*, Vilnius: Lietuvių kultūros fondas, 1989.
- Kazys Boruta, *Suversti arimai: Eilių ir poemų knygos*, Vilnius: Vaga, 1964.
- Vigmantas Butkus, „Literatūros topografija: (poli)metodologinės trajektorijos“, in: *Colloquia*, 2008, t. 21.
- Janina Degutytė, „Pilnom siaubo akim...“, *Santara*, 1992, vasara.
- Leonardas Gutauskas, *Portretas: Eilėraščiai ir poemos*, Vilnius: Vaga, 1988.
- Jonas Juškaitis, *Dešimt žodžių jazmino žiedui*, Vilnius: Vaga, 1984.
- Maironis, *Raštai*, t. 2: Poemos, parengė Irena Slavinskaitė. Vilnius: Vaga, 1988.
- Tautvyda Marcinkevičiūtė, *Tauridė*, Vilnius: Vaga, 1990.
- Antanas Miškinis, *Rinkiniai raštai*, t. 2: Poemos, proza, parengė Rita Tūtlytė, Vilnius: Vaga, 1995.
- Pranas Morkūnas, *Dainuoja degeneratas: Eilėraščiai*, parengė Leonas Gudaitis, Kaunas: Nemunas, 1993.

Kęstutis Navakas, „Prisipažinimas“, *Kauno diena*, 1999, gegužės 22 d.

Salomėja Nėris, *Poezija*, Vilnius: Vaga, 1979.

Henrikas Radauskas, *Eilėrašėiai*, Vilnius: Baltos lankos, 1999.

Almantas Liudas Samalavičius, „Architektūra ir vanduo: žvilgsnis į idėjų ir formų istoriją“, in: *Archiforma*, 2000, Nr. 4.

Dalia Saukaitytė, *Spalio laukas*: Eilėrašėiai, Kaunas: Nemunas, 1997.

Eduardas Selelionis, *Raudoni medžiai*: Eilėrašėiai, Vilnius: Vaga, 1974.

Vytautas Sirijos Gira, *Širdys formaline*, Kaunas: Spaudos fondas, 1934.

Leonas Skabeika, *Po juodo angelo sparnais*, Kaunas: „Raidės“ sp., 1928.

Edmundas Steponaitis, *E. Steponaičio raštai*: Eilių ir prozos rinkinys, sudarė Liudas Gira, Kaunas: Saliomono Banaičio sp., 1912.

Vincas Stonis, *Lyrika*: Rinktinė, Vilnius: Vaga, 1970.

Viktorija Šeina-Vasiliauskienė „Poetinis tarpukario Kauno tekstas“, in: *Kauno istorijos metraštis*, t. 7, 2006.

Salys Šemerys, *Granata krūtinėj*, Kaunas: Keturi vėjai, „Raidės“ sp., 1924.

Teofilis Tilvytis, *Žemė grįžta namo*: Poemos, Vilnius: Vaga.

Judita Vaičiūnaitė, *Nemigos aitvaras*, Vilnius: Vaga, 1985.

Sigrid Weigel, *Ingeborg Bachmann: Hinterlassenschaften unter Wahrung des Briefgeheimnisses*, Wien: Paul Zsolnay Verlag, 1999.

Juozas Žlabys-Žengė, *Pavasarių gramatikos*: Poezijos rinktinė, parengė Leonas Gudaitis, Vilnius: Vaga, 1992.

Kaunas kauniečių rašytojų kūriniuose vaikams

Anotacija. Straipsnyje tyrinėjami įvairiu metu pasirodę Kauno rašytojų kūriniai vaikams. Siekiama atsakyti į klausimą, kaip skirtingu metu parašytuose kūriniuose atsispindi Kaunas, kaip skleidžiasi miesto panorama jį pirmąkart išvystant, su juo atsisveikinant ir kaip Kaunas „pamatomas“ įvairiais metų laikais. Straipsnyje tyrinėjamas pirmasis veikėjų susidūrimas su miestu ir subjektyvus santykio su juo išgyvenimas, taip pat akcentuojama miesto, kaip nesaugumo ir agresijos šaltinio, išgyvenimo patirtis.

Raktažodžiai: Kauno rašytojas, vaikų literatūra, meninė Kauno refleksija, miesto agresija, miesto žemėlapis, vaikas Kaune.

Įvadas

Pasak filosofės Jekaterinos Lavrinec, miestas dažniausiai apibrėžiamas kaip kasdienių praktiškų laukas, jo erdvės gali būti tyrinėjamos kaip pavojingos zonos, kaip traukos centrai, kaip įvairių miestelėnų grupių žaidimų aikštelė⁸⁰. Kaip miestas, konkrečiai Kaunas, reprezentuojamas Kauno rašytojų kūryboje vaikams? Apskritai vaikų literatūra niekada neapsiriboja vien estetine funkcija, o visada turi (ne)tiesioginių sąveikų su pedagogika, vaiko psichologija, menu ir kt. Akivaizdu, kad kaip tik lietuvių vaikų literatūra, anot literatūrologo Kęstučio Urbos, „labiau už verstinę literatūrą skatina vaiko socializaciją, gaivina istorinę atmintį, formuoja tautinį identitetą“⁸¹. Šią mintį galima pratęsti: meninė miesto, šiuo atveju, Kauno, refleksija, gražus, šviesus miesto vaizdiny, ypač kauniečiams vaikams galėtų sustiprinti jų kaunietišką savimonę, vidinį pasididžiavimą savo miestu, visu tuo, kas su Kaunu susiję. Šiame straipsnyje vaikų literatūra tyrinėjama gilinantis į Kauno raiškos aspektą ir atskirai neišskiriama žanro, adresato bei rašymo laikotarpio požiūriu⁸². Analizuojami tarpukario rašytojų Jono Mackevičiaus-Nord, Danutės Čiurlionytės, Bronės Buivydaitės, Kazio Binkio, Vytauto Tamulaičio, Romualdo Spalio bei šiuolaikinių kauniečių – Gintaro Patacko, Tautvydos Marcinkevičiūtės,

⁸⁰ Jekaterina Lavrinec, „Tranzitinės vietos kaip nerimo zona ir žaidimų aikštelė“, in: *Inter studija-humanitatis*, Nr. 8, Šiauliai, Šiaulių universiteto leidykla, 2009, p. 65.

⁸¹ Kęstutis Urba, „Ar mums sava lietuvių vaikų literatūra?“ In: Rubinaitis, 1995, Nr. 2, p. 4.

⁸² Nors akivaizdu, jog šiandieninėje vaikams skirtoje literatūroje Kauno vaizdiny, gerokai romantizuotas, dažniausiai išskyla poezijoje arba apybraižose. Tarkim, rašytojas Romas Sadauskas knygoje „Nuo pilies ant pilies“ nuosekliai aptaria visas Lietuvos miestuose esančias pilis. Skyrelyje „Kaunas“ svarstoma, jog „kada atsirado Kaunas, galima tik spėlioti. Manoma, jog tai visais atžvilgiais seniausias Lietuvos miestas.“

Stanislovo Abromavičiaus – kūriniai vaikams. Darbo apimtis lėmė, kad atskirai netyrinėjama sovietmečio vaikų literatūra.

Straipsnio pavadinime „Kaunas šio miesto rašytojų kūrinuose vaikams“ svarbūs keli aspektai, sudarantys ir šio straipsnio probleminį lauką. *Kauno miestas*. Žvelgiant į Kauną istoriškai, jis – ir laikinoji sostinė su jai priderančiu statusu, ir vis labiau provincialėjantis, vis labiau atitolstantis (visomis prasmėmis) nuo sostinės Vilniaus. Ši įtampa yra svarbi diachroniškai žvelgiant į meninę Kauno refleksiją, taip pat ir į refleksiją vaikų literatūroje. To pavyzdys galėtų būti XXI a. kuriantys kauniečiai poetai, kurie savo eilėraščiuose neretai išsiduoda esantys ne iš sostinės brėždami trajektoriją Kaunas–Vilnius. Patacko eilėraščio „Avinas“ (iš rinkinio „Dangaus žvėrys“) subjektas – akivaizdžiai kaunietis, kuris kreipiasi į Avinėlį, prašydamas: „Duok man mažą pinigėlių, / Pirkšiu bilietą į Vilnių“⁸³. Akivaizdu, kad šiame eilėraštyje svorio centras perkeliamas nuo Kauno į sostinę Vilnių.

Ką reiškia *Kauno rašytojas*? Miestą skirtingai patiria žvelgiantis iš šalies ir tas, kuris miestą suvokia ir išgyvena kaip savą, gimtąjį, kaip tą, kurį laiko savu. Pavyzdžiui, rašytoja Vytautė Žilinskaitė yra gimusi ir pirmuosius metus praleidusi Kaune, tačiau save laiko tikra vilniete, o išėivijos rašytoja Birutė Pūkelevičiūtė, nors ir gyvendama Vilniuje, į klausimą „kurgi jūs tikrieji namai?“ atsako: „Kaunas“.⁸⁴ Todėl, aišku, *Kauno rašytojo statusas* nėra kažkoks apriorinis ir šiame straipsnyje jis rašytojui „suteikiamas“ remiantis tokiais kriterijais – gimimo ir gyvenimo vieta, rašytojo pasisakymais ir juntama „kauniškumo“ pulsacija kūryboje. Straipsnyje tyrinėjama literatūra vaikams, atsižvelgiant į jai būdingus specifinius kriterijus, pasitelkiant galimas teorines priegas, atkreipiant dėmesį į visą lietuvių vaikų kontekstą. Analizuojami ne visada patys meniškiausi kūriniai, tokie, kuriuose pažintinė funkcija nejučia nusveria estetinę...

Panoraminiis miesto vaizdas

Analizuojant tarpukario vaikų literatūrą justai, kad pasitvirtina Erikos Kvietkauskaitės įžvalgos apie miesto menines refleksijas lietuvių literatūroje. Ji teigė, jog „miesto apraiškos lietuvių literatūroje įsitvirtina tarpukariu. Ši tema itin aktuali tampa ketvirtajame dešimtmetyje, kai į literatūrą ateina miestuose brendusi ir išsilavinimą gavusi rašytojų karta“⁸⁵. Ši tendencija pasitvirtina ir skaitant vaikų literatūrą. Be to, būtent tarpukariu parašytuose kūrinuose pasakotojai kupini nuostabos ir susižavėjimo tapė miesto vaizdą, kurio akcentai atskleidžia

⁸³ Gintaras Patackas, *Dangaus žvėrys*, Kaunas: Kalendorius, 2008, p. 16.

⁸⁴ „Gyvenimas ant vėjo“: Elona Varanauskienė kalbina Birutę Pūkelevičiūtę, in: *Rubinaitis*, 2000, Nr. 2, p. 25.

⁸⁵ Erika Kvietkauskaitė, Vilniaus kaip puolusio miesto mitas R. Gavelio romane „Vilniaus pokeris“, http://docs.google.com/viewer?a=v&q=cache:vFTbdCwoAJk:vddb.laba.lt/fedora/get/LT-eLABA-0001:E.02~2005~D_20050608_171149-39600/DS.005.0.01.ETD+Erika+Kvietkauskait%C4%97+miesto+aprai%C5%A1kos&hl=lt&gl=lt&pid=bl&srcid=ADGEEIS1NAKyijj3TU.Gij4I9xUYdGWL4dMitlqZXgp2VJBR97HgHFr69Ojcu0DhziameDYPJqrud7Wpvc-u0VV6FOewZlakMdhp8DYNarZG8PRsUllle0AA2-Qksr6x5mgPqr_r5wCFTxf&sig=AHIEtbRwNJC6i2eim9rOaU8pToG345n39g (Žiūrėta 2010 11 13)

dominuojančias miesto vaizdo sudedamąsias dalis. Panoraminis miesto paveikslas skirtinguose kūriniuose atsiveria iš vis kitokių perspektyvų:

- matosi nuo kalno (ar iš lėktuvo);
- išvystamas pirmąkart arba po ilgo laiko atvykus į miestą;
- apžvelgiamas su juo atsisveikinant.

Gražiausiai miestas piešiamas Mackevičiaus-Nord knygoje *Peliukės Micės laiškai*, viename iš įdomiausių tarpukario lietuvių vaikų literatūros kūrinių⁸⁶. Jame pelytė Micė, atvykusi iš Telšių į Kauną, visą savo patirtį perduoda laiškuose bičiulėms. Viename laiške matyti, kad pelytė nueina į Vytauto prospektą, kuris yra „puikus Kauno sodas, esantis ant aukšto kalno“⁸⁷. Būtent nuo šio kalno atsiveria panoraminis miesto vaizdas:

Žemyn pakalnėje, po mūsų kojomis, tarp skardžių žalumynų, tyso padrikęs miestas. Gražus miestas. Namai balti baltutėliai, saulėje net į akis plieskia, o jų čerpiniai stogai – tartum raudonos aguonos. Juo tolyn į pakalnę – juo namai mažyn ir mažyn, pagaliau namai sklaidosi po kalnus tai pasislėpdami tarp medžių, tai vėl išsikišdami. O tarp namų – tai rangosi, tai šauna tiesiai kaip strėlės gatvės. O tų gatvių tiek daug, o po tas gatves – mažučiai tokie iš aukšto žiūrint, kaip žaislų dėžutės, laksto automobiliai, kruta mažutyčiai žmogiukai. Mėlynam dangaus skliaute blizga kryžiai daugybės bažnyčių... Ir per visą miestą, ištysęs melsvu blizgančiu kaip veidrodis kaspinu, didingai plaukia Nemunas. Šit kaip baltos paukštės, plaukioja garlaiviai, o juodi dūmai driekiasi jiems iš paskos, kaip koks šydas... O toliau juoduoja valtys, plūduriuoja sieliai, plūdės. Ir visi vis kažkur skubinasi, kažką vežioja, tai prisikrauna, tai iškrauna... Verda darbai Nemune. Taip, mano brangiosios pelytės, aš maniau, kad miesto gražesnio už Telšius niekur nerasi, o šit Kaunas – nepridėsi ir gana. Toli mums iki jo. Nieko nepadarysi, nepeikit, geriau jau manimi pasitikėkit.⁸⁸

Čia Kaune tai net ir žiemą vis linksma: gatvėse toks pat judėjimas, pogrindžiuose ir pakraigėse ruošiami pelių baliai, galima bėginėti po įvairius kinematografus ir teatrus, važinėti autobusais ir daug kita. O pas mus Telšiuose – brr... kaip nuobodu.⁸⁹

Čia žvilgsniu apimamas visas miestas, jis adoruojamas, neslepiamas pozityvus santykis su juo. Paminimi namai, mašinos, gatvės, nusitęsiantis per visą miestą Nemunas ir ypač metonimiškai akcentuojami kryžiai, – nuorodos į bažnyčias. Taip piešiamas miesto, paženklinto sakralumo žyme, vaizdas. (Šis sakralinis miesto aspektas pasikartoja daugelyje panašaus pobūdžio kūrinių). Šioje citatoje taip pat labai įdomus žvilgsnio reliatyvumo akcentas. Pelytė prisipažįsta, jog ilgą laiką maniusi Telšius esant gražiausiu miestu, bet tik pamačiusi kitą, didesnę, įspūdingesnę miestą, jos matymas pasikeičia, be to, pati suvokusi savo požiūrio reliatyvumą, ji bando ir bičiuliams padėti pakeisti savo pirminį sustabarėjusį „matymą“, apsiribojusį tik viena – savumu – perspektyva.

Šią miesto perspektyvą dar labiau praplečia labai panašiu metu kaip „Peliukės Micės laiškai“ parašytas Spalio-Giedraičio kūrinys *Gatvės berniuko nuotykių*, kuris, anot Vytauto

⁸⁶ Kūrinio autorius Jonas Mackevičius-Nord 1918–1952 gyveno Kaune, nors buvo Lietuvos rusas ir kūrinius rašė rusų kalba, tik vėliau jie buvo verčiami į lietuvių kalbą.

⁸⁷ Jonas Mackevičius-Nord, *Pelytės Micės laiškai*, Vilnius: Žuvėdra, 1996, p. 30.

⁸⁸ Jonas Mackevičius-Nord, *op. cit.* p.30.

⁸⁹ *Ibid.*, 83.

P. Mikūno, vaizduoja laikotarpį iš mokymosi „Aušros“ gimnazijoje meto ir tęsia didžiulį literatūrinį užmojų – „pavaizduoti vienos kartos nuostabią gyvenimo istoriją“⁹⁰.

Skaitant romaną, akivaizdu, kad rašytojui rūpėjo sukurti savo laiko paaugliams patrauklų pasakojimą apie romane pravardėmis pavadintų bičiulių skautų nuotykius, jų gyvenimiškose situacijose išryškėjusias vertybines nuostatas, triumfuojančią krikščionišką moralę. Pasakojimas išties dinamiškas: daugybė vaikų išdykavimų, bandymo pažinti tai, kas yra mistiška ir nepažinu, pavyzdžiui, visai šalia, Kauno centre, gyvenančios raganos burtininkės gyvenimą. Berniukai atlieka ir seklių funkciją, padeda policijai sugauti vagį ir pan. Kūrinys buvo rašytas jau išveivijoje, taigi veiksmo situacija, erdvė piešiama iš laiko perspektyvos. Tai patvirtina filosofo Daliaus Jonkaus mintį, jog „tolimesnė praeitis (...) turi savo laikišką tvarką ir laikišką padėtį santykyje su mano dabartimi. Ji buvo „savo laiku“ mano išgyventa ir prasitęsė iki pat dabartinio momento, kai aktualizuoju tolimą praeitį, aš naujai atveriu laiką, persikeliu į tą momentą, kai jie dar savyje turėjo dabar jau uždarytą ateities horizontą ir artimiausios, dabar jau nutolusios, praeities horizontą“⁹¹. Galima teigti, kad nors beveik visas didelio kūrinio (495 psl.) veiksmas vyksta Kaune, pats miestas kūrinyje skleidžiasi labai epizodiškai ir fragmentiškai, bet drauge įdomiai.

Pirmą kartą Kauno vaizdas kūrinyje iškyla tik 32 romano puslapyje, kada į skautų stovyklą neuždengtu sunkvežimiu išvykstantiems berniukams atsiveria paliekamo miesto vaizdas: pralekia Kauno pastatai, miesto bokštai tirpsta mažėdam, susitraukdami, susiliedami horizonte ir „tik Prisiškėlimo bažnyčios kryžius, remdamas dangų, ilgai nesidavė pametamas iš akių“⁹². Atkreiptinas dėmesys, jog, paliekant savo miestą, namus, berniukų žvilgsnis labiausiai susikoncentruoja ne ties Prisiškėlimo bažnyčios bokštais, pastatais, bet **kryžiumi**, kuris tarytum laimina išvykstančius kelionėn, – tampa svarbi krikščioniškoji dimensija. Vaikams grįžus iš skautų stovyklos, vykusios nuostabiame gamtos kampelyje, prie Šventosios upės, miestas tarsi iš naujo pamatomas, į jį pažvelgiama naujomis akimis. Atsivėrus platesniam pasauliui, panašiai kaip peliukei Micei persikėlus iš Telšių į Kauną, berniukų požiūris į savo miestą gerokai pakinta. Vienas iš stovyklavusių berniukų, Jonas, atsidūręs savo gatvelėje, Kauno priemiestyje, nustemba: toks mažas atrodo miestas, taip susitraukę į „kumštį sodai, daržai, namai, kurie anksčiau buvo pilni erdvės, rodos, trūko oro šitoje suspaustoje vietoje, kuri, nebekvėpėdama pušų sakais, vargino krūtinę“⁹³. Čia akivaizdžiai supriešinamas miestas ir ne miestas. Apmąstant patį miestą, įdomiai skleidžiasi pakitę panoramos akcentai – pirmiausiai iškyla ne namai, bet sodai, daržai ir tik vėliausiai – namai. Jie šiame kontekste atrodo tarytum ištirpstantys gamtoje. Kitaip tariant, piešiamas miesto vaizdas nedaug tesiskiria nuo gamtinio, su kuriuo vis dėlto yra priešinamas. Toks priešinimas tik patvirtina Skaistės Matelionytės išsakytą mintį, jog „tiek poezijoje, tiek prozoje ilgą laiką

⁹⁰ Vytautas Mikūnas, „Romualdas Spalis-Giedraitis“, in Romualdas Spalis-Giedraitis, *Gatvės berniuko nuotykių*, Vilnius: „Vyturio“ leidykla 1997.

⁹¹ Dalius Jonkus, *Patirtis ir refleksija: fenomenologinės filosofijos akiračiai*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2009, p. 78.

⁹² Romualdas Spalis-Giedraitis, *Gatvės berniuko nuotykių*, Vilnius, „Vyturio“ leidykla 1997, p. 32.

⁹³ *Ibid.*, p. 162.

vyravo agrarinio mentaliteto raiška, ir miestas dažniausiai būdavo traktuojamas kaip romantinės miesto/kaimo opozicijos neįgiamas polius⁹⁴.

Tyrinėjamuose kūriniuose ši prieštara nėra tokia aštri, matyti, jog ir mieste randama gražių, civilizacijos mažai paliestų oazių. Tarkim, Čiurlionytės knygoje *Šuniukas Padauža ir sumanioji Aldutė* pagrindinis pasakotojas yra studijuojančio Kauno gimnazijoje berniuko Jurgučio šuniukas Padauža. Jis prisimena sekmadienio poilsį Panemunės šile, apie vietą ir situaciją kalba pakylėtai, šviesiai – ir diena graži, ir saulė šviečia, tirpdo užsilikusį grioviuose sniegą, ir matosi besikalantys žali daigeliai, pakrūmėm mėlynuoja paladžiai. Ir vis dėlto šunelis mąsto apie tai, jog gera būtų „nebegrižti į miestą, vis būtų ir būtų tame miške ant upės kranto, kažin ar mes grįšim kada į kaimą, ar gansysim su Jurgučiu bandą“⁹⁵.

Beveik visuose Kauną vaizduojančiuose kūriniuose vienaip ar kitaip iškyla Laisvės alėja. Buivydaitės *Auksiniame batelyje* ji matoma taip:

Tai buvo pati plačiausia Kauno gatvė. Viduryje žaliavo dvi eilės liepų, o tarp jų stovėjo suoliukai, vaikščiojo žmonės. Čia buvo dar didesnis judėjimas. O kiek krautuvų, ir kokie dideli jų langai – platūs kaip vartai. Juose visa ko pridėta. Vienuose – stirtos saldinių, šušnys pyragaičių; kituose – gražiausių medžiagų; o štai lange stovi vyras su nauju apsiaustu, kaip gyvas, ir šalia jo berniukas jūrininko uniforma. O kiek žaislų gretimame lange: lėlės, katės šuniukai, meškiukai, švilpynės, armonikėlės, kastuvėliai ir net dviratukas...⁹⁶

Kūriniuose vaikams piešiamas Kaunas skirtingais metų laikais: pavasarį *Šuniukas Padauža*, vasarą *Gatvės berniuko nuotykių*, žiemą *Peliukės Micės laiškai*. Be to, kiekviename kūriniuose aprašomas netradicinis įvykis, net gamtos reiškinys žmonių sąmonėje išprovokuoja prisiminimus. Taip žvilgsnis į dabartinį Kauną atveria kultūrinę atmintį. Pavyzdžiui, šiandieninį skaitytoją, skaitantį Spalio *Gatvės berniuko nuotykių*, nustebins veikėjo prisiminimai prasidėjus liūčiais: 1929 metais Girstupio upė, kurios šiandien beveik nebėra, buvo taip įsisiūbavusi, jog pakilęs Girstupio vanduo nešė ne tik malkas, kopėčias, bet baldus, sienojus...⁹⁷

Tik matant Kauną iš vidaus, t. y. nuolat jame gyvenant, išvelgiamos subtilios interjero, žmonių aprangos, buities detalės. Buivydaitės kūrinyje *Trys draugai* yra aprašomas tipiškas kambarys, kurį „pamato“ pas naujus šeiminkus apsigyvenęs Gedukas – iš kaimo į Kauną mokyti smuikuoti atvykęs gimnazistas.

Pirmas kambarys buvo nedidelis, su vienu langu, rausvo popieriaus užuolaida papuoštu. Vidury stypsojo ant vienos kojos apskritas stalielis, megzta staltiese apdengtas, su nematytų gėlių puokšte vidury, žurnalais apmestas. Pora išdubusių, aptrintu raudonu pliušu kėdžiai. Didelis veidrodis. Sienoj popieriniuose rėmuose Vytis ir Prezidentas.⁹⁸

⁹⁴ Skaistė Matelionytė, „Kai kurios miesto vaizdavimo strategijos XX a. 10-ojo dešimtmečio prozoje“, in: *Mitai lietuvių kultūroje*, Šiauliai, 2002, p.166.

⁹⁵ Danutė Čiurlionytė, *Šuniukas Padauža ir sumanioji Aldutė*, Vilnius: Mangamas, 2009, p. 55.

⁹⁶ Buivydaitė, *op. cit.*, 137.

⁹⁷ Romualdas Spalis, *Gatvės berniuko nuotykių*, Vilnius: „Vyturio“ leidykla, 1997, p. 248.

⁹⁸ Buivydaitė, *Trys bičiuliai*, Vilnius: Žara, 2009.

Šiame tipiško kambario aprašyme išskirtini du svarbūs elementai – rausvais popieriais apdangstytas langas (rodantis gana prastą šeiminių skoni) ir ant sienos kabantys įrėminti Vytis ir Prezidentas – akivaizdūs ženklai, liudijantys ypatingą žmonių santykį su savo valstybe.

Apskritai tame pačiame Buivydatės pasakojime pasitaiko vietų, kada mąstoma ne tik apie meną, jo amžiną idealistinį pobūdį, bet ir gerą skonį. Geduko šeimininkas, dailininkas, berniukui, siekiančiam smuikininko karjeros, pasako, kad šiuo metu menas nėra tinkamai vertinamas ir nėra pelningas: „Dažnai ir turtingų žmonių butų sienos nukabintos oleodrukais, nes arba pinigų gaili, arba neturi skonio, grožio pajautimo“⁹⁹.

Apžvelgus tarpukario kūrinius, kuriuose išryškėja panoraminis Kauno vaizdas, galima pasakyti, kad miestas patiriamas kone visais pojūčiais: galima užuosti kvepalų „Koti“ aromatą (Spalio *Gatvės berniuko nuotykių*), paragauti prieškarui valgytos grikių košės (tokia pat neskani vaikams kaip ir šiandien), palytėti kauniečių kambario daiktus ir išvysti Kauno panoramą.

■ Svarbiausieji miesto objektai

Vienas iš tokių objektų – Kauno miesto rotušė, kurioje tariamai slepiasi miesto archyvai (Juliaus Kaupo *Daktaras Kripštukas pragare*), svarbi miesto vaizdo dalis, galima sakyti, šio miesto simbolis. Bronės Buivydatės kūrinyje *Auksinis batelis* aprašoma ekskursija: pamatę Kauno miesto rotušę vaikai pamano, kad tai dar viena bažnyčia. Jų mokytoja paaiškina, jog tai „rūmai, kur dirba miesto valdžia. Matote – visa balta baltutėlė, ir bokštas toks lieknas kaip gulbės kaklas, tai ją praminė „baltąja gulbe“¹⁰⁰.

Kokie Kauno miesto taškai simboliniame literatūriniame miesto žemėlapyje žymimi pirmiausiai, kuriems suteikiamas išskirtinis statusas? Kalbant apie bendrą miesto vaizdą, akivaizdu, kad svarbiausieji miesto ženklai yra Nemunas, bažnyčios, ypač Prisikėlimo bažnyčia, akcentuojami namai, kurie, priklausomai nuo pasakotojų žvilgsnio, atrodo tai labai dideli, ar visai mažičiai ir pan.

Įdomu, kaip skirtingu laiku parašytuose kūriniuose braižomas Kauno žemėlapis, kokie ir kaip objektai pažymimi. Simbolinis miesto žemėlapis kuriamas tuose kūriniuose, kuriuose aprašoma, kokias atskiras vietas renkasi į miestą atvykę ekskursantai. Šia prasme labai įdomus Buivydatės kūrinys *Auksinis batelis*, kuriame aprašoma, kaip vaikai traukiniu atvyksta į Kauną. Kokie tie svarbiausieji objektai, kuriuos apžiūri vaikai? 1. Traukinių stotis. 2. Zoologijos sodas. 3. Laisvės alėja ir miesto sodas. 4. Maironio ir Valančiaus kapai. 5. Katedra. 6. Miesto rotušė. 7. Nemunas, santaka, panoraminis upės vaizdas su garlaiviais, valtelėmis, motorlaiviais, baltaburiais laiveliais. 8. Maironio namas. 9. Kauno pilies griuvėsiai.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad tarp būtinųjų pasirinkimų yra ir kapai, atgaivinantys, stiprinantys vaikų jautrumą, pagarbą mirusiam, kultūrinę atmintį.

⁹⁹ Buivydatė, *op. cit.*, p. 55.

¹⁰⁰ Bronė Buivydatė, *Auksinis batelis*, Vilnius: Vaga, 1984, p. 138.

Kaip vaizduojamos svarbiausios Kauno vietos vaikų literatūroje?

Tiek tarpukariu, tiek šiuolaikinėje literatūroje vienas iš pačių patraukliausių Kauno objektų vaikų literatūros kūrėjams atrodo zoologijos sodas, objektas, kuris suvokiamas ir vertinamas nevienaprasmiškai: viena vertus, tai pramogoms skirta vieta, be to, tokia vienintelė Lietuvoje, priklausanti tik Kaunui, kita vertus, tai ir objektas, kuriame apsilankęs vaikas dažnai suvokia uždaryto narve gyvūno tragizmą, gali susimąstyti apie laisvę ar egzistenciją apskritai. Neatsitiktinai, pavyzdžiui, šiuolaikinis lietuvių vaikų literatūros kūrėjas ir dailininkas Kęstutis Kasparavičius taip dažnai pasirenka narvo įvaizdį, narvo, kuriame ne tik uždarytas (įkalintas) paukštis, bet jį uždaromas ir žmogus: simboliškai susikeičiama su gyvūnu vietomis, „patiriamas“ uždarymo, nelaisvės skonis. Žymus italų rašytojas Gianni Rodari yra parašęs knygą *Gyvūnai be zoologijos sodo*, kurios net ir pats pavadinimas rodo autoriaus utopinę viziją... Ši tema, akivaizdu, rūpėjo ir rašytojui Mackevičiui-Nord, kuris pasakoje-apsakoje *Pabėgėliai iš zoologijos sodo*¹⁰¹ kalba apie Sidabro Šilo gyventojų ir zoologijos sode uždarytų žvėrių draugystę. Laisvieji žvėrys, sužinoję apie narvuose kalinčius gyvūnus, nusprendė juos išvaduoti. Visiškai kitaip šią temą plėtoja populiarūs šiuolaikiniai rašytoja Virgina Šukytė knygoje *Vilkai plėšikai*: pasakoja istoriją apie tai, kaip keli vilkai įsiveržia į zoologijos sodą norėdami jį apiplėšti. Deja, dažniausiai kūrinuose zoologijos sodas atlieka kone vienintelę funkciją – jis reikalingas tiesiog norint kalbėti apie gyvūnus, parodyti, kad jis – vaikų džiaugsmo vieta ir pan.

Šia prasme išsiskiria Marcinkevičiūtės eilėraštis *Zoologijos sodas I*, kuriame akcentuojami negatyvieji jo aspektai, gyvūnų izoliacija, visiškas priklausymas nuo žmonių geranoriškumo: „Kiek gyvūnų čionai uždaryta.../ Jie savuos pasislėpę garduos/ Arba ganosi saulėj kas rytą/ Laukdami, kol paėsti paduos./ Štai žirafų porelė didingai/ Prie žolės palenkia kaklus,/ O šuva iš Australijos dingo/ Mėgsta mėsą, ne toks jis kuklus“¹⁰². Eilėraštyje ryškus agresijos prieš gyvūnus motyvas, kurį apibendrina žodis „uždaryta“. Ta agresija skleidžiasi ne tik tiesiogine prievarta prieš gyvūnus – uždarymu, bet ir prievartiniu jų gyvenimo būdo, jų prigimties keitimu. Ir todėl vieni iš didingiausių ir gražiausių pasaulio gyvūnų – žirafos – zoologijos sode begali didingai tik būti. Zoologijos sodo motyvas išryškėja ir Abromavičiaus eilėraštyje „Beždžionėlės pasakojimas“¹⁰³, kuriame beždžionėlė kalba apie zoologijos sodą labai paprastai, tarsi apie savo namus.

Vis dėlto detaliesiems zoologijos sodas atskleidžiamas tarpukariu *Auksiniame batelyje*, kuriame net keli puslapiai skirti detaliam jo aprašymui. Justai, tarsi skaitytojas būtų pats vedžiojamas, supažindinamas su čia gyvenančiais gyvūnais. Ko gero, XXI a. Kauno zoologijos sodo lankytojai ir jo gyvūnų žinovai galėtų nesunkiai palyginti esamus ir knygoje vaizduojamus gyvūnus...

Kokie dar Kauno objektai patenka į vaikų literatūros kūrėjų meninio mąstymo orbitą? Akivaizdu, kad vaiko, ypač šiuolaikinio, dinamiškai sąmonei muziejus nėra pats patraukliausias

¹⁰¹ Jonas Mackevičius-Nors, *Pabėgėliai iš zoologijos sodo*, Vilnius: Gimtasis žodis, 2006.

¹⁰² Tautvyda Marcinkevičiūtė, *Kur skrajoja sapnai*, Vilnius: Žara, 2007, p. 42.

¹⁰³ Stanislovas Abromavičius, *Noriu knygeles skaityti*, Vilnius: Naujasis lankas, 2008, p. 26.

objektas. Jis paprastai yra nuoroda į sustojusį laiką, istoriją, – visa tai, kas pačia savo esme yra ne itin būdinga vaikui, todėl į vaikų knygeles tokie objektai patenka gana retai. Atkreiptinas dėmesys į tokius vaikų literatūros kūrinius, kuriuose muziejus tampa ne tik dar viena pasakojimo dekoracija, slepiančia didaktinį aspektą – vaikai, lankykite miesto muziejus, bet ir yra meniškai įtaigūs. Šia prasme įspūdingai atrodo *Peliukės Micės laiškuose* atsiskleidžiantis Karo muziejus, šalia jo esantis paminklas žuvusiesiems už Lietuvos laisvę. Štai kaip muziejų „pamato“ ir jį aprašo peliukė Micė:

Kai atėjo vakaras, ir muziejaus bokšto laikrodis išmušė aštuonias, sargybinis užlipo ant bokšto viršaus ir užtrimitavo. Tada atsidarė pačios bokšto apačioj durys ir išėjo karo invalidai, žingsniuodami prie paminklo. Jie ėjo palengvėle ir grojo dūdomis gražų liūdną maršą. Bet kada po vėliavos nuleidimo ceremonijų (mat kasvakar muziejaus bokšte vėliavą su muzika nuleidžia ir kasryt pakelia) visi žmonės nusiėmė kepurės, ant paminklo sušvito elektrinės šviesos kryžius ir ėmė groti gedulingą muziką...¹⁰⁴

Išryškėja ypatingas veiksmo didingumas, iškilmingumas, prilygstantis sakraliam aktui. Čia kalbama apie tarpukariu buvusį svarbų karo veteranų pagerbimo ritualą, kuris tik 2002 metais vėl atgaivintas Kaune. Justi ypatingas žmonių santykis su tuo, kas vyksta. Nuimtos kepurės – kaip bažnyčioje – rodo ne tik tradiciją, bet ir ypatingą žmonių pagarbą. Gražiai ir kartu netikėtai prie muziejų temos vaikų literatūroje sugrįžta jau XXI a. autorius Petras Palilionis kūrinyje *Kelionė į autorių šalį*. Čia seniausias, 1919 metais įkurtas, Kauno Karo muziejus iškyla jau visai kitaip. Pirmiausia į muziejų naujojo amžiaus vaikai susiruošia ne dvasinių pagavų ieškoti, bet būtinybės surasti paslaptinę Autorių šalį. Mergaitė Aistė, kuriai burtai lemia pirmiausiai apžiūrėti ne kurį nors kitą, bet Vytauto Didžiojo karo muziejų, reaguoja labai natūraliai: „Ką... Vytauto Didžiojo karo muziejus?... (...) Neisiu. Surūdiję gelžgaliai manęs nedomina“¹⁰⁵.

Šiame kūrinyje, panašiai kaip XX a. pradžioje, bandoma išlaikyti pusiausvyrą tarp pažintinės ir estetinės funkcijos. Siekiama vaikų akimis pažvelgti į žmuidzinavičiaus kūrinių ir rinkinių memorialinį muziejų, Čiurlonio muziejų, papasakoti apie jo paslaptis saugančias muziejininkes Vaivą ir Gabrielę. Taip prie smalsaus vaiko priartėjama su visu pluoštu žinių apie Kauną, apie pačius atokiausius jo užkaborius, be to, bandoma kalbėti vaikui patrauklia kalba¹⁰⁶.

Šalia muziejų svarbią vietą turėjo teatras, – ypač tai akivaizdu tarpukario vaikų literatūroje. Pastatas parodomas ne tik kaip gražus, turintis ypatingų paslaptių, netikėta pasakiško veiksmo vieta, bet ir kaip objektas, kurio refleksija vaikų literatūroje leidžia kalbėti apie meno svarbą. Dažnai minimas Valstybinis teatras. Jau Binkis su visa kiškių kariauna leidžiasi Kauno link, kad medžiotoją Kiprą Petrauską surastų ir jį nugalėtų: „Nugalėsime mes ir Kiprą,/ Padarysim taiką/ Ir turėsime laimę tikrą/ girioj visą laiką“¹⁰⁷. Apskritai Petrausko figūra to laikotarpio vaikų knygelėse iškyla gana dažnai. „Kiškių sukilime“ Petrauskas matomas kaip vargšas, kuris nieko aplink save negirdi ir nemato, o tik rodo be atvangos savo širdį,

¹⁰⁴ Jonas Mackevičius-Nord, *Pelytės Micės laiškai*, Vilnius: Žuvėdra, 1996, p. 22.

¹⁰⁵ Petras Palilionis, *Kelionė į autorių šalį*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005, p. 41.

¹⁰⁶ *Ibid.*

¹⁰⁷ Kazys Binkis, *Kiškių sukilimas*, Vilnius: Vaga, 1971.

nes dainuoja „Traviatą“, o jam bedainuojant vidury spektaklio įsiveržusiems ir karingai nusiteikusiems miško žvėreliams Petrauskas pažada: „Nežudykite, brangūs kiškėliai,/ Pagailėkite mano balselio./ Aš niekad daugiau nemedžiosiu,/ Vien tik dainuosiu ir meškeriosiu“¹⁰⁸. Daug dėmesio šiam teatrui ir maestro Petrauskui skiriama ir Tamulaičio knygoje *Svirplio muzikanto kelionės*, knygoje, kurioje, Jono Linkevičiaus teigimu, „paviluoja nuotykių grandinė ir švelniai jausmingas, vietomis graudokas pasakojimo tonas“¹⁰⁹. Čia studento, įsiruošusio į operos premjerą, padedamas svirplys įsigudrina drauge patekti į teatrą ir savomis svirpliškėmis akimis išvysti operą. Kūrinyje minimos konkrečios dainininkų pavardės. Pagrindines partijas atlieka Petrauskas ir Ipolitas Nauragis, o iš moterų pasirodo įžymi Italijos primadona. Svirplys perteikia ypatingą operos dvasią ir savo jauseną: Petrauskui drauge su primadona dainuojant jam norėjosi paskui juos bėgti į kalnus nepaisant žinojimo, jog visa tai – tik dekoracijos. *Gatvės berniuko nuotykiuose* taip pat iškyla vasaros teatras, į kurį nelengva gauti bilietų¹¹⁰. Be to, rašoma ir apie teatrų lankymo ritualą: mat sekmadienį, iškart po spektaklio, buvo įprasta eiti į „Versalio“ restoraną vakarieniauti¹¹¹. Beje, Buivydaitės *Trijuose bičiuliuose*, kūrinyje, parašytame panašiu metu kaip Spalio, su skausmu užsimeinama, kad Kauno restoranai yra pilnutėliai, o koncertų salės – pustuštės.

Vasaros teatrą savo laiškuose mini ir peliukė Micė, kuri juose pasakoja, kad jai labai patinkantis Valstybės teatras, jo rūmai, tačiau, deja, jos atvykimo į Kauną metu, buvo pasibaigęs teatro sezonas, ir ji niekaip negalėjusi į jį patekti: teko pasitenkinti tik gerokai neišvaizdesniu vasaros teatru ir jo spektakliais.

Kaip matyti, teatras daugelyje kūrinių iškyla kaip svarbi miesto dalis, kaip objektas, žymintis miesto šventinę, nepaprastąją jo pusę, tačiau jis tokiu savo pavidalu atskleidžiamas kone išimtinai tarpukariu rašytuose kūriniuose. Beje, sovietmečio ar XX a. pab. – XXI a. pradžios kauniečių kūriniuose vaikams nepavyko aptikti nė vieno teatrui skirto motyvo, kuriame būtų tiesiogiai minimas bent vienas konkretus aktorius ar dainininkas... Tiesa, ši spraga iš dalies užpildoma Dovilės Zelčiūtės XXI a. pradžioje sukurtame romane *Gastrolės*, kur teatras „pamatomas“ iš labai arti, kur pagrindinė veikėja Akvilė yra išties įsimylėjusi tiek patį teatrą, tiek ir jo žmones. Deja, minėtoji knyga daugiau orientuota į suaugusį skaitytoją, nors, tikėtina, būtų įdomi ir paaugliui.

Miesto agresija

Analizuojamuose vaikų literatūros kūriniuose, ypač parašytuose tarpukariu, neretai pagrindiniai veikėjai yra maži padarėliai, gyvūnėliai, pelytės, šunėliai, svirpliai ir pan. Tai tipiška vaikų

¹⁰⁸ *Ibid.*, p. 75.

¹⁰⁹ Jonas Linkevičius, „Vytauto Tamulaičio kūryba“, in: *Rubinitis*, Nr. 2, 1995, p. 16.

¹¹⁰ Romualdas Spalis, *Gatvės berniuko nuotykių*, Vilnius: „Vyturio“ leidykla, 1997, p. 266.

¹¹¹ O kaip tas ketvirtojo dešimtmečio Kauno restoranas atrodė, vėl geriausiai atsako peliukė Micė, į jį pažvelgdama iš apačios į viršų. Laiške ji pasakoja, kad restoranas – tai didelis kambarys, kuriame pristatinėta gausybė staliukų, jo grindys blizga kaip veidrodis, palubėje kabo puikūs žibintai, groja muzika, groja taip gražiai, kad net pelytei „skurdu pasidaro“ (p.21).

literatūros strategija – kalbėti vaikui ir apie vaiką kalbant apie mažesnį už jį gyvūną, su kuriuo skaitydamas knygą vaikas lengvai gali susitapatinti, be to, už gyvūną būdamas didesnis gali pasijusti esantis stiprus. Šiame skyriuje atkreipiamas dėmesys į vaiko identifikavimąsi su veikėju, kai meninėje tikrovėje veikėjo išgyvenamos situacijos vaiko gali būti *suvokiamos kaip išgyvenamos jo paties*.

Jau klasikinėje XIX a. pab. vaikų literatūroje akcentuojama didžiulė miesto grėsmė žmogui, ypač vaikui. Štai, mergaitė iš Anderseno pasakos „Mergaitė su degtukais“ tenka bėgti nuo tiesiog į ją riedančios karios; bėgdama nuo jos mergaitė pameta savo mamos klumpes. Didžiojoje dalyje tarpukariu rašytų kūrinių Kaunas vaikui ar gyvūnėliui atsiveria ne tik gražiuoju savo pavidalu, bet atskleidžia savo agresiją¹¹². Besigrožėdamas gražiuoju Kaunu, šunelis Padauža vos nepapuola po mašinos ratais: „Pribėgau tiltą ir norėjau eiti kiton pusėn, kur buvo matyti didieji bokštai, tik staiga pamačiau didelę mašiną, stačiai lekiančią ant manęs. „Tū-tū-tū“, – suriko ji“¹¹³. Ta agresija kaimo vaiką, tik užklydusį į Kauną, tiesiog baugina: „O mašinų daugybė... Ant kiekvieno kampo vis pyčia. Karvė vedama blaškėsi. Nepatiko ir jai Kaunas. (...) Nepatiko man Kaunas iš karto, bet ką darysi“¹¹⁴.

Miesto kaip agresyvaus įvaizdis kai kuriuose kūriniuose atskleidžiamas netiesiogiai – kaip numanoma, kaimo žmogaus sąmonei būdinga jausena. Pavyzdžiui, pirmąkart ekskursijon į Kauną išleisdama Petriuką mama jį įspėja saugotis mašinų, kurių „tiek daug zuja mieste“, taip pat sūnui pataria nesiremti į traukinio stiklą, kad neišdužytų. Bet įdomiausias visa apibendrinantis motinos patarimas – „nelįsk kur nereikia“¹¹⁵. Tie žodžiai, kaip rodo pasakojimo logika, tampa pranašiški: miestas Petriukui pirmąkart atsiveria kaip siaubinga jam, vaikui, patirtis, kuri vers atsidusti, „prisiminus visą baisumą“¹¹⁶: tik įsėdęs į traukinį draugo suklaidintas jis patraukia sustabdančią traukinio sklendę, t. y. įvykdo neleistiną veiksmą, už kurį gresia beprotiška berniukui bauda – 50 litų. Pirmasis objektas Kaune – budėtojo kambarys ir akistata su geležinkelio viršininku. Šioje situacijoje berniukas apmąsto visus įmanomus variantus: kaip jau sės į kalėjimą, kaip dar kitaip galės išpirkti savo kaltę. Ši berniuko patirtis buvo tokia stipri, kad aptemdė visus kitus Kauno įspūdžius. Be to, pirminė baimė išsiplečia ir tarsi prilimpa prie kitų berniuko išgyvenamų patirčių: baimė berniuką dar kartą apima jam drauge su mokytoja autobusu kylant į kalną: „Kad čia imtų ir sugestų – pradėtų riedėti atgal, nė kaulėlių nesurinktumėme“¹¹⁷.

¹¹² Šia prasme įsidėmėtina Sigito Gedos įžvalga apie tai, jog „gal literatūra ir turi būti tokia, kuri gyvenimą rodo tikrą, be pagražinimų. Antraip užaugs žmogus surogatas, kuriam bus taip sunku paaiškinti, kas yra Dievas, kančia, atsakomybė. Viduramžių dailėje, P. Breigelio paveiksluose, vaikai aprenkti kaip suaugusieji, dalyvauja visose gyvenimo istorijose. Laikas ir gyvenimas suvokiamas kaip kosminis, dieviškas vyksmas. Vaikas tada jaučiasi atsakingas“. Cit iš: „Vaikas yra mažas suaugėlis“, in: *Rubinaitis*, 1996, Nr. 2, p. 32.

¹¹³ Danutė Čiurlionytė, *Šuniukas Padauža ir sumanioji Aldutė*, Vilnius: Tabula rasa, 2009, p. 24.

¹¹⁴ B. Beniušienė, *Ruginė vasara*, Klaipėda: Eldija, 1998.

¹¹⁵ Bronė Buivydytė, *Auksinis batelis*, Vilnius: Vaga, 1984, p. 125.

¹¹⁶ *Ibid*, p. 131.

¹¹⁷ *Ibid*, p. 132.

Veikėjai, patekę į miestą, iškart atsiduria priešiškoje jiems aplinkoje, kurioje galioja jiems nežinomi, tačiau grėsmingi dėsniai ir taisyklės, išryškėja kafkiškas mieste veikiantis biurokratinis mechanizmas, į kiekvieną žvelgiama įtariai. Štai Kaune paklydęs šunelis Padauža (Čiurlionytės *Šunelis Padauža*) kauniečio šuniuko taip įspėjamas: norint be **baimės** ramiai po miestą keliauti, reikia „išsiimti leidimą mieste gyventi, asmens liudijimą“, antraip iškart pateksi į šungaudžio narvą. Taip, beje, ir atsitinka šuneliui.¹¹⁸ Pelytei Micei tenka taip pat turėti specialų leidimą, kad galėtų dalyvauti ponių pelyčių renginyje. Žodis „leidimas“ tarsi apibendrina biurokratinę miesto realybę.

Kaunas: tarp pasididžiavimo ir nusivylimo

Retai vaikų literatūroje pasitaiko akivaizdi savo miesto adoracija, susižavėjimas jo istorine patirtimi ir pan. Šis aspektas labai svarbus Marcinkevičiūtės eilėraštyje „Kaunas“¹¹⁹. Jame pirmiausiai pabrėžiama VIETA. Eilėraštyje skleidžiasi žiemos speigų paženklinto miesto vaizdas, tačiau jau pirmajame eilėraščio posmelyje išryškėja du svarbūs aspektai. Subjektas susitapatina su miestu, tardamas „mano“. Trečiajame posme meilė miestui išsakoma tiesiogiai: „jei nemylėčiau miesto, žmonių jo ir pilies“. Be to, jau pirmajame posme rimuojami žodžiai kaunas ir Kaunas. Taip aktualizuojama viena iš Kauno pavadinimo kilmės teorijų, atskleidžiamos sąsajos su kautynėmis. Šių žodžių sutapatinimas implikuoja pirminę Kauno, kaip kovojančio (prieš kažką ar už kažką), miesto semantiką. Kiti du eilėraščio posmai tokį požiūrį tik sustiprina. Šiame eilėraštyje, kaip minėta, gražiai pasinaudota panašiu žodžių Kaunas ir kaunas skambesiu. Panašaus žaidybiškumo galima atrasti ir tarpukario poeto Leonardo Žitkevičiaus, studijavusio Kauno universitete, kūryboje: „Kad aš kamuolį mečiau, / Kur jis dingo, nemačiau. / Gal įkrito kaminan, / O gal nulėkė Kaunan.../ – Pasakyk man, kamuoly, / Kurioje esi šaly?/ Ar jon plaukti ar jon skrist, / Ar j kaminą man lįst?/ – Kai tu būsi kamine, / Tai aš būsiu jau Kaune“. Šį Žitkevičiaus eilėraščių literatūrologė Loreta Žvironaitė pakomentuoja taip: susilieja įprasta ir nepaprasta, ir tai tampa mažu stebuklu vaikų žaidimų pasaulyje¹²⁰. Šią mintį galima praplėsti akcentuojant ir tėviškės, sau svarbaus miesto aspektą. Juk šio žaidybiško eilėraščio subjektas vis dėlto atsiduria ne kur nors kitur, bet Kaune. Taip netiesiogiai, tarsi žaidžiant, pasakoma vaikui, kur būti yra svarbu.

Papildant Marcinkevičiūtės eilėraščio „Kaunas“ interpretaciją dar reikėtų pridurti, kad čia rekonstruojama istorinė atmintis, pritraukiamas kovų su kryžiuočiais kontekstas: lyrinis subjektas iškelia retorinį klausimą: „ko jiems reikėjo čia?“

Kauno poetai eilėraščiuose vaikams ne tik stengiasi priminti svarbų su miesto istorija bei kultūra susijusį kontekstą, bet ir ieško ryškesnių ženklų, kurie rodytų kokią nors Kauno pranašumą prieš Vilnių. Tarkim, Marcinkevičiūtės naracinio pobūdžio eilėraštyje „Ažuoly-

¹¹⁸ Danutė Čiurlionytė, *Šuniukas Padauža ir sumanioji Aldutė*, Vilnius: Tabula rasa, 2009, p. 26.

¹¹⁹ Tautvyda Marcinkevičiūtė, *Kur skrajoja sapnai*, Vilnius: Žara, 2007, p.42.

¹²⁰ Loreta Žvironaitė, „Leonardo Žitkevičiaus eilėraščio žaismas“, in: *Rubinaitis*, 1995, Nr. 2, p. 22.

nas¹²¹ ne tik pasakojama, kaip smagu, kaip gera vidury miesto įkvėpti šviežio oro, bet ir išdidžiai sušunkama: „Miestai net kiti mums jo pavydi,/ Nes jis pats didžiausias Lietuvoj“. Tas žodis „pavydi“ akivaizdžiai rodo kaunietiškos savimonės pobūdį ir savivertės stoką. Tai dalykai, kurie skatina ieškoti savo pranašumų kito atžvilgiu, o ne savus pranašumus išgyventi taip, kaip ir svetimus.

Gaila, kad kūriniai, ypač kauniečių poetų eilėraščiai, kuriuose didžiuojamasi Kaunu, neretai estetiniu požiūriu yra gana silpni. Štai kaip meilę Kaunui deklaruoja Abromavičius „Miesto šventėje“: „Kaip gražu manam Kaune: plaukia gulbės Nemune...“

Apibendrinant galima teigti, kad Kauno rašytojų kūriniuose atsiveriantis miesto vaizdas yra labai skirtingas. Daugiausiai dėmesio ir vietos Kaunui skiriama tarpukario kūriniuose. Tai, be abejo, lėmė ir tuometinis Kauno statusas, istorinis kontekstas, taip pat ir tai, kad daugeliui tarpukario vaikų, skaičiusių grožinę literatūrą, Kaunas vis dar buvo gerokai nutolęs, gana egzotiškas miestas ir todėl galėjo žavėti gana detalus įvairiausių objektų aprašymas, miesto panorama. Rengiant šį straipsnį buvo iš naujo perskaityta daug sovietmečiu rašytų vaikų literatūros tekstų, tačiau juose sovietinio Kauno vaizdas neturi ryškių kontūrų. Galima būtų paminėti nebent du kūrinius: įdomių sovietinio Kauno realybės aspektų galima atrasti ne kauniečio rašytojo Jurgio Kunčiaus kūrinyje *Didžiosios žiurkės šešėlis* (pasakotojas prisimena, kaip niekam nežinant pabėga į Kauną), gana įdomiai sovietinis Kaunas atsiskleidžia Rimanto Juodvalkio romane *Dvivalis be vieno rato* (pasakojama apie tai, kaip sovietmetis sudaužo jaunų žmonių svajones). Šiame straipsnyje labiau koncentruotasi į tarpukario ir šiuolaikinius Kauno rašytojų kūrinius, atskleidžiama, kaip skirtingai suvokiamas Kaunas. Šis straipsnis galėtų būti suvokiamas kaip gerokai platesnės studijos, skirtos Kauno refleksijai vaikų literatūroje ir apimančios nebūtinai tik Kauno rašytojų kūrinius, įžanga ir kai kurios gairės.

■ Kaunas in the Texts for Children by Kaunas' Authors

Summary

The article presents the results of the research of the works of Kaunas' authors, issued on different periods. The main aim is to show, how these texts of different periods reflect the city of Kaunas, in what ways they reveal the panorama of Kaunas and the first impressions about the city, in what ways Kaunas is admired and experienced on different seasons. The author of the article analyses the characters' first encounter with the city and their subjective experiences of the relations started, emphasizes specific negative experiences – the city is treated as the source of aggression and insecurity.

Keywords: Kaunas' writers, literature for children, artistic reflection of Kaunas, the aggression of the city, the map of the city, the child in Kaunas.

■ Literatūros sąrašas

Stanislovas Abromavičius, *Noriu knygeles skaityti*, Naujasis lankas: 2008.

Kazys Binkis, *Kiškių sukilimas*, Vilnius: Vaga, 1971.

¹²¹ Tautvyda Marcinkevičiūtė, *op. cit.*, p. 46.

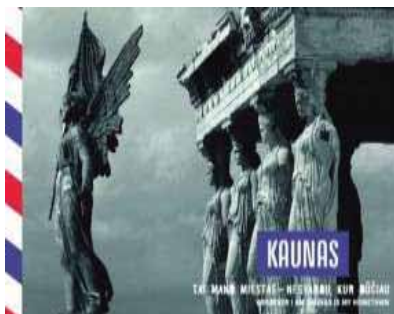
- Bronė Buivydaitė, *Auksinis batelis*, Vilnius: Vaga, 1984.
- Bronė Buivydaitė, *Trys bičiuliai*, Vilnius: Žara, 2009.
- Danutė Čiurlionytė, *Šuniukas Padauža ir sumanioji Aldutė*, Vilnius: Tabula rasa, 2009, p. 26.
- „Gyvenimas ant vėjo“: Elona Varanauskienė kalbina Birutę Pūkelevičiūtę, in: *Rubinaitis*, 2000, Nr. 2.
- Dalius Jonkus, *Patirtis ir refleksija: fenomenologinės filosofijos akiračiai*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2009.
- Erika Kvietkauskaitė, *Vilniaus kaip puolusio miesto mitas R.Gavelio romane „Vilniaus pokeris“*, http://docs.google.com/viewer?a=v&q=cache:vFTbdCwoAJk:vddb.laba.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:E.02~2005~D_20050608_171149-39600/DS.005.0.01.ETD+Erika+Kvietkauskait%C4%97+miesto+aprai%C5%A1kos&hl=lt&gl=lt&pid=bl&srcid=ADGEESINAKyyijJ3TUGij4i9xUYdGWL4dMitlqZXgp2VJBR97HgHFr69Ojcu0DhziamDYPJqruD7WpcV-u0WV6F0OewZiakMdhp8DYNarZG8PRsULle0AA2-Qksr6x5mgPQ_r5wCFTxf&sig=AHIEtbRwNJC6i2eim9rOaU8pToG345n39g (Žiūrėta 2010 11 13)
- Jekaterina Lavrinec, „Tranzitinės vietos kaip nerimo zona ir žaidimų aikštelė“, in: *Inter studija-humanitatis*, Nr. 8, Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2009.
- Jonas Linkevičius, *Vytauto Tamulaičio kūryba*, Rubinaitis, Nr. 2, 1995.
- Jonas Mackevičius-Nord, *Pelytės Micės laiškai*, Vilnius, Žuvėdra, 1996.
- Skaistė Matelionytė, *Kai kurios miesto vaizdavimo strategijos XX a. 10-ojo dešimtmečio prozoje*, in: *Mitai lietuvių kultūroje*, Šiauliai, 2002.
- Tautvyda Marcinkevičiūtė, *Kur skrajoja sapnai*, Vilnius: Žara, 2007.
- Mikūnas V. P., „Romualdas Spalis-Giedraitis“, in: Romualdas Spalis-Giedraitis, *Gatvės berniuko nuotykių*, Vilnius: „Vyturio“ leidykla, 1997.
- Gintaras Patackas, *Dangaus žvėrys*, Kaunas: Kalendorius, 2008.
- Petras Palilionis, *Kelionė j autorių šalį*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005.
- Romualdas Spalis-Giedraitis, *Gatvės berniuko nuotykių*, Vilnius: Vytury, 1997.
- Vytautas Tamulaitis, *Svirplio Muzikanto kelionės*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1997.
- Kešutis Urba, „Ar mums sava lietuvių vaikų literatūra?“, in: *Rubinaitis*, 1995, Nr. 2, p.4.
- Loreta Žvironaitė, „Leonardo Žitkevičiaus eilėraščių žaismas“, in: *Rubinaitis*, 1995, Nr. 2.

Heterotopinė Kauno erdvė

Anotacija: Straipsnis pradedamas pavyzdžiu iš socialinės reklamos, kuri reprezentuoja keistą Kauno erdvę kaip zoną ar heteropiją. Toliau pateikiama sukonstruotos Kauno kaip heterotopinės erdvės analizė šiuolaikinėje lietuvių literatūroje. Teorinės straipsnio priegios – tai Michelio Foucault ir Briano McHale'o darbai, kurie padeda išryškinti tris skirtingus mechanizmus, kurie lemia Kauno kaip zonos konceptualizavimo sąlygas. Paskutinė straipsnio dalis skirta tekstams, kuriuose ryškiausiai matyti Kauno kaip vietos ir literatūros ryšys, t.y. siekiama išryškinti literatūrinę Kauno regiono savimonę – kaip lietuvių literatūroje literatūra yra siejama būtent su Kaunu, o ne su kuria nors kita vieta.

Raktažodžiai: heterotopija, erdvė, reprezentacija, Kaunas, vieta, lietuvių literatūra.

2008 m. Kauno miesto savivaldybė pasirinko menininkės Monikos Vilčinskienės atvirukus kaip Kauno įvaizdį, vėliau šie atvirukai buvo panaudoti ir socialinei reklamai visoje Lietuvoje¹²²:

¹²² Prieš daugiau kaip metus Kauno miesto savivaldybė buvo paskelbusi socialinės reklamos konkursą. Jį laimėjo dizainerė Monika Vilčinskienė. Sulaukusi pripažinimo už Kauno kaip šiuolaikinio miesto įvaizdžio kūrimą, dizainerė konkursui pasiūlė socialinės reklamos ciklą „Kaunas. Tai – mano miestas, nesvarbu, kur būčiau“. Darius Karaša, „Kaunas. Tai – mano miestas, nesvarbu, kur būčiau“, in: Kaunožinios.lt, 2009-10-02, http://www.kaunožinios.lt/naujienos/kaunas-tai-mano-miestas-nesvarbu-kur-buciau_1859.html. (Žiūrėta 2010 11 28).

Kuo ypatinga atvirukuose ir plakatuose vaizduojama erdvė? Tai postmodernistinė *zona* arba *heterotopija*, kur šalia susstatomi keli skirtingose pasaulio vietose realiai egzistuojantys objektai arba padaroma dviguba ekspozicija, uždedant vienos realios vietos vaizdą ant kito, taip sukuriant trečiąją erdvę – erdvę, kuri egzistuoja tik šiuose atvirukuose. Tai nėra utopija, tai heterotopija. Erdvė, kuri kelia rūpestį, nes, anot Foucault, priešinasi sintaksei.

Tekstas po šiais sudvigubintais vaizdais dar labiau sustiprina heterotopijos įspūdį, nes tiksliai Kauno vietos nustatyti šiuo atveju neįmanoma: „nesvarbu, kur būčiau“ numano keliaujantį, nuolatinės vietos neturintį subjektą, kuris taria šiuos žodžius. Tai, kad neįmanoma rasti kokio nors bendro *locus* po šiomis dviem erdvėmis, liudija ir komentarai internete. Tokia trečioji erdvė trikdė.

Tačiau postmodernistinė Kauno heterotopija neatsirado iš niekur, nors Kauno savininkas ar gyventojas („mano“ šiuo atveju gali nurodyti įvairius variantus) tarsi yra ir niekur, ir visur.

Populiarioji, masinė kultūra, miesto įvaizdžiui pasirinkti vaizdiniai dažniausiai pačiomis nuogausiomis formomis parodo tai, kas sueina į reprezentacinę erdvę. Tokios Kauno erdvės (de)konstravimas įvairiais pavidalais įrašytas ir lietuvių literatūros tekstuose, kurtuose jau pokariu, ir ypač sustiprėjo po nepriklausomybės atgavimo, vadinamuoju postmodernistiniu/postsovietiniu lietuvių literatūros laikotarpiu.

Prieš pradėdant konkrečių tekstų analizę, reikėtų apibrėžti keletą svarbių sąvokų, kurios bus vartojamos.

Michelis Foucault straipsnyje „Kitos erdvės. Heterotopijos“¹²³ atskiria utopiją ir heterotopiją (utopija – realiai neegzistuojanti vieta (vieta be vietos), o heterotopija užima tam tikrą fizinę vietą) ir mini heterotopijų pavyzdžius: veidrodinis, senelių namai, internatas, kapinės, muziejai, bibliotekos, sodas, kilimas, zoologijos sodas, viešnamis, kolonijos, laivas. Veidrodinis yra ir utopija, ir heterotopija.

Veidrodinis juk yra utopija, kadangi jis yra vieta be vietos. Veidrodyje aš matau save ten, kur manęs nėra, nerealoje, virtualioje erdvėje, atsiveriančioje anapus paviršiaus; aš esu anoje pusėje, ten, kur manęs nėra, aš – tarsi šešėlis, kuris man suteikia mano paties matomumą, kuris leidžia man matyti save ten, kur manęs nėra: tokia veidrodžio utopija.

Bet veidrodinis taip pat ir heterotopija, kadangi jis egzistuoja realybėje, kuri „įtempia“ tam tikrą kontraveiksmą pozicijai, kurią užimu. Žiūrėdamas iš veidrodžio taško atrandau, kad manęs nėra toje vietoje, kur esu, kadangi save matau tenai. Pradėdamas nuo šio žvilgsnio, tai yra, tarsi jis būtų nukreiptas į mane, iš šios virtualios erdvės, kuri yra kitoje stiklo pusėje, sugrįžtu į save; pradėdau vėl kreipti žvilgsnį į save ir iš naujo atkurti save ten, kur esu. Veidrodinis šiuo atžvilgiu funkcionuoja kaip heterotopija: vietą, kurią užimu šią akimirką, kai žiūriu į save stikle, tuo pat metu jis padaro absoliučiai realią, susijusią su visa erdve, kuri jį supa, ir absoliučiai nerealią, kadangi tam, kad būtų suvokiama, ji turi pereiti per virtualų tašką, esantį tenai.¹²⁴

¹²³ Michel Foucault, in: <http://foucault.info/documents/heteroTopia/foucault.heteroTopia.fr.html>. (Žiūrėta 2010 11 29).

¹²⁴ *Ibid.*

Pradėdamas kalbėti apie kontraerdves arba lokalizuotas utopijas, Foucault pradeda nuo vaikų, kuriems heterotopijos yra vaikų daželis, miškas, naktis¹²⁵. Heterotopijos – kontravietos – vienu metu yra ir mitinės, ir realios. Foucault baigia straipsnį štai taip:

Jeigu galiausiai galvotume, kad laivas yra plaukiantis erdvės gabalas, vieta be vietos, egzistuojanti pati savaime, uždara savyje ir tuo pat metu atiduota jūros begalybei, ir kad iš uosto į uostą, iš halso į halsą, iš viešnamio į viešnamį jis keliauja toli, iki kolonijų, ieškodamas pačių brangiausių turtų, kuriuos jos slepia savo soduose, suprastume, kodėl laivas jau nuo XVI a. iki šiandien buvo ne tik didysis mūsų civilizacijos ekonominės raidos instrumentas, bet ir didžiausias vaizduotės rezervas. Laivas yra heterotopija *par excellence*. Civilizacijose be laivų svajonė išdžiūsta, šnipinėjimas užima nuotykių, o policija – piratų vietą.¹²⁶

Tačiau čia jis kalba civilizacijos požiūriu, iš pozicijos tų, kurie yra ne heterotopijos viduje, bet išorėje – ne kalėjime, ne kolonijoje, ne veidrodyje. Svarbu tai, jog kas vienam gali būti heterotopija, kitam atrodyt reali vieta. Anot Foucault, funkcijos gali keistis, tai nėra nekintantis dydis.

Heterotopijos sąvoką Foucault aiškina ir kitame savo veikale:

Būna prastesnės rūšies netvarkos negu *nesuderinamumas*, jungimas dalykų, kurie yra netinkami: aš turiu galvoje tokią netvarką, kurioje daugelio galimų tvarkų fragmentai atskirai žvilga *heteroklito* dimensijoje be dėsnio ar geometrijos; ...tokioje būsenoje daiktai yra „paguldyti“, „padėti“, „sutvarkyti“ tokiose skirtingose vietovėse, kad joms neįmanoma rasti rezidencijos vietos, apibrėžti jų visų *bendro locus*... *Heterotopijos* kelia nerimą turbūt todėl, kad jos slapta pasiknisa po kalba, kadangi jos padaro neįmanomą pavadinti šį ir tą, kadangi jos sugriauna „sintaksę“ iš anksto – ir ne tik sintaksę, kurios pagalba konstruojame sakinius, bet ir menkiau matomą sintaksę, nulemiančią, kad žodžiai ir daiktai (esantys šalia vienas kito ir taip pat priešingi vienas kitam) „laikytųsi kartu“.¹²⁷

Tai, kad Foucault minimų įvaizdžių ir vaizdinių labai daug tekstuose, kuriuose vienaip ar kitaip minimas Kaunas¹²⁸, buvo dar vienas akstinas aiškintis, kiek ir kaip Kaunas heterotopiškas. Tiesa, analizei sąmoningai pasirinkti tik tie Kauno erdvę reprezentuojantys tekstai, kuriuose ryškus vietos ir rašymo ryšys.

Literatūros teoretikas Brianas McHale'as pritaiko Foucault sąvoką literatūros poetikai analizuoti: jis analizuoja ne socialinę erdvę, kuri visuomet buvo Foucault pagrindinis tyrimų objektas, bet literatūrinę (teksto konstruojamą) erdvę – iš gyvenamosios tikrovės dėmesys perkeliamas į kūrinių tikrovę. Jis aptaria Italo Calvino *Nematomus miestas*, Pynchono romaną *Gravitacijos vaivorykštė* ir daugelį kitų postmodernių tekstų¹²⁹. Heterotopija paradoksali,

¹²⁵ => Commentaire audio de Michel Foucault - mp3

<http://foucault.info/documents/heteroTopia/foucault.espacesAutres.fr.mp3>. (Žiūrėta 2010 11 15).

¹²⁶ Michel Foucault, *op.cit.*

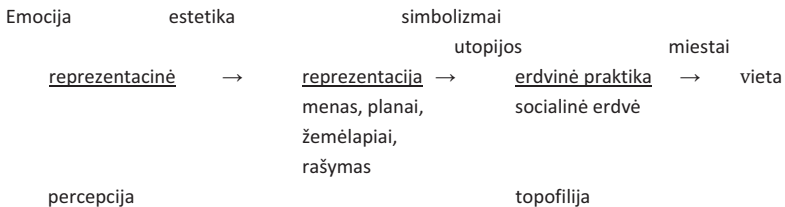
¹²⁷ Michel Foucault, *The Order of Things: An Archeology of Human Sciences*, New York: Pantheon, 1970, xviii.

¹²⁸ Gintaro Beresnevičiaus esė „Kauno ratas“, romanas *Paruzija*, literatūrinių anekdotų „Iš gyvenimo rašytojų Lietuvos“, Juditos Vaičiūnaitės *Vaikystės veidrodyje*, Antano Škėmos *Čeستا, Izaokas, Balta drobulė*, Tautvydos Marcinkevičiūtės eilėraščiai „Kol išdygs Žaliakalnio Tatrai“, „Pavasario nuotaka“ (iš rinkinio *Gatvės muzikantas*), Kazio Binkio *Kiškių sukilimas*, Juliaus Kaupo *Daktaras Kripštukas pragare* ir kt.

¹²⁹ Brian McHale, *Postmodernist fiction*, New York and London: Methuen, 1987.

nes vienoje plokštumoje ji sujungia daug skirtingų, vienas kitam prieštaraujančių, netgi vienas kitą panaikinančių pasaulių. Kitas žodis, kurį pasiskolinęs iš Thomaso Pynchono romano *Gravitacijos vaivorykštė* vartoja McHale'as tokiai daugiapasaulinei struktūrai apibūdinti, yra zona: „Karas XX amžiuje privertė mus permąstyti pripažintas erdvės – ir konceptualios, ir geografinės – kategorijas; jis mus išmokė mąstyti zonos terminais. Karo leksikonas yra vienas iš termino „zona“ šaltinių; ir tikrai postmodernistai pasiskolino daugelį zonų charakteristikų iš militarinio diskurso zonų – karo zona, okupuota zona, demilitarizuota zona“¹³⁰. Zona tampa plurali. Tai susitikimo paviršius dviems pasauliams, bet kuriems dviems?

Foucault heterotopijos koncepcija artima Henrio Lefebvre'o ir Edwardo Sojos samprotavimams apie erdvę. Lefebvre'as atskyrė tris erdves – socialinę erdvinę praktiką, erdvės reprezentacijas ir reprezentacines erdves, kurios visos sueina į vietos sampratą¹³¹. Sekdamas Lefebvre'u, Paulas Smethurstas studijoje *Postmodernus chronotipas: erdvės skaitymas šiuolaikinėje fikcijoje* šių skirtingų erdvių ryšius ir santykius bei tarpusavio priklausomybę apibendrina tokia schema¹³²:

Panašią triadą sudaro ir Soja: „reali erdvė“, „įsivaizduota erdvė“ ir „reali-ir-įsivaizduota erdvė“ arba „trečioji erdvė“.¹³³

Paulas Smethurstas, žvelgdamas postruktūralistiniu aspektu, pateikia įdomią vietos ir teksto paralelę, o panašumus tarp **vietos ir teksto** apibendrina taip:

- dialektiniai santykiai tarp nebūties (erdvė, rašymas) ir būties (vieta, kalbėjimas, atliktis);
- erdvinės praktikos (gyvenimo) iššifravimas į reprezentacinės erdvės simbolius ir vaizdinius (skaitymas);
- istoriniai referentai ir pastanga įrašyti arba sugauti laiką (erdvinimas);
- prasmė, perduota per kitas vietas (intertekstualumas);
- polimorfinis, heterotopinis¹³⁴.

¹³⁰ Brian McHale, *op. cit.*, p. 55.

¹³¹ Henri Lefebvre, *The Production of Space*, trans. D. Nicholson-Smith, Oxford: Basil Blackwell, 1991.

¹³² Paul Smethurst, *The postmodern chronotype: reading space and time in contemporary fiction*, Amsterdam: Rodopi, 2000, p. 49.

¹³³ Edward Soja, *Thirdspace: Journeys to Los Angeles and Other Real-and Imagined Places*. Cambridge: Blackwell, 1996.

¹³⁴ Paul Smethurst, *The postmodern chronotype: reading space and time in contemporary fiction*, Amsterdam: Rodopi, 2000, p. 55.

Heterotopiškumas, poliformiškumas, heterogeniškumas jungia literatūros tekstą ir vietą. Ši Smethursto mintis leidžia į kiekvieną vietą ir kiekvieną tekstą žvelgti kaip į polimorfinį ir heterotopinį, bet vis tiek galima aiškinti, kas sukuria tą vietos heterotopiškumą: šiuo atveju analizuojama erdvės reprezentacija atskiruose tekstuose, o paskui viskas susiejama draugėn.

Kodėl svarbu tirti literatūrinius erdvės (Kauno) užrašymus? Nes, anot Smethursto,

geografinė, istorinė ir kitos kokybinės vietos analizės niekada negali perteikti visos vietos istorijos: vieta visada yra iš dalies subjektyvi, ir būtent literatūra, asmeniniai prisiminimai, mitai ir vietinės istorijos suteikia vietai jos tikrą charakterį išskeldamos jos daugialypio reikšmių/perskaitymų turtingumą. Tradiciškai, vieta yra socialinė konstrukcija, kur žmonės veikia darniai kartu arba konfliktiškai tam, kad įtvirtintų objektų ir erdvės konfigūraciją vietoje ir suteiktų objektams ir erdvėms konkrečias vertes. Būtent šis vertės priskyrimas sukuria vietą iš nediferencinės erdvės aplink ją, o svarbiausias šio vertės priskyrimo aspektas, regis, yra *laiko* įrašymas vietoje. Šis „fiksavimas“ per mitų kūrimą gali leisti visuomenei peržengti savo pačios mažą istoriją, kai jos ateities vizijos ima atrodyti apokaliptinės. Tai galima skaityti moderniajame kontekste kaip žmogaus pastangą ištrūkti iš (termodinaminio) laiko rodyklės, kuri rodo į vis didėjančią netvarką.¹³⁵

Kauno zonos formavimosi sąlygos

Kauno herotopija formavosi ir formuojasi veikiant keliems skirtingiems mechanizms:

- Kauno kaip ribos/pasienio pačiame centre (arba tarpinė, pereinamoji erdvė);
- Kauno kaip priešingybės (Vilniui, Europai, visai aplinkinei erdvei);
- Kauno kaip nesuderinamų vidinių priešybių.

Juliaus Kaupo *Daktaras Kripštukas pragare* – tekstas, kuris pats yra rimtos literatūros paraštėse (pasaka), atveria pasienio ribą pačiame Kaune¹³⁶. Kaunas čia tampa ontologine pasienio zona tarp realaus pasaulio (geografinės vietos) ir pagraro:

Jie žingsniavo aptemusia gatve tarp tyliai šlamančių kaštonų, netardami nė žodžio. Praėję ledų krautuvę ir vaistinę, jie pasuko siaurom kreivom gatvelėm link Nemuno.

Nepažįstamasis sustojo prie vieno niūraus namo Gardino gatvėje ir ėmė raustis kišenėse. Tai buvo aukštas raudonų plytų namas su žalvariniais virbais ant langų, matyt, visai negyvenamas. Svetys jkišo sidabrinį raktą į juodo medžio duris, ir jos girgždėdamos atsidarė.

Abu įžengė vidun. [...]

– Dovanokit, kad čia tokia netvarka pas mus... toliau bus geriau, – atsiprašė nepažįstamasis ir ėmė leisis juodo marmuro laiptais gilyn į rūšį.

Kripštukas pasekė jį.

Ilgai jie taip leidosi. Kuo žemiau jie lipo, tuo karščiau darėsi aplink, ir daktaras vis dažniau šluostėsi prakaitą balta nosine. [...]

– Juk tai pragaras!¹³⁷

¹³⁵ *Ibid*, p. 58.

¹³⁶ Panašiai kaip *Ozo šalies burtininkas* amerikiečių literatūrinėje vaizduotėje Ohajų. (Žr. Brian McHale, op.cit., p. 49–50.)

Tarp realaus pasaulio (geografinės vietos) ir rojaus:

Priėjus rotušės aikštę, vaistininkas sustojo. Spalvoti katedros vitražai žėrėjo tekančioje saulėje, o aukšto jos bokšto viršūnė skendėjo neįmatomoje migloje.

Vaistininkas liūdnai padavė daktarui ranką.

– Tad turime skirtis, – tarė jis. Šituo bokštu galima prilipti iki rojaus, o iš ten, kaip žinoma, jau ir dangus nepertoliausiai. Dėkui tau, daktare, kad nepabūgai ir pragaran užsukti – o tai nežinia dar, kiek laiko būtų tekę katilė virti. [...]

Daktaras stovėjo aikštėje ties totoriaus kiosku ir žiūrėjo į bokštą. Jo langelyje dar sykį pasirodė vaistininkas, pamojo daktarui ranka ir netrukus dingo jam iš akių ten, aukštai, migloje.¹³⁸

Kaupo knyga ne tik konstruoja heterotopiją, kontra-erdvę, bet ir kontra-istoriją (slapta Kauno miesto kronika). Kauno keistumą ir liminalumą iškelia į priekį ne tai, kad jis yra Lietuvos pakraščiuose, kažkur pasienyje, bet tai, kad jis yra centre („Kaunas – Lietuvos širdis“, „lietuviškiausias miestas“), kuris tarsi sugeria ir atspindi visos Lietuvos erdvės fragmentus.

Turbūt nenuostabu, kad postmodernistiniame mūsų amžiuje šią heterotopinę, du ontologiškai nesusiejamus pasaulius sujungiančią erdvę reprezentuojantį tekstą inscenizavo Kauno lėlių teatras, kuriame 2009 m. pastatytas spektaklis (Kęstutis Navakas parašė scenarijų, režisierė ir dailininkė Jūratė Januškevičiūtė) taip pat pažymi būtent šiame Kaupo tekste sukonstruotos Kauno erdvės giminingumą šiuolaikiniam mąstymui apie Kauno erdvę. Spektaklio anotacijoje skelbiama:

Šiuos personažus [Daktarą Kripštuką, Raganą Brumbienę, Velnį Raudonuodegį, Velnienę, Šokoladinį Kareiviuką, Lėlę, Studentą, Karalaitę Virgiliją, Vaistininką Čičiuką, Rotušės Archyvų Saugotoją Silvestrą] sukūrė Julius Kaupas, vienas keisčiausių prieškario kauniečių. Net nežinia, ar turėtume sakyti – sukūrė. Gal – perskaitė slaptosiose miesto kronikose, gal nugirdo kur uždaruose miesto kiemeliuose. Kaunas – paslaptingas miestas, ir jo paslaptys atsiskleidžia ne kiekvienam...Vaikai, rotušės archyvų saugotojas Silvestras tik jums pravers niekam nežinomas duris, kad išgirstumėte tą keistą istoriją, kuri nutiko Daktarui Kripštukui. Skubant į pagalbą kitiems, jam teko svečiuotis net pragare. Netikite? Patys pasižiūrėkit... jei tik nebijote susitikti su ragana ir velniais...¹³⁹

Šis pirmasis mechanizmas tikriausiai būtų vienas iš svarbiausių, žvelgiant į šiuolaikinės Kauno vaizduosenos pavidalus – tai pasienio, užribio pačiame centre buvimas, tam tikros pereinamosios, tarpinės, stebuklingos erdvės.

Antras mechanizmas apima Kauno conceptualizavimą kaip *opoziciją* ar priešingybę kažkam, kas yra jo išorėje – Vilniui, europietiškam pasauliu, amerikietiškam pasauliui. Kaunas – Vilniaus kitas, Vilniaus antrininkas, pseudoeuropa. Dualizmas – Kaunas vs. Vilnius/Europa/Amerika – įrašytas tiesiog pačioje Lietuvos kultūroje; iš tikrųjų jis paženklino

¹³⁷ Julius Kaupas, *Daktaras Kripštukas pragare, ir kitos nemažiau įdomios pasakos surašytos slaptose Kauno miesto kronikose*, Freiburgas: Povilo Abelkio lietuviškų knygų leidykla, 1948, p. 23–24. (Pabraukta V. V.)

¹³⁸ *Ibid.*, p. 30–31.

¹³⁹ <http://www.kaunoleles.lt/8511/spektakliai/daktaras-kripstukas-pragare.html>. (Žiūrėta 2010 12 01).

daugelio Kauno rašytojų asmeninę patirtį, kadangi ne vienas iš jų yra ar buvo emigrantai iš Kauno.

Jurgio Kunčino romane *Tūla* (kuriame perbraižomas ne tik Užupio, Vilniaus, bet ir Lietuvos, ir Sovietų Sąjungos žemėlapis) Kaunas pavadinamas „Antruoju miestu“¹⁴⁰, jis yra Tūlos gimtinė, ten gyvena Tūlos tėvai. Tūla, kurios vardas reiškia „dažna“, „ne viena“, tarsi nuoroda į dažną lietuvį, yra susijusi su abiem geografinėm vietom. Ji – kaip tas siurrealistinis efemeriškas, laikinas, bet kartu galingas, neištrinamas, sintaksei nepasiduodantis, sintaksę tarp objekto ir žodžio griauantis elementas, miręs, bet kartu ir gyvas tarpininkas tarp Kauno ir Vilniaus, tarp ano ir tarp šio pasaulio. Paralelę tarp Tūlos ir skaitytojų sustiprina tekste konstruojami du naratyvo taikiniai (tu, Tūla ir jūs, skaitytojai), tekste krepčiamasi į juos abu. Nors Kaunas čia – vieta, kurioje išsiskiria veikėjai, kuri tarsi tampa priešų jų meilei, pats personažas pripažįsta būtent savo kaltę, bailumą, menkumą, nesugebėjimą kovoti dėl Tūlos.

Trečias mechanizmas Kauno kaip zonos ar heterotopijos konceptualizacijai yra pagrįstas ne *išorine* skirtumo nuo Vilniaus/Europos reikšme, bet *vidiniais* skirtumais, jam būdingu įgimtu daugialypumu, nes Kaunas yra miestas, o miestas, anot Jurijaus Lotmano,

kaip sudėtingas semiotinis mechanizmas, kultūros generatorius gali atlikti šią funkciją tik todėl, kad jis yra įvairiai funkcionuojančių ir heterogeniškų, priklausančių įvairioms kalboms ir įvairiems lygiams tekstų ir kodų katilas. Būtent principinis bet kurio miesto semiotinis poliglotizmas daro jį įvairiausių kitomis sąlygomis neįmanomų semiotinių kolizijų zona. Sujungdamas įvairius nacionalinius, socialinius, stilistinius kodus ir tekstus, miestas atlieka įvairiausias hibridizacijas, perkodavimus, semiotinius vertimus, kurie padaro jį galingu naujos informacijos generatoriumi. Tokių semiotinių kolizijų šaltinis yra ne tik sinchroninis įvairių semiotinių darinių buvimas greta, bet ir diachronija: architektūros statiniai, miesto papročiai ir ceremonijos, pats miesto planas, gatvių pavadinimai ir tūkstančiai kitų praėjusių epochų reliktų yra tarsi kodinės programos, nuolat iš naujo generuojančios istorinės praeities tekstus. Miestas – mechanizmas, nuolat iš naujo kuriantis savo praeitį, kuri tarsi sinchroniškai atsiduria greta dabarties. Šiuo požiūriu miestas, kaip ir kultūra, – besipriešinantis laikui mechanizmas.¹⁴¹

Todėl turbūt nenuostabu, kad keliavimas mieste (šis motyvas pasikartoja visuose analizuotuose tekstuose) yra panašus į Odisėjų, kuris keliaudamas aplanko skirtingas, iš esmės nesugretinamas sritis, kelionę. Be to, atsiranda ir salų pačiame mieste metaforos, pavyzdžiui, Beresnevičiaus *Paruzijoje*: „Muziejus man buvo sala. Vaikystėje sala man buvo dar tarpukarį prisimenantis ir juo dvelkiantys namai. O salos aš ieškojau visą laiką.“¹⁴² Sala, muziejus, Žaliakalnis, kapinės – tai heterotopijos, kuriose sutelpa daug pasaulių, ir visos jos šiame romane yra Kaune. Žaliakalnyje „buvo įvykusi civilizacijos ir gamtos jungtis, kur kvasas sujungė kaimą ir miestą, somą ir šampaną“¹⁴³, „dar driekėsi smetoninės Lietuvos, ne, ne atsiminimai, o teritorija, inkluzai, kuriuose galėjai gyventi po kiautu. Įstrigus, bet uždaroje

¹⁴⁰ Jurgis Kunčinas, *Tūla*, Vilnius: Tyto alba, 2007.

¹⁴¹ Jurij Lotman, „Peterburgo simbolika ir miesto semiotikos problemos“, in: *Kultūros semiotika*, sud. A. Sverdiolas, iš rusų k. vertė D. Mitaitė, Vilnius: Baltos lankos, 2004, p. 337.

¹⁴² Gintaras Beresnevičius, *Paruzija*, Vilnius: Tyto alba, 2005, p.187.

¹⁴³ *Ibid.*, p. 185.

kolboje. Gyvenau toje kolboje iki persikraustant į naujus rajonus, penkiaaukščių kvartalus, ir su Žaliakalniu mane ėmė sieti vis mažiau kas.¹⁴⁴ Kauno Žaliakalnyje susiduria dvi nesuderinamos eros:

Dabar suvokiu, kad man pavyko, nes iki septynerių metų augau keistame smetoninės eros inkliuze: Antanas Smetona čia vis dar prezidentavo, jo atvaizdai žiūrėjo oriu inteligentišku išsilavinusio diktatoriaus žvilgsniu, jis tebebuvo gyvas asmuo, kaip ir Augustinas Voldemaras, Plechavičius, – ypač jis, nes senelis buvo įsirašęs į „plechavičiukus“, ir tai galiausiai jam kainavo galvą; jam, bet ne Plechavičiui, išnešusiam kudašių į Valtstijas. Mane supo daiktai ir knygos, spintos, stiklinės, buteliai, indaujos iš kitos eros, buvau apsaugotas ir pamėgau knygas, tvirtą medį, gražius lengvos Bauhauso įtakos paveiktus namus, tuos – iš ketvirtojo ir penktojo dešimtmečių Jankaus gatvėje, o hidrantai man iki šiol kelia nesulaikomą virpulį; šaltas vanduo, [...]

Sovietinės valdžios čia nebuvo justi. Kažkokie keisti pasakojimai mane pasiekdavo – apie labai neseną, bet išnykusią praeitį, [...].¹⁴⁵

Šiame romane Kauno erdvė panchroniška, nes reprezentuojamas ir tarpukaris, ir sovietmetis, ir šiandieninis Kaunas. Beresnevičius – vienas iš rašytojų, nuosekliausiai rašiusių Kauno naratyvą.

Kaunas labai stipriai kartografuojamas Beresnevičiaus esė „Kauno ratas“¹⁴⁶. Pavadinime panaudota paradigmė metafora koduoja ir mitologinį diskursą – miesto įkurdinimą: „Žmogus įrašo fizinę erdvę ir suteikia jai vardą taip pat, kaip, anot legendos, Romulus ir Remas lazda nubrėžė apskritimą žemėje ir pavadino jį Roma“¹⁴⁷. Šis tekstas apibrėžia Kauno erdvę, apribodamas žemės erdvę. Šiuo atveju Kaunas yra to rato centre. Bet ratas susijęs ir su uždaru. Signifikantas *ratas* lietuvių kalboje turi, anot DLKŽ, net penkias gana skirtingas reikšmes. Beresnevičius savo tekste žaidžia beveik su visomis.

Analizuojant šį tekstą iškyla įdomus paradoksas: Kaunas personifikuojamas, jam suteikiamos gyvos būtybės ypatybės („Kaunas laikomas kiek buku, materialistiškai mąstančiu ir dar snobišku miestu“, „Kaunas yra stiprus“, „Pats miestas čia nekaltas“), bet gyvenantieji Kaune nevadinami kauniečiais, jie net nėra įvardijami žmonėmis. Žodis „žmonės“ ir „kauniečiai“ šiame tekste vartojamas tik tada, kai kalbama apie Vilniuje gyvenančiuosius: „Esu kaunietis, gyvenu Vilniuje“¹⁴⁸, „didžiąją dalį aplinkos ėmė sudaryti Vilniaus žmonės“¹⁴⁹, „Vilniuje kalbuosi su žmonėmis, rašančiais, kuriančiais, skaitau jų tekstus...“¹⁵⁰ Bet taip pat nėra vartojamos metonimijos „vilniečiai“, ir tekstas pats paaiškina, kodėl: „Ir po kelių bendravimo metų paaiškėja tas, anas, kitas – kauniečiai. Daugybė gebančių kažką kurti ir intensyviai humanitarinėje plotmėje dirbančių žmonių, kurie gyvena ir sėkmingai veikia Vilniuje, – kauniečiai. Jei ne pu-

¹⁴⁴ *Ibid.*, p. 192.

¹⁴⁵ *Ibid.*, p. 187.

¹⁴⁶ Gintaras Beresnevičius, „Kauno ratas“, in: *Vilkų saulutė*, Vilnius, Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2003, p. 152–155.

¹⁴⁷ Paul Smethurst, *op.cit.*, p. 58.

¹⁴⁸ Gintaras Beresnevičius, „Kauno ratas“, in: *Vilkų saulutė*, Vilnius, Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2003, p. 152.

¹⁴⁹ *Ibid.*, p. 152.

¹⁵⁰ *Ibid.*, p. 153.

sė, tai trečdalis¹⁵¹. Keista, reprodukuodamas Kaunas išstumia. Kita vertus, kauniečiai yra irgi Kauno dalis, tad Kauno ratas tarsi išsiplečia iki Vilniaus ir toliau.

Ne tik leksika, bet ir sintaksė išryškina šį žmonių nebuvimą Kaune. Kalbant apie žmonių Kaune veiklą vartojama neveikiamoji rūšis „Kaune dirbama ir veikiama dažnai intensyviai“¹⁵², „kaunietiška gyvensena nėra išlepusi... ji reikalauja nuolatinio įsitempimo, elementaraus darbštumo“¹⁵³, „atrodo, kad Kaune nutarta“¹⁵⁴, „Mieste triukšmingai einama į Vakarus“¹⁵⁵. Tiesa, „yra ten kūrėjų, pajėgių, originalių, tačiau tarp jų ir Kauno – beorė terpė“. Žmonės šiame tekste – tai rašančių, kuriančių žmonių metonimija. Taip Beresnevičius ir save įsirašo į kuriančių žmonių ratą.

Galbūt beorės terpės ir vakuumo metaforos („dar kažkas nutikę Kaunui. Sunkiai nusakoma. Tarsi dalis deguonies būtų išsiurbta“¹⁵⁶) paaiškina, kodėl Kaunas šiame tekste vaizduojamas kaip negyvenama sala be žmonių. Nes, anot Foucault:

[...] mes negyvename vakuume, kurio viduje galėtume patalpinti individus ir daiktus. Mes negyvename vakuume, kurį būtų galima nuspalvinti skirtingais šviesos atspalviais, mes gyvename santykių sistemos viduje, kuri apibrėžia vietas, kurios nesupaprastinamos viena į kitą ir absoliučiai neuždedamos viena ant kitos.¹⁵⁷

Būtent šį santykių nebuvimą, miesto dantračio nesukibimą su niekuo ir kritikuoja Beresnevičius savo esė. Oras, kurio reikia Kaunui, ženklina metaforomis („miesto dvasinis klimatas“¹⁵⁸, kultūrinė atmosfera – „Vilniaus kultūrinė atmosfera kaunietišką lenkia mažiausiai dešimtmečiu“¹⁵⁹), susiejantiomis geografinį (žemės) ir kultūros bei sakralinį diskursus.

Kaip sintagminė opozicija „Kauno ratui“, „miesto dantračiui“, „kultūriniam varikliui“, „reprodukcijos ciklui“ pateikiama metafora: „Vilnius – paprasčiausiai didelis kultūrinis burbulas, tačiau jis ne tuščias“.¹⁶⁰ Čia išryškėja paradigminės opozicijos kietumo/trapumo, plokštumos/tūrio, sunkumo/lengvumo, žemės/oro, sukimosi/kilimo aukštyn ore. Tad oras, deguonis siejamas su Vilniumi.

Kauno ratas – tai, ratas, kurio pagalba mes (o šiame tekste – lietuviai) važiuojame, judame, tai vieta, kurioje galime būti, ir tas, kuris gali pravažiuoti pro šalį. Bet šiuo atveju tai ne dviratis, ne

¹⁵¹ *Ibid.*, p. 153.

¹⁵² *Ibid.*, p. 152.

¹⁵³ *Ibid.*, p. 152.

¹⁵⁴ *Ibid.*, p. 154.

¹⁵⁵ *Ibid.*, p. 155.

¹⁵⁶ *Ibid.*, p. 154.

¹⁵⁷ Michel Foucault, „Of other spaces“, in: <http://foucault.info/documents/heteroTopia/foucault.heteroTopia.fr.html>. (Žiūrėta 2010 11 29).

¹⁵⁸ Gintaras Beresnevičius, „Kauno ratas“, in: *Vilkų saulutė*, Vilnius, Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2003, p. 153.

¹⁵⁹ *Ibid.*, p. 153.

¹⁶⁰ *Ibid.*, p. 154.

mašina, tik ratas. Ratas – transportavimosi priemonė, mitologinis miestą įkurdinantis apskritimas, ratas žmonių (klanai, „viskas vyksta dėl politikos ar įtakos grupių interesų“¹⁶¹).

Tekste signifikantų žaismas priimtas opozicijas apverčia: tuščias ratas / pilnas burbulas. Kaunas tekste – tai „miestas, [kuris] niekaip neranda savo vietos“¹⁶². Nerasti vietos – tai ir kentėti. Beresnevičius tapatinasi su Kaunu, nes ir jam skaudu dėl to, kas su šiuo miestu dedasi. Paskutinis teksto sakinytis – „Mieste triukšmingai einama į Vakarų, o Kaunas stovi vietoje“¹⁶³ – pateikia opozicijas, kurios neišsprendžiamos.

Tekste konstruojama Kauno erdvė intertekstuali, pagrįsta laisvu signifikantų žaismu. Čia susiduria skirtingi pasauliai, skirtingi diskursai: kaimo (girnos, provincija), technikos (mechanika, gamyba, pramonė, reprodukcija), mokslo (universitetai), mitologinis (Kauno ratas, stereotipai), transporto, eismo (ratas, tunelis, autobusas, traukinys), akademinis, švietimo (universitetai, leidinys), geografų (atmosfera, klimatas, oras, deguonis, gravitavo, ciklas), prekybos (sąskaita, konkurencija), dvasios, rašymo/literatūros (dienraštis, „šen bei ten rašinėdamas“)¹⁶⁴, istorinis.

Šis Kauno rato braižymas, bandymas apibrėžti jo ribas (tiesiogine ir perkeltine prasme) yra kartografinis aktas. Beresnevičiaus esė pateikta socialinė kritika skirta tvarkytis su vis didėjančia netvarka. Tačiau Kaunas pasmerktas nesėkmei, nes „miestas neranda vietos“, ir to rato ribos plečiasi 100 kilometrų nuo Kauno centro, o gal ir toliau.

Rašytojai Kaune arba lietuvių literatūros ir Laisvės alėjos jungtis literatūrinėje vaizduosenoje

Nors visuose analizei pasirinktuose literatūriniuose tekstuose daugiau ar mažiau išryškėja Kauno ir rašymo, vietos ir teksto ryšys ir jų abiejų polimorfiškumas, kai kuriuose tekstuose šis ryšys ir konstruojamas Kauno erdvės heterotopiškumas ypač ryškus.

Binkis atvyko į Kauną ir pirmą kartą važiuoja konke. Viena moterėlė duoda jam palaikyti kažkokį ryšulį, kol ji atsiskaitys su konduktoriumi. Binkis laiko laiko, žiūrėdamas kelnės šlapios. Atidaro tą ryšulį: mėlynos akys sužiūra į jį.

Bene tu būsi Cvirka? – paklausė Binkis.

Cvirka, – atsakė kūdikėlis.

Taip Binkis susipažino su Cvirka.¹⁶⁵

¹⁶¹ *Ibid.*, p. 155.

¹⁶² *Ibid.*, p. 155.

¹⁶³ *Ibid.*, p. 155.

¹⁶⁴ *Ibid.*, p. 152.

¹⁶⁵ Gintaras Beresnevičius, „Binkis susitinka Cvirką“ in: *Pabėgęs dvaras*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005, p. 141.

Gintaro Beresnevičiaus karnavalizuoti literatūriniai anekdotai „Iš gyvenimo rašytojų Lietuvos“ konstruoja erdvę, kurioje negalioja mūsų pasaulio tvarkos dėsniai („laikui bėgant visi įprato, kad Laisvės alėjoje medyje tupi Cvirka ir čiułba. Eina pro šalį, nebesidairo virš galvų“¹⁶⁶). Čia susiduria fragmentai iš įvairių skirtingų pasaulių: fikcinio knygos, enciklopedijos sukonstruoto pasaulio ir realios geografinės erdvės. Aiškiai tai matyti tekste „Binkis kuria žurnalą“: „Eina Binkis Laisvės alėja, girdi – viršuje kažkas švilpia. Pažiūri – ogi liepoje sėdi Cvirka ir suokia lakštingalos balsu. Spjovė Binkis į viską ir nuėjęs įkūrė žurnalą“¹⁶⁷.

Personažai čia – rašytojai, veikiantys toje erdvėje, tuose pasauliuose, kuriuos savo kūrinuose patys ir sukonstravo, kuriuos sukonstravo literatūros istorija, kritika. Visi vardai (ir realūs geografiniai, ir personažų, ir rašytojų) šiuo atveju yra ne tik nuoroda į realų pasaulį, bet ir į mitą. Kaunas taip pat yra ir reali atpažįstama geografinė vieta, ir tam tikra mitinė, mitologizuota erdvė.

Visi rašytojai šioje erdvėje – jau mirę žmonės, kurie gyvi kaip mūsų lietuvių literatūros figūros. Ne gyvi žmonės, ne realūs asmenys, bet daugiau tokie, kaip stereotipiškai esame įpratę juos matyti, kaip jie pateikiami enciklopedijose. Tam tikros figūrėlės, personažai, su jiems prikljuotomis etiketėmis, su jiems priskirtomis savybėmis, leidžiančiomis juos atpažinti, nekontantys iš anekdoto į anekdotą, pvz., „Binkis grįžo iš Berlyno, ir jam Kaune niekas nepatinka. Tai meksfalto nedaug, tai elepstrikas ne taip šviečia, tai tramvajų nėra. Stovi jis Kauno stotyje, bliuznija visai. Nuobodu mat jam. Tada prie Binkio priėjo Šemerys, ir tik pliumpt grantą po kojomis. O Herbačiauskas kad pradės dvasias kviesti, kad pradės!“¹⁶⁸

Daugelis anekdotų prasideda ta pačia formule: „Eina Binkis Laisvės alėja“, „Eina Sruoga per Laisvės alėją“, „Eina žmonės Laisvės alėja“, „Eina Herbačiauskas Laisvės alėja“, etc. Laisvės alėja, Kaunas – vieta, kuria einama, kurioje susitinka ir susipažįsta visos pagrindinės lietuvių literatūros figūros, jos ir veikia tokioje neįmanomoje erdvėje:

Eina žmonės Laisvės alėja, žiūri į viršų: ant Pienocentro stogo arklys užkeltas. Žvengia, bijo, nulipti nemoka. Visi kremtasi, gailisi arklio, galvoja, koks šalopajus galėjo tą arklį užkelt taip aukštai.

Eina pro šalį Herbačiauskas, ir jam išsyk viskas aišku.

„Binkis“, – pagalvojo Herbačiauskas.

„Herbačiauskas“ – pagalvojo arklys.¹⁶⁹

Kartojasi kelionės, keliavimo, ėjimo, susitikimo, judėjimo, kalbėjimo, persikėlimo iš vienos vietos į kitą, žmogaus ar figūros buvimo neįprastoje vietoje motyvas. Toks kartojimas paabrėžia, iškelia į priekį šį nepaprastai paprastą judėjimą tarp kelių erdvių ir erdvėje, tačiau pačios figūros (jų savybės, išorinės ir vidinės) tarsi sustingdytos: vaizdas toks, tarsi iškirptume iš popieriaus lėlytes ir jomis žaistume įvairiose plokštumose. Visi tikriniai vardai čia

¹⁶⁶ „Jei čiułbėt, tai čiułbėt“, *ibid.*, p. 142.

¹⁶⁷ „Binkis kuria žurnalą“, *ibid.*, p. 142.

¹⁶⁸ „Binkis iš Berlyno grįžta“, *ibid.* p. 144–145.

¹⁶⁹ „Arklys“, *ibid.*, p. 143

veikia kaip paradigminė metonimija, kuri sutraukia ir kartu iššaukia to vardo referencijas ir konotacijas.

Laisvės alėja, Kauno geležinkelio stotis, Pieno centras, Ažuolynas, arba bendrai Kaunas – tai tik kelios erdvės, konstruojamos Beresnevičiaus anekdotuose „Iš gyvenimo rašytojų Lietuvos“. Kitos minimos vietos – Peterburgas, Palanga, pajūris, ant tilto („Visa Lietuvos literatūra ant tilto, – kalba jie tarpusavyje“¹⁷⁰), – taip pat pažymėtos skirtingų ontologinių pasaulių suderinimo ženklai.

Čia akivaizdžiai įvietinama, įrašoma Kaune (šalia kitų heterotopijų) lietuvių literatūros raida (kurią paradigminėmis metaforomis ir metonimijomis iššaukia ir pabrėžia signifikantai, reiškiantys judesį, perėjimą, transportą). Be to, Beresnevičiaus anekdotai „Iš gyvenimo rašytojų Lietuvos“ – tai tik viena iš trijų „Istorijos tikrojo veido“ dalių. Visas šis tekstas – tai postmoderni alternatyvi istorija arba kontra-istorija. Anekdotuose pasitelkiami bendrai priimti tam tikri enciklopediniai šampai apie rašytojus ir jie dekonstruojami.

Panaši Kauno erdvė konstruojama ir postmodernistinėje Mariaus Ivaškevičiaus pjesėje *Madagaskaras*:

Skaitydamas grožinės literatūros kūrinius, kurių veiksmas vyksta prieš pat Antrąjį pasaulinį karą, visada pastebėdavau kažkokį nesuprantamą ilgį, keistą nostalgiją aprašomam laikui. Tarytum galima būtų ilgtis to, kas vyksta čia ir dabar. Žinoma, literatūra – lėtas procesas, todėl daugelis šių knygų buvo parašytos jau po karo, taigi autoriui suvokiant, kad aprašomas pasaulis netrukus nugarmės į nebūtį. [...]

Ir iš esmės juk ne Lietuvą čia norima perkelti į Afriką, o visam tarpukario Pasauliui ieškoma saugesnės vietos. Kur padėti tuos miestus ir žmones, kad, išgyvenę neskausmingą kraustymąsi, jie toliau galėtų netrukdomi gyventi visu smarkumu. Bet tam neužtektų Afrikos, reikia dar vieno Žemės rutulio – atsarginio.¹⁷¹

Šioje pjesėje taip pat buvę realūs mūsų literatūros rašytojai tampa personažais ir kalba savo ir kitų (kartais vėliau parašytų, negu jie mirė) kūrinių pakeistais žodžiais. Susijungia ir fiktyvus, ir tikras pasaulis, kurie sutelpa sukonstruotoje „atsarginėje“, trečiojoje heterotopinėje erdvėje, „realioje-ir-įsivaizduotoje“ erdvėje, kur mirusieji tebegyvena, kur sutaikoma nebūtis ir būtis. Kaunas čia – tik viena iš vietų, kur vyksta pjesės veiksmas; kitos vietos – Lietuvos kaimas, Madagaskaras, Amerika, Paryžius. Pjesėje išryškėja daugybė heterotopinių įvaizdžių: laivas, lėktuvas, sala, veidrodis.

Tačiau šiuose postmodernistiniuose Beresnevičiaus ir Ivaškevičiaus tekstuose įrašyti tikrai ne visi Lietuvos rašytojai, kurie tuo metu realiai vaikščiojo Laisvės alėja. Ši Laisvės alėja apgyvendinta tik tų rašytojų, kurie statė lietuvių literatūros pamatus, tie, kurių vardai ir pavardės, biustai ar namai (muziejai) ir dabar tebėra Kaune.

¹⁷⁰ „Žemaitė ir kiti ant tilto“, *ibid.*, p. 140.

¹⁷¹ Marius Ivaškevičius, „Auroriaus įžanginis žodis“, in: *Madagaskaras*, Vilnius: Apostrofa, 2004, p. 15–16.

Kitas tekstas, kuriame, be kitų dalykų, išryškėja Laisvės alėjos (Kauno) ir lietuvių literatūros ryšys, yra kanoninis modernistinis Antano Škėmos romanas *Balta drobulė*. Šiame romane Antanas Garšva, norintis būti rašytoju, būtent Laisvės Alėjoje, Konrado kavinėje, susitinka kritiką, kuris paima išspausdinti jo pirmąjį eilėrašį. Kauno ir ypač Laisvės alėjos aprašymams romane skirta daug vietos. Viena iš tokių ištraukų, kurioje užfiksuojama tarpukario Laisvės alėja, daug „gyvesnė“ negu postmodernistinės Ivaškevičiaus ar Beresnevičiaus reprezentacijos, bet taip pat išryškina Laisvės alėjos kaip vietos, kuria pereinama (reali gatvė) ir kuri pati pereina iš vieno būvio į kitą, prigimtį:

Tais metais Laisvės alėja modernėjo. Išnyko apskritų akmenų grindinys ir arkinio tramvajaus bėgiai. Gatvę užliejo didmiestiniu asfaltu. Praturtėjusi valdžia prismaigstė elegantiškų pusiaudangorėžių. Raudoni autobusai minkštai supo klubais spyruokliuojančias ponias ir smailiaūsius meilužiškus ponus, jų vata iškimšti pečiai styrojo lyg ledlaužiai. Konrado kavinėje grįžė iš Paryžiaus dailininkai svaidėsi prancūziškais vardais ir valandomis gėrė vieną kavos puoduką. Knygynų vitrinose gulėjo nauji meno leidiniai, žurnalai, knygos. Valstybės teatras eksperimentavo puošniais pastatymais ir kuone kas savaitę skelbė žymiųjų gastrolierių pavardes. „Versalyje“ seksiniame šokyje vinguriavo nudėvėta mulatė, ir žinomas inžinierius permokėdavo jai už naktį. Puošeivus svaigo iš pasididžiavimo, užsirišę kaukiančių spalvų kaklaraiščius, už kuriuos permokėdavo kaip už mulatę.¹⁷²

Čia susiduria gamtos ir civilizacijos, technikos, lietuviškumo ir užsienietiško, kaimo ir miesto, masinės ir elitinės kultūros, išorės ir vidaus opozicijos. Škėma puikiai pagauna ir kitą šios vietos „perkiantį“ aspektą – sugebėjimą pernešti į kitą geografinę vietą:

O ilgaplaukis poetas ėjo bulvaru užvertęs galvą, lyg norėdamas įspėti žvaigždžių paslaptį. Jo profesinio kaklaraiščio galai ritmingai lingavo ant neskaltos „maniškos“, ir į batus jis buvo prisikimšęs kartono, nes puspadžiai seniai nusidėvėjo. Ir jo vaizduotėje lingavo sodžiaus svirtys, giedojo ankstyvieji gaidžiai, Laisvės alėjos liepos kvėpėjo galulaukės liepomis (pabraukta V. V.).¹⁷³

Toks dviejų geografiškai atokių, realiai egzistuojančių vietų sujungimas ypač akivaizdus Soboro aprašyme:

Soboras artėjo. Danguje geso vos spėjusios įsižiebtį žvaigždės. Antanas Garšva nepasuko į Mickevičiaus gatvę. Jis nutarė įkopti į Vytauto kalną ir pasižiūrėti į brėkstantį Kauno rytą. Jis aplenkė Soborą. Akmens masė prisiplojo prie žemės. Šioje nerealloje naktį, baltųjų šiaurės naktų giminaitėje, bizantiškoji jėga, mongoliškųjų kardų lenktumas, rusiškųjų vienuolynų snaudulys buvo sunkus ir susiskaldęs Dievas, kuris savo pavaldiniuose tematė sąmokslą. Laisvės alėjos kilimas vedė į Soborą, ir lengvi Kauno nameliūkščiai jam nešė nuolatines dovanas. Lyg auksinės ordos chanui, kuris priėmė krikščionybę. Granitiniai laiptai, sunkios durys, kolonos, kupolas, kryžius. Gelsvas ketvirtainis. Jame meldėsi ir Maskva, ir Roma (pabraukta V. V.).¹⁷⁴

Čia Soboras prisiplojęs, o „Kauno nameliūkščiai“ nepiristi prie žemės, judantys, lengvi, skraidantys, neįvietinti. Tai, kas svetima, yra įsitvirtinę, o kas kaunietiška – skraido. Žodis „kilimas“, šiame teksto segmente įrašytas šalia Rytų kultūrą ženklinančių signifikantų, iš-

¹⁷² Antanas Škėma, *Balta drobulė*, in: *Rinkiniai raštai*, t. 1, Vilnius: Vaga, 1992, p. 381–382.

¹⁷³ *Ibid.*, p. 382–383.

¹⁷⁴ *Ibid.*, p. 417.

šaukia ir stebuklingo skraidančio kilimo signifikatus. Kilimo, kuris labai greitai gali perkelti iš vienos geografinės vietovės į kitą, iš XX a. – į praeitį. Eidamas Kauno Laisvės alėja, patenki į Mongoliją, Rusiją, Bizantiją. Be to, čia aiškiai pabrėžiami pavaldumo, galios aspektai.

Škėmos *Baltoje drobulėje* kelias aštriais potėpiais, štrichais nubraižomas ir Kauno žemėlapis, ir planas, ir užfiksuojama prieškarinio Kauno kultūrinė, socialinė, ekonominė to meto atmosfera. Aštri Škėmos akis pastebi ir užfiksuoja visus dalykus, kurie sudaro vietą: ir socialinę gyvenamąją erdvę, ir vietos reprezentaciją (rašymas), ir reprezentacinę erdvę. Čia ir simbolika, ir estetika, ir percepcija, ir utopija, ir topofilija, ir miestas.

Kaip neįmanoma atsikvėpti Lukšio gatvėje, kur žydiškų krautuvėlių silkinis kvapas troškina, kur Liaudies namų laiptai apvemi užklydusių girtuoklių ir kur kambarėlyje neišgarinamas krokerinės dešros, olandiško sūrio, purvinų skalbinių, prarūgusios batų odos įsisenėjimas.¹⁷⁵

Kaunas *Baltojoje drobulėje* – tai tik viena iš erdvių, kur vyksta veiksmas. Kitos – tai nuolat važinėjantis liftas, Amerikos viešbutis, DP stovykla, Palanga prie jūros, paplūdimys, kavinė, kambarys New Yorke. Visas šias erdves sieja laikinumas, judėjimas, gebėjimas sutalpinti daug skirtingų pasaulių vienoje vietoje. Nereali, fantastinė sukonstruota Kauno Laisvės alėjos erdvė, kurioje veikia ir gyvi personažai, ir personifikuoti pastatai, gatvės, knygos, sumaišo skirtingų pasaulių fragmentus: kaimą ir miestą, Vakarus ir Rytus, populiariąją ir elitinę kultūrą. Funikulierius, tramvajus, autobusas, gatvės, laiptai (visi jie yra judėjimą, transportavimą pabrėžiantys signifikantai) perkelia į Paryžių, kaimą, Romą, Maskvą, Bizantiją.

Ir Škėmos, ir Ivaškevičiaus, ir Beresnevičiaus tekstuose konstruojamos Kauno erdvės neįmanoma pavadinti tik utopine ar tik realia erdve, nes geografiniai, realių gatvių ir architektūrinių pastatų signifikantai priešinasi tokiai sintaksei. Pirmiausia kaip ženklai jie atpažįstami šiandieninėje mūsų gyvenamojoje erdvėje ir apauga tomis reikšmėmis, kurias jiems suteikia tekstas. Erdvės, sukonstruotos šiuose tekstuose, nėra niekur kitur, tik pačiame sukonstruotame tekste.

Beresnevičiaus ir Ivaškevičiaus tekstuose konstruojama karnavalizuota erdvė yra daugiau „popierinė“, pagrįsta ženklu, modeliu, beveik neturinti jutiminių signifikantų, prigrūsta sustabarėjusių štamų. Čia nuvainikuojami ir apvainikuojami mitai apie literatūrines figūras, o heterotopinė erdvė būtent ir suteikia galimybę peržengti erdvės ir laiko ribas. Škėmos *Baltoje drobulėje* sukonstruota erdvė yra „gyvesnė“, turinti skonį, kvapą, spalvą.

Kauno geografinės erdvės reprezentacija pajungiama laisvam lingvistinio signifikanto žaismui, kuris Beresnevičiaus ir Ivaškevičiaus tekstuose reiškia tyčinių, neįtikimų pseudo-kaunietiško scenų generavimą pasitelkiant arbitrarų žaismą žodžiais. Čia perbraižomas lietuvių literatūros žemėlapis (enciklopedija). Tikroji erdvė nelemia žemėlapiu, bet žemėlapis (enciklopediniai štamai) apibrėžia tikrą erdvę. Šiuose tekstuose signifikanto žaismė apsprendžia fikcinio pasaulio formą, o ne atvirščiai. Trumpiau tariant, Kaunas postmodernisti-

¹⁷⁵ *Ibid.*, p. 303.

niuose tekstuose pasirodo kaip „laisva, neapibrėžta erdvė, ontologinių improvizacijų žaidimų aikštelė“¹⁷⁶.

Analuoti literatūros tekstai – kiekviena atskirai ir visi kartu – konstruoja tokią Kauno erdvę, kurioje susiduria ir kartu egzistuoja fragmentai iš nesuderinamų skirtingų pasaulių: praeities ir dabarties (ateities matmens nėra?), gamtos ir technologijos, Lietuvos ir užsienio, žmonių gyvenamos tikrovės ir fikcinio teksto pasaulio, laikinumo ir belaikiškumo. Visuose analizuotuose tekstuose Kauno erdvei konstruoti pasitelkiami keliavimo, judėjimo, transporto signifikantai, kurie žymi neįvietinimą. Šių ženklų buvimas tekste, reprezentuojančiame konkrečią geografinę vietą, kuria heterotopijos įspūdį. Tokių heterotopinių įvaizdžių kaip veidrodis, kilimas, kapinės, laivas, traukinys, panaudojimas dar labiau sustiprina šios daugiapasaulinės stuktūros, šios *zonos* įspūdį. Kaunas – nerandantis vietos, keliaujantis, einantis, neramus ir neraminantis.

■ Heterotopian space of Kaunas

Summary

Starting from the example, taken from advertising, which represents strange kind of Kaunas space, as a zone or heterotopia, the article presents the analysis of the constructed heterotopian space of Kaunas in contemporary Lithuanian literature. The theoretical basis of such analysis are the works by Michel Foucault and Brian McHale, which help to figure out three mechanisms of conceptualization of Kaunas as a zone. The last part of the article focuses on the literary texts, which construct and deconstruct close parallel between literature, writing and Kaunas in Lithuanian culture, i.e. the aim is towards foregrounding literary self-consciousness of Lithuania literature, as Kaunas literature.

Keywords: heterotopia, Kaunas, representation, space, place, Lithuanian literature

■ Literatūros sąrašas

Gintaras Beresnevičius, *Pabėgęs dvaras*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005.

Gintaras Beresnevičius, *Paruzija*, Vilnius: Tyto alba, 2005.

Gintaras Beresnevičius, *Vilkų saulutė*, Vilnius, Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2003.

Michel Foucault, in: <http://foucault.info/documents/heteroTopia/foucault.heteroTopia.fr.html>. (Žiūrėta 2010 11 29).

Michel Foucault, *The Order of Things: An Archeology of Human Sciences*, New York: Pantheon, 1970.

Marius Ivaškevičius, *Madagaskaras*, Vilnius: Apostrofa, 2004.

Darius Karaša, „Kaunas. Tai – mano miestas, nesvarbu, kur būčiau“, in: Kaunožinios.lt, 2009-10-02, http://www.kaunožinios.lt/naujienos/kaunas-tai-mano-miestas-nesvarbu-kur-buciau_1859.html. (Žiūrėta 2010 11 28).

Julius Kaupas, *Daktaras Kripštukas pragare, ir kitos nemažiau įdomios pasakos surašytos slaptose Kauno miesto kronikose*, Freiburgas: Povilo Abelkio lietuviškų knygų leidykla, 1948.

Jurgis Kunčinas, *Tūla*, Vilnius: Tyto alba, 2007.

Henri Lefebvre, *The Production of Space*, trans. D. Nicholson-Smith, Oxford: Basil Blackwell, 1991.

¹⁷⁶ Brian McHale, *op. cit.*, p. 54.

Jurij Lotman, „Peterburgo simbolika ir miesto semiotikos problemos“, in: *Kultūros semiotika*, sud. A. Sverdiolas, iš rusų k. vertė D. Mitaitė, Vilnius: Baltos lankos, 2004.

Brian McHale, *Postmodernist fiction*, New York and London: Methuen, 1987.

Paul Smethurst, *The postmodern chronotype: reading space and time in contemporary fiction*, Amsterdam: Rodopi, 2000.

Edward Soja, *Thirdspace: Journeys to Los Angeles and Other Real-and Imagined Places*. Cambridge: Blackwell, 1996.

Antanas Škėma, *Balta drobulė*, in: *Rinktiniai raštai*, t. 1, Vilnius: Vaga, 1992.

<http://www.kaunoleles.lt/8511/spektakliai/daktaras-kriptukas-pragare.html>. (Žiūrėta 2010 12 01).

Regioninės savimonės (re)prezentacijos: kraštovaizdis, vieta ir tapatumas XXI a. pradžios Kauno literatūriniuose ir fotonaratyvuose

Anotacija: Straipsniu siekiama teoriškai iširti regiono, regioninės savivokos, savimonės klausimus, kartu atskleidžiant reikšmingas vietas/kraštovaizdžio ir tapatumo sąveikas XXI a. pradžios Kauno literatūriniuose ir fotonaratyvuose. Teigiama, jog *kraštovaizdis* ir *vieta* – tai sudėtingos, giliapasmės sąvokos. Įvairių meninių reprezentacijų dėka, sudėtingomis istorinėmis aplinkybėmis *skirtingi* kraštovaizdžiai bei *savos* vietos yra įgalinami „kalbėti“ ne tik regioninėmis, tačiau ir nacionalinėmis, visai tautai aktualiomis – egzistencinėmis – reikšmėmis. Šiandieninių Kauno literatūrinių bei fotonaratyvų (straipsnyje aptariami E. Janušaičio *Kauno bruko*, P. Venclovos *Susapnuotų gyvenimų*, K. Navako *Gero gyvenimo kronikų*, E. Janušaičio, M. Lideikio *Nuo Roko iki Abelio* tekstai bei K. Navako ir G. Česonio foto albumas *Sutiktas Kaunas*) analizė atskleidžia kintančias ar jau pakitusias regioninės savivokos bei regioninės savimonės formas XXI a. pradžioje.

Raktažodžiai: regioninė savimonė, kraštovaizdis, vietos ir tapatumo santykis, Kauno naratyvas.

Įvadas: regiono, vietos ir kraštovaizdžio samprata teoriniuose diskursuose

Regionas – daugiareikšmė sąvoka. Skirtinguose (politiniame, geografijos mokslo, literatūriniame) diskursuose, skirtingoms socialinėms bei kultūrinėms grupėms ir įvairiais laikotarpiais ji gali kalbėti apie skirtingus dalykus¹⁷⁷. Iš pradžių terminas regionas suvoktas ir aiškintas kaip „kryptis, riba, sritis“, vėliau pradėtas suprasti ir vartoti kaip: 1) skirtinga, atskira teritorija arba 2) aiški bei apibrėžta kažkieno kito, paprastai didesnio, dalis¹⁷⁸. Nors tai, regis, visiškai skirtingos, tarpusavyje kontrastuojančios regiono sampratos, ir įtampa tarp jų neišvengiama, abi jos išliko ir yra gyvybingos šiandieninėje vartosenoje, pastebi Raymondas Williamsas¹⁷⁹. Plačiaja prasme regionas gali būti suvokiamas kaip bendrus fizinius bei kultūrinius bruožus turinti, jais besidalinanti teritorija, tam tikros vietovės kaip atskiro regiono susiformavimui bei egzistavimui neabejotinai reikšmingi kraštovaizdžiai, nubrėžiantys tam tikrą simbolinę ribą tarp atskirų regionų, teigia geografs. Tokiu būdu fiziniai aplinkos duomenys tampa pagrindu tam tikrai teritorijai tapti regionu. Visgi regionas yra gerokai sudėtingesnis reiškinys

¹⁷⁷ Paul Knox, Sallie Marston, *Places and Regions in Global Context: Human Geography*, Prentice Hall, 2003, p. 32.

¹⁷⁸ Raymond Williams, *Keywords: A Vocabulary of Culture and Society*, New York: Oxford University Press, 1983, p. 264.

¹⁷⁹ *Ibid.*, p. 264

nei gali atrodyti iš pradžių. Tai įrodo įvairios kultūrinės atskirų regionų reprezentacijos bei jų reikšmė istorijos eigoje.

XX a. pradžioje itin savitas vakarų Airijos regionas vietos menininkų (ypač dailininkų) darbuose pradeda simbolizuoti bei (iš)reikšti visą Airiją, tokiu būdu tapdamas visą tautą vienijančiu bei bendrą – nacionalinį – tapatumą reprezentuojančiu įvaizdžiu. Reikšminga, jog šis regionas pasirenkamas sąmoningai – viena vertus, kaip mažiausiai Britų kolonizacijos paliesta vieta; kita vertus, kaip simbolinis nesuvaldytas, atokus, atšiaurus, natūralus gamtos kraštovaizdis, kontrastuojantis su tuo metu populiariais Anglijos vaizdavimais/įvaizdžiais dailininkų darbuose (jį įkūnijo pastoraliniai kaimo kraštovaizdžio vaizdiniai). Šiuo atveju galima įžvelgti sąsajas su tarpukario Kaunu. Lietuvai netekus Vilniaus ir Kaunui tapus Laikinąja sostine, tiek realus urbanistinis kraštovaizdis (su bohemiška dvasia dvelkiančiomis kavinėmis, to meto inteligentija bei miestietiška kultūra), tiek ir Juliaus Kaupo literatūrinėmis pasakomis apipintas bei įmitintas Kauno miestovaizdis, tampa ne tiek atskiro, regioninio, kiek bendro nacionalinio tapatumo išsaugojimo simboliu. Tokiu būdu savitas regioninis kraštovaizdis bei vietinės, lokalsios kultūros „pagimdytos“ savivokos formos šiuo laikotarpiu tampa tautiškumo bei bendrai lietuviškumo (kaip opozicijos svetimai – sovietinei kultūrai) reprezentantu. Reikšminga, jog Kauno kaip lietuviškiausio miesto įvaizdis/stereotipas vis dar gyvas ne tik kauniečių, bet ir kitų Lietuvos regionų gyventojų sąmonėje bei populiariajame, viešajame diskursuose.

Galima teigti, jog suvokiant **kraštovaizdžio** ir **vietos** reikšmę, kuriant įvairius regioninius bei nacionalinius tapatumus, daug ką lemia:

- 1) sudėtingos istorinės sąlygos – okupacijos, kolonizacijos patirtis (kaip matėme iš straipsnio pradžioje pateiktų pavyzdžių, vieta ir kraštovaizdis tokiu atveju tampa tautos savivokos pagrindu, egzistencine atrama, būdu *atskirti* save nuo svetimos, agresyvios kultūros);
- 2) vietos, kraštovaizdžio *pajauta*, natūraliai siejanti, burianti tam tikros teritorijos gyventojus draugėn.

Nors ir teigiama, jog šiandien vietos nebėra aiškios mūsų tapatumo atramos¹⁸⁰, žvelgiant į XXI a. pradžios lietuvių literatūros tekstus atrodo, jog tokio įvietinimo, stabilumo poreikis išlieka neabejotinai reikšmingas ar net egzistenciškai būtinas¹⁸¹. Atsižvelgiant į ekokritikų teiginius galima manyti, kad tokį neišardomą vietos – tapatybės santykį lemia tai, jog gyvenamos/savos vietos rezonuoja mumyse (ang. *resonate within us*). Garsai aplink mus – paukščių čiulbėjimas, gyvūnų riksmas, metų laikų ritmas ir visi aplinkos elementų atgarsiai – ataidi, atsiliepia mumyse¹⁸². Vieta – tai erdvė, kuriai buvo priskirta reikšmė.

¹⁸⁰ Žr.: Artūras Tereškinas, „Geografinės aistros: apie kelionę, fantaziją, identitetą“, in: *Vieši gyvenimai, intymios erdvės: kūnas, viešumas, fantazija šiuolaikinėje Lietuvoje*, sudarė Artūras Tereškinas, Vilnius: Baltos lankos, 2002, p. 206–216. John Tomlinson, *Globalizacija ir kultūra*, ALK, 2005, p. 114–115.

¹⁸¹ Išsamiai apie tai straipsnio autorė yra kalbėjusi anksčiau kituose straipsniuose, žr.: Livija Mačaitytė, „Lietuviškoji pastoralė: tautinės bendruomenės kūrimas“, *Laikas ir žodis*, Nr. 2, 2010; Livija Mačaitytė, „XXI amžiaus pastoralė: naujieji išvietintieji šiandienos prozoje“, *Acta Litteraria Comparativa*, 2010.

¹⁸² John Luther Adams, „Resonance of Place“, in: *Winter Music – Composing the North*, sudarė John Luther Adams, United States of America: Taiga Press, 2004, p. 7.

Dar daugiau, vietas yra išgyvenamos, patiriamos, juntamos kaip vertės centrai, teigia Lawrence'as Buellas¹⁸³:

Paprastai mes svajojame apie vietą (ang. *place* – past. L.M.-K), ne apie erdvę (ang. *space*) [...] Vieta yra matoma, girdima, užuodžiama, įsivaizduojama, myliama, nekenčiama, jos bijoma arba ji yra garbinama. Tas, kas jaučiasi tvirtai/ užtikrintai savo bendruomenėje, galvoja apie ją kaip apie savo vietą. Iš esmės visa žmonijos istorija yra/ gali būti suprantama kaip erdvės tapimo vieta istorija¹⁸⁴.

Kraštovaizdis (ang. *landscape*) – tai aktyvios sąveikos tarp gamtos ir žmogaus veiklos rezultatas¹⁸⁵. Iš pradžių vartota tik vizualiuosiuose menuose, vėliau ši sąvoka išplinta, tapdama neatskiriami literatūrinio diskurso dalimi. Neretai kraštovaizdis literatūroje tapatinamas su peizažu, t.y. tam tikru aplinkos stebėjimu iš šalies arba iš „paukščio skrydžio“. Tokiu atveju kitaip nei vieta, kuri, Buello žodžiais tariant, yra emociškai juntama, išgyvenama, patiriama, kraštovaizdis (tiksliau, jo literatūrinės, meninės reprezentacijos) turėtų reikšti distanciją, tam tikrą poziciją vaizduojamo objekto atžvilgiu ar net vertinimą. Kitaip tariant, tradiciškai vietos reprezentacijos reiškia buvimą viduje, jutimą, o kraštovaizdžio reprezentacijos – distanciją ir vertinimą. Bet kuriuo atveju literatūrinė tradicija išryškina bei aktualizuoja estetinę kraštovaizdžio funkciją. Visgi, kaip matoma iš straipsnio pradžioje pateiktų pavyzdžių, tai yra gero kai sudėtingesnė ir gilesnė sąvoka. Kraštovaizdis – tai „būdas vaizduoti tautą“, akcentuoja ir kultūros geografai¹⁸⁶.

Tad savito, *savo*, specifinio kraštovaizdžio refleksijos gali būti suprantamos kaip sąmoninga literatūrinių (ir apskritai meninių) naratyvų strategija, kurios tikslas – įkūnyti ir kartu kurti tautą reprezentuojančius nacionalinius, tautinius tapatumus:

Nacionaliniai tapatumai yra koordinuojami ir derinami bei dažnai apibrėžiami pasitelkus legendas ir kraštovaizdžius [...]. Kraštovaizdžiai suteikia formą tautai kaip „įsivaizduojamai bendruomenei“. Kaip moralinės tvarkos ir estetinės harmonijos pavyzdžiai, konkretūs kraštovaizdžiai įgyja nacionalinių simbolių statusą. Jau nuo aštuoniolikto amžiaus dailininkai ir poetai pradeda naratyvizuoti [t. y. ap- /piešti, ap/rašyti, api/pasakoti – past. L. M.-K) nacionalinį tapatumą¹⁸⁷.

Kita vertus, kaip universalūs fenomenai kraštovaizdžiai yra ne mažiau svarbūs ir regioninės savivokos ir įvairių regioninių tapatumų formavimuisi: „Regionalizmas mums leidžia suprasti, jog kraštovaizdis yra mažų mažiausiai bent jau tiek pat paveiktas įvairių žmogaus projekcijų bei reprezentacijų, kiek ir kai kurie žmonės jų paveikti“¹⁸⁸.

¹⁸³ Lawrence Buell, *The Future of Environmental Criticism*, Blackwell Publishers, 2005, p. 63.

¹⁸⁴ *Ibid.*, p. 63.

¹⁸⁵ Hannes Palang, *Landscape Changes in Estonia: the Past and the Future*, Tartu university Press, 1993, p. 13.

¹⁸⁶ Stephen Daniels, *Fields of Vision: Landscape Imagery and National Identity in England and United States*, Polity Press, 1993, p. 5.

¹⁸⁷ *Ibid.*, p. 5.

¹⁸⁸ Christian Riegel, Herb Wylie, *A Sense of Place: Re-Evaluating Regionalism in Canadian and American Writing*, The University of Alberta Press, 1998, p. 1.9

Kitaip tariant, tiek nacionaliniai, tiek ir įvairūs regioniniai tapatumai, tiek patys kraštovaizdžiai, nors dažnai suvokiami kaip natūralūs, iš tiesų yra kultūros artefaktai, t. y. tam tikra prasme kuriami ir sukuriami dariniai. Tiek „realūs“ kraštovaizdžiai, tiek ir jų meninės reprezentacijos įkūnija, atspindi savo kūrėjų fantazijas, viltis, idėjas ir vertybes. Kraštovaizdžiai padeda (įsi)vaizduoti tautą ir kartus patys (meninių reprezentacijų dėka) tampa kultūriniais, nacionalinėmis reikšmėmis „kalbančiais“ simboliais. Įvairių literatūrinių, dailės, fotonaratyvų „užduotis“ šiame procese – reprezentuoti bei kurti įvairius nacionalinius, regioninius tapatumus.

Regionas kultūros geografų yra suvokiamas kaip specifinis kraštovaizdis ir apibrėžiamas kraštovaizdžio terminais. Tačiau kitaip nei nacionalizmas, regionalizmas remiasi konkrečiais, *tam tikrai vietai* būdingais kraštovaizdžiais. Kitaip tariant, regioninę savimonę kuria apibrėžtai žmonių grupei *bendra*, ją vienu ar kitu būdu veikianti, tačiau kartu *savita* kraštovaizdžio ir gyvenamosios vietos pajauta. Santykyje su gyvenamąja vieta bei vietiniu kraštovaizdžiu „gimstantis“ išskirtinumo, *skirtingumo* suvokimas, lokalių grupės bendrumo, bendruomeniškumo jausmas bei tam tikras jos *uždarumas* gali būti laikomi regioninės savimonės požymiais. Uždarumas šiuo atveju turėtų būti suprantamas tiek kaip fizinis saugumo, *atskirumo* poreikis, atsirandantis santykyje su kitu (paprastai didesniu), tiek ir kaip lokalaus tapatumo ar vietinių savivokos formų *nekaitumas*, užtikrinantis regioninės savivokos tęstinumą ir egzistenciją. Panašiai apie Kauną, lygindamas jį su Vilniumi, yra kalbėjęs Gintaras Beresnevičius: „Kaunui būdinga organinė tvirtovės pajauta [pabr. L.M.-K.]. Iš čia išplaukia visi jo privalumai ir trūkumai: racionalumas, praktiškumas, santūrumas, atsargus požiūris į naujoves“¹⁸⁹.

Savitos, skirtingos regioninės savivokos formos kuriamos pasitelkiant konkrečiai vietai būdingus kraštovaizdžius. Skirtingus regioninius tapatumus, kaip matėme, lemia ir gyvenamosios vietos pajauta.

Tad tiriant Kauno regioninės savimonės (re)prezentacijas XXI a. pradžios literatūriuose ir fotonaratyvuose esminiai klausimai yra šie: kokia yra kraštovaizdžio ir vietos reikšmė formuojantis Kauno regioniniams tapatumams? Kokias a) regiono kaip savito kraštovaizdžio ir b) regiono kaip ypatingos, specifinės vietos reikšmes reflektuoja šiuolaikiniai literatūriniai ir fotonaratyvai? Kaip meninės kraštovaizdžio, vietos ir tapatumo reprezentacijos atspindi ir/ ar kuria regioninę Kauno savivoką? Ar apskritai egzistuoja atskira, skirtinga, savita Kauno regioninė savivoka? Jei taip, tai ar iš tiesų ji yra lokali, t.y gebanti atsiskirti nuo nacionalinio – lietuviškojo – tapatumo? Ir ar apskritai egzistuoja regioninė savimonė, regioninė savivoka, regioninis mąstymas ir, galiausiai, regioninis rašymas šiandien? Kaip matėme, skirtingi nacionaliniai tapatumai bei regioninės savivokos formos yra ir gali būti suprantami kaip įvairių meninių reprezentacijų rezultatas. Todėl atsakymų į šiuos klausimus ieškoma tolimesnėse straipsnio dalyse, analizuojant bei gilinantis į XXI a. pradžios literatūrinius ir fotonaratyvus.

¹⁸⁹ Artūras Jančys, „Unikalią tikrovės viziją puoselėjęs intelektualas mylėjo jį atstūmusį miestą“, in: *Laikinoji sostinė*, 2006 08 10 .

Nacionalizmas vs regionalizmas. Reprerentacijos klausimas

Tradicškai regionas, regioninis mąstymas, regioninė savimonė, regioninė savivoka ir regioninis tapatumas reiškia opoziciją nacionalizmui, t. y. tam, kas kuria apibendrinančius, visą tautą vienijančius nacionalinius bendruomeniškumo modelius. Nors ir siekdamas reprezentuoti tai, kas universalu, regionalizmas savo esme reiškia lokalumą, o ne nacionalumą (ang. *national*), pastebi ir Christianas Riegelis¹⁹⁰. Reikšminga, jog, kitaip nei nacionalizmo atveju, „regioninis universalumas“ yra sąlyginis, kadangi iš esmės remiasi vieningos, tačiau *lokalias* grupės egzistencija – „grupės, kuri gali būti aiškiai apibrėžta konkrečios vietos ar regiono terminais“¹⁹¹. Regionalizmas reprezentuoja giluminės lokalaus žinojimo (ang. *local knowledge*) bei supratimo struktūras, kurių pagalba geografinis ir literatūrinis kraštovaizdis tampa pripildytas kultūros bruožų¹⁹². Tad galima teigti, jog skirtingų regioninių tapatumų (ar net regioninės savimonės) susiformavimui reikšminga yra ne tik minėta kraštovaizdžio, vietos, tačiau ir bendros **kultūros** pajauta.

„Kalbėdamas“ kolektyvinėmis, vietos, kraštovaizdžio, bendruomeninio tapatumo bei kultūrinėmis reikšmėmis, regionalizmas meta iššūkį nacionalizmui. Tačiau, kalbant apie regioninės savimonės reprezentacijas bei regioninių savivokos formų refleksijas meniniuose naratyvuose, reikšminga prisiminti, jog nacionalinis identitetas, kaip talpinantis savyje įvairius kultūrinius, klasės, lyties, religinius, lokalius – regioninius tapatumus, yra, tam tikra prasme, agresyviausia tapatumo forma. „Labiausiai nepriklausomose, suvereniose valstybėse nacionalinis patriotizmas sumenkina regioninius, lokalius tapatumus [pabr. L. M.-K.] iki virtualaus bejėgiškumo“, pastebi ir Davidas Lowenthalis¹⁹³.

Regionalistiniai Vakarų literatūros tyrinėjimai taip pat aktualizuoja įtampą tarp nacionalinių ir regioninių naratyvų, kur pastariesiems tenka „užribio“, marginalizuotų tekstų vaidmuo. Tokiu būdu regioninis rašymas arba regioninė literatūra kaip opozicija tautinės literatūros kanonui kultūroje egzistuoja ir yra suvokiama kaip postkolonialistinė¹⁹⁴. Tačiau tai – Vakarų literatūrai būdingos tendencijos. Lietuvių literatūros atveju, kaip matėme iš pateiktų pavyzdžių, regioniniai literatūriniai naratyvai ar net regioninės savivokos formos tampa ne opozicija ar priešvara nacionalizmui, bet tam tikra jo kompensacija ar alternatyva. Galima manyti, jog, kitaip nei Vakarų literatūrose, būtent sudėtingos istorinės aplinkybės, postkolonialistinės nacionalinės lietuvių literatūros tendencijos lemia, koreguoja, netgi perkeičia lokalumo/visuotinumumo santykius bei reikšmes. Tačiau koks santykis tarp regionalizmo/ nacionalizmo reflektuojamas šiuolaikiniuose Kauno literatūrinuose ir fotonaratyvuose? Kaip kinta ar yra pakitę lokalumo ir visuotinumumo santykiai šiandien? Kokių meninių reprezentacijų dėka jie

¹⁹⁰ Christian Riegel, Herb Wylie, *op. cit.*, p. 19.

¹⁹¹ Roberto Maria Dainotto, *Place in literature – Regions, Cultures, Communities, United States of America*: Cornell University Press, 2000, p. 7.

¹⁹² Christian Riegel, Herb Wylie, *op. cit.*, p. 19.

¹⁹³ David Lowenthal, “European and English Landscapes as National Symbols”, in: *Geography and National Identity*, sudarė David Hooson, Blackwell Publishers, 1994, p. 15.

¹⁹⁴ Christian Riegel, Herb Wylie, *op. cit.*, p. 19.

yra keičiami? Ar apskritai egzistuoja „regionalu“ ir „nacionalu“ suvokimas XXI a. pradžioje? Jei taip, kaip šitai reprezentuojama Kauno literatūriniuose ir fotonaratyvuose?

Pasak Williamso, *reprezentuoti* reiškia „kurti dabartį“¹⁹⁵. Reprerentacijomis vadinama praktikų (dažniausiai meninių) visuma, kurių pagalba yra kuriamos ir perduodamos reikšmės¹⁹⁶. Žmonės pasitelkia reprerentacijas, kurdami ir kartu remdamiesi bendru suvokimu to, kas „laiko“ ir jungia juos socialinėje erdvėje. „Jie kuria prasmę savo pasauliams ir yra „įsteigiami“ juose per reprerentacijas“¹⁹⁷. Kaip pastebi Kennethas R. Olwigas, „reprerentacijos gali būti reiškiomos šnekamąja ar rašytine kalba, turėti grafinį arba tapybinį pavidalą, arba juos abu derinti [...]; jos netgi gali naudotis tokiomis formomis kaip skulptūra, šokis, ritualas, tačiau jos privalo būti patiriamos, išgyvenamos ir naudojamos, kad būtų visiškai priimtos ir suprastos“¹⁹⁸.

Taigi reprerentacijos terminas gali būti suprantamas ir šiame straipsnyje vartojamas kaip aktyvus „patyrimo, išgyvenimo, supratimo“ procesas, kurio metu realybėje egzistuojantys objektai ar reiškiniai įgyja kolektyvinę, tam tikrai grupei žmonių suprantamą bei aktualią reikšmę. Kitaip tariant, reprerentuoti reiškia ne tiek sukurti tam tikrą individualų santykį su reprerentuojamu objektu ar reiškiniu, kiek kalbėti bendromis kolektyvinėmis, kultūrinėmis (kaip matėme anksčiau aptartuose Airijos bei Kauno pavyzdžiuose) ir nacionalinėmis bei egzistencinėmis reikšmėmis. Ir Williamsas¹⁹⁹ kalba apie tai, jog įvairios meninės reprerentacijos žiūrovo ar skaitytojo gali būti suvokiamos kaip kultūrinių įvaizdžių bei simbolių prezentacijos procesas.

Specifiniai natūralūs kraštovaizdžiai meninių bei kultūrinių reprerentacijų dėka tampa kultūriniais ar net nacionaliniais simboliais, vienijančiais ne tik atskirą bendriją, bet ir (sudėtingomis istorinėmis aplinkybėmis) visą tautą (džiunglių mitas Venesueloje, Juodojo miško ikonizkumas Vokietijoje). Lietuvos literatūroje, pradedant Maironiu, giria, miškas, o vėliau ir kaimas, kaimo kraštovaizdis tampa vietomis, kurios idealizuojamos, į kurias norima sugrįžti ir kurios suvokiamos kaip krikščioniškasis prarastasis rojus. Nacionalizmas intensyvina **natūralaus kraštovaizdžio** pajautą, teigia kultūros geografai²⁰⁰. „Tiesiogiai ar netiesiogiai, natūralūs, labiausiai branginami kraštovaizdžiai tampa integralia nacionalinio tapatumo bei nacionalinės ideologijos dalimi. [...] Skirtingų šalių kraštovaizdžiai turi daug ką bendra, tačiau kiekviena tauta brangina ir iškelia savitus, skirtingus geografinius bruožus bei elementus“²⁰¹.

Įvairios meninės reprerentacijos aktualizuoja, „išviešina“ realybėje egzistuojančius objektus ir reiškinius, **suteikdamos jiems prasmę**, t. y. paversdamos kolektyvinio supratimo ir

¹⁹⁵ Raymond Williams, *op. cit.*, p. 268.

¹⁹⁶ Helen Soovali, *Landscape Imagery of Saaremaa Island in the 20th Century*, Tartu University Press, 2004, p. 22.

¹⁹⁷ *Ibid.*, p.22.

¹⁹⁸ Kenneth Olwig, „This is not a landscape“, in: *European Rural Landscapes: Persistence and Change in a Globalising Environment*, Dordrecht, Boston, London: Kluwer Academic Publishers, 2004, p. 51.

¹⁹⁹ Raymond Williams, *op. cit.*, p. 269.

²⁰⁰ David Lowenthal, *op. cit.*, p. 15.

²⁰¹ David Lowenthal, *op. cit.*, p. 17.

kultūros dalimi. Reikšminga, jog nuolat pasikartojančių meninių reprezentacijų pagalba šie tikrovės objektai ir reiškiniai jau nebėra ir negali būti tai, kas buvo anksčiau. Tapę simboliais ar kultūriniais įvaizdžiais jie „reprezentuoja kažką kita [...], kažką reikšminga, kas nėra ir negali būti apibūdinama savo paties terminais“²⁰². Sąmoningai pasirinktas savitas, tačiau konkrečiai vietai būdingas kraštovaizdis meninių reprezentacijų dėka gali reikšti nacionalines, ideologines ar net egzistencines visai tautai aktualias, vienijančias reikšmes. Tokie kraštovaizdžio ir vietos *jprasmninimai*, kaip matysime toliau, ne mažiau reikšmingi siekiant suvokti ir savitus – regioninius – tapatumus.

Sutiktas Kaunas²⁰³: pastoralinė miesto vizija

Pastoralė paprastai reiškia bet kokį literatūrinį naratyvą, kuris „kalba“ apie gamtą ar kaimą, priešpriešindamas juos miestui bei urbanizacijai²⁰⁴. Pačia bendriausia prasme pastoralė vaizduoja nostalgiją praeities, kokios nors hipotetinės laimės ir ramybės būsenos, kuri realybėje buvo kažkaip prarasta²⁰⁵. Pastoralė taip pat reiškia savitą **jauseną**, kurią patiriame būdami užmiestyje, kaime arba miške, t. y. sąveikaudami su natūralia, civilizacijos „nepaliesta“ gamta, pastebi Leo Marxas²⁰⁶. Tačiau ne tik tai. Pastoralė – kultūros forma, apimanti idiliškas savų (kaimiškų arba natūralių) vietų bei nacionalinių kraštovaizdžių reprezentacijas. Tipiškais pastoralinės jausenos bei kultūros pavyzdžiais, pasak L. Marxo, galėtų būti jausmas, kurį patiriame žiūrėdami į kaimo, su kuriuo sieja vaikystės prisiminimai, nuotraukas ar giedodami tautinį himną (kuris paprastai šlovina gimtąsias vietas bei nacionalinius kraštovaizdžius).

Tad pastoralė, pastoralinė jausena ar net pastoralinė kultūra gimsta iš sąveikos su vieta ir kraštovaizdžiu. Tačiau reikšminga tai, jog bet kuriuo atveju pastoraliniais laikomi (ir suvokiami kaip tokie) išimtinai natūralūs, neurbanistiniai kraštovaizdžiai. Būdamas simbolinis prarastojo rojus sinonimas, pastoralė suponuoja gamtos vs kultūros dichotomiją, pirmąsį natūralumą bei archaiškumą priešindama urbanistinei miesto kultūrai, teigia ekokritikai²⁰⁷. Pastoralė savo esme reiškia opoziciją tarp paprasta, natūralu ir sukurta (kultivuota, apdirbta)²⁰⁸. Tokiu būdu

²⁰² Raymond Williams, *op. cit.*, p. 269.

²⁰³ *Sutiktas Kaunas* (2009) tyrimui pasirinktas kaip unikalus leidinys, apimantis literatūrinius ir fotonaratyvus. Vizualinės ir žodinės Kauno miesto reprezentacijos šiuo atveju yra viena kitą papildančios bei įgalinančios kalbėti ne tik apie vietas (kaip įprasta literatūriniuose tyrinėjimuose), bet ir apie *kraštovaizdžio* reikšmes bei funkcijas formuojantiems skirtingiems regioniniams tapatumams.

²⁰⁴ Wendy Griswold, *Regionalism and the Reading Class*, United States of America: The University of Chicago Press, 2008, p. 26.

²⁰⁵ John Anthony Cuddon, *The Penguin Dictionary Terms and Literary Theory*, England: Penguin Books, 1992, p. 686–691.

²⁰⁶ Žr. in: Leo Marx, *The Machine in the Garden: Technology and the Pastoral Ideal in America*, Oxford University Press, 2000.

²⁰⁷ Apie tai kalba daugelis šiuolaikinių ekokritinės teorijos atstovų. Žr. in: Lawrence Buell, *The Future of Environmental Criticism*, Blackwell Publishers, 2005; Terry Gifford, *Pastoral (The New Critical Idiom)*, Routledge, 1999.

²⁰⁸ David Shore, *Spencer and the Poetics of Pastoral*, McGill-Queens University Press, 1985, p. 12.

miestas kaip žmogaus veiklos „produktas“ pastoralinėje kultūroje yra suvokiamas kaip chtoniška, destruktivi erdvė arba antipastoralė.

Tačiau žvelgiant į Kęstučio Navako ir Gintaro Česonio fotoalbumą *Sutiktas Kaunas* (2009) atrodo, jog šiuo atveju ne natūralūs kraštovaizdžiai ar gamtos vietos, bet miestas, įvairios miesto erdvės, urbanistinis kraštovaizdis tampa prarastojo ir pasiilgtojo rojaus sinonimais. Tiesa, šis miesto kraštovaizdis nėra visiškai urbanistinis tradiciškai mūsų suprantama prasme – įvairios Kauno vietos, pastatai, bažnyčių bokštai, „pilies smailės“ daugelyje nuotraukų ne tik vaizduojami gamtos fone, tačiau neretai atrodo, jog patys tampa fonu gamtos nulemiamiems – natūraliems – kraštovaizdžiams reprezentuoti (žr.: pav. nr. 1).

Paveikslas nr. 1

Fotonaratyvuose reflektuojamas ne instrumentinis, vartotojiškas, atsainus²⁰⁹, bet, veikiau, organiškas, nostalgiškas, kone sentimentalus santykis su miesto vietomis ar erdvėmis. Galima manyti, jog tokį „gamtišką“ santykį su miestu arba „gamtišką miesto suvokimą“ yra nulemusi savita Kauno geografinė padėtis:

Jei dabar Nemunu atplauktų kryžiuočiai, kaip kunigaikščio Vaidoto laikais, jų fotoaparatai užfiksotų štai tokį vaizdą. Nedaug pakito nuo anų laikų, tik pilis sugriuvo. Tačiau bažnyčių smailės gina miestą geriau nei pilis. Net nuo laiko, nes šis siluetas neįveikiamas jau kelis šimtus metų.

O iš kranto visai neatrodo, kad prieš mus didelis miestas. Prieš mus Santaka, kurioje stovint miestas apskritai dingsta. Geros yra vietos, trumpam panaikinancios savo miestus, leidžiančios nuo jų pailsėti. Nes pailsėti kartais reikia net nuo to, nuo ko nesi pavargęs.²¹⁰

²⁰⁹ Apie tokias šiuolaikinių – postmodernių – miestų ir jų gyventojų tarpusavio sąveikas sutartinai kalba šiandieniniai kultūros tyrinėtojai, žr.: *Vieši gyvenimai, intymios erdvės: kūnas, viešumas, fantazija šiuolaikinėje Lietuvoje*, sudarė Artūras Tereškinas, Vilnius: Baltos lankos, 2002, p. 206-216. John Tomlinson, *Globalizacija ir kultūra*, ALK, 2005.

²¹⁰ Kęstutis Navakas, Gintaras Česonis, *Sutiktas Kaunas*, Meno tvirtovė, 2004, p. 8.

Kraštovaizdis praplečia bei praturtina urbanistinės erdvės suvokimą, suteikdamas jai tapatumo vertę, pastebi Giovanni Maciocco²¹¹. Dar daugiau, atrodo jog būtent gamtinis kraštovaizdis, inkorporuotas urbanistinėje mieto erdvėje, atveria galimybę reflektuoti betarpišką, emocionalų santykį su aplinka. Stipri vietos pajauta lemia, jog XXI a. Kaunas (panašiai kaip ir J. Kaupo literatūrinėse pasakose) yra suvokiamas ir reprezentuojamas kaip mistiška, pasakiška, kone sapniška bei idiliška erdvė:

Santaka gana mistinė. Čia atėjęs, pajunti spengiant tylą, atsiveria beveik baugaus didumo erdvės (miestiečiui būtinos ribos, be jų jam neramu), o į jas įsirėžę Nemunas ir Neris suneria savo vandenį lyg rankų pirštus, ir toliau jau eina dviese. Panašu, kad iš to kylanti beveik juntama energija maitina miestą, bent tą jo dalį, kuri tai energijai atvira.

Galima čia ateiti pastovėti, pamąstyti apie laikus, kai pilis dar nebuvo sugriuvusi, tačiau miestas dar nebuvo iškilęs. Galima nemąstyti apie miestą. Nes čia jo nėra. Yra dvi jį nulėmusios upės.²¹²

Urbanistinis kraštovaizdis analizuojamuose naratyvuose suvokiamas kaip gamtos, natūralaus kraštovaizdžio dalis, kurių susiliejimas kuria Kauno kaip savitos, uždaros, saugios – pastoralinės – vietos įvaizdį. Visgi šiuo atveju svarbus ne tiek uždaramas pats savaime (kaip garantuojantis nekintamumą ir savitumo išsaugojimą), bet gynybiškumo, gynybinės pozicijos akcentavimas. Natūralūs, gamtiniai kraštovaizdžiai tampa riba, saugančia ir kartu (at)skiriančia čia gyvenančiuosius nuo neįvardintų kitų („miestiečiui būtinos ribos, be jų jam neramu“). Tokia – gynybinė, uždara, vietinį savitumą, tęstinumą teigianti ir kintamumą (išorines įtakas) – neigianti pozicija tampa nuoroda į **regioninės savimonės apraišką** K. Navako ir G. Česonio *Sutiktame Kaune*.

Kaip teigia Wendy's Griswoldas, „literatūrinis regionalizmas moderniuoju ir postmoderniuoju periodu tampa pastorinės manifestacija – jis patraukia ir žavi savo auditoriją naudodamas tas pačias technikas“²¹³. Paradoksaliai, tačiau tokiu būdu miestas, būdamas priešprieša pastoralei ar pastoraliniam mąstymui, aptariamam atveju tampa pagrindu reikštis itin savitai – pastoralinei – jausenai. Šiam tikslui pasitarnauja urbanistinių kraštovaizdžių, vietų mitologizacija bei supasakinimas.

Pradedant išeiviu Juliumi Kaupu ir jo literatūrinėmis pasakomis „Daktaras Krištukas pragare“ ir baigiant eseisto Kęstučio Navako ir fotomenininko Gintaro Česonio bendru darbu *Sutiktas Kaunas*, būtent miestas su savo natūraliais ir urbanistiniais kraštovaizdžiais, jo erdvės tampa idealizuotomis ir idealizuojamomis vietomis, o supasakintas urbanistinis kraštovaizdis – nostalgijos ir ilgesio objektu:

Kaip teisingai manė Julius Kaupas, čia turėtų gulėti slaptosios Kauno kronikos, už kažkurių durielių būtų miesto dangus, už kitų – miesto pragaras. Įspėjanti lentelė taip ir skelbtų: mitologiškai aktyvi zona!

²¹¹ Giovanni Maciocco, *Urban Landscape Perspectives*, Springer, 2008, p. 20.

²¹² Kęstutis Navakas, Gintaras Česonis, *op. cit.*, p. 8.

²¹³ Wendy Griswold, *op. cit.*, p. 26.

Ankstyvą rytą savo rūkuose ji atrodo tarsi daugkartinio naudojimo kosminis laivas, pasiruošęs startuoti su visom savo mitologijom ir rūsyje įkalinta keramika. Mitologijos sako, kad ji nuolat ir išskrenda. Tačiau visada sugrįžta.²¹⁴

Regis, tiek kuriant tautinius-nacionalinius, tiek ir lokalius-regioninius tapatumus, rašytojų pasirinkta **strategija yra ta pati** – mitologizuoti, „įmitinti“, aprašyti, apipinti pasakojimais kasdienes bei pažįstamas vietas, savitus kraštovaizdžio elementus. Įvairūs naratyvai, istorijos, bendri pasakojimai, nors mitai nesukuria, bet neabejotinai sustiprina čia gyvenančiųjų (bendruomenės, tautos) ryšį su *savomis* vietomis bei kraštovaizdžiais. Skirtumas tik tas, jog įsteigiant nacionalinius tapatumus pasitelkiamos išimtinai natūralios, civilizacijos „nepaliesotos“ vietos bei kraštovaizdžiai, o regioninės/lokalios bendruomenės (šiuo atveju kauniečių, Kauno gyventojų) savivokos formos reprezentuojamos pasitelkiant urbanistinius kraštovaizdžius arba miestovaizdžius (tiesa, kaip matėme, itin „sugamtintus“, natūralizuotus, nulemtus pačios gamtos).

Tiriant vietas ir tapatumo santykių XXI a. pradžios Kauno literatūriniuose naratyvuose, pastebimos visiškai priešingos – ne harmonizuojančios, raminančios ir (įs)teigiančios, bet destruktivios reikšmės. Pasakiškumas, sapniškumas, miglos, rūkas, netgi sniegas analizuotame fotoalbume gali būti suprantami ir traktuojami kaip atkartojantys, savitai (pra)tęsiantys J. Kaupo sukurtąjį Kauno (kaip pasakiškos erdvės ir vietos) mitologiją, tačiau šiandieniniuose Kauno rašytojų tekstuose jie „kalba“ apokaliptinėmis, išnykimą bei egzistencinį nerimą pranašujančiomis reikšmėmis.

Tarp sapno ir realybės: vieta ir tapatumas XXI a. pradžios Kauno literatūriniuose naratyvuose

Miestai, kaip sapnai, atspindi troškimus ir baimes, nors jų kalba – paslaptinga, logika – absurdiška, pavidalas – apgaulingas, ir visa juose kažką slepia.

(Italo Calvino, *Nematomi miestai*, 1972)

Visgi kalbant apie Kauną, vaizduojamą XXI a. pradžios vietos rašytojų tekstuose, atrodo, jog sapnas yra nuolatinė šio miesto bei jo gyventojų būseną. Nežinia, baimė, blaškymasis neapibrėžtoje, sklidžioje erdvėje būdinga daugeliui XXI a. pradžios Kauno literatūrinių naratyvų. Sapno, tiksliau, niekad nesibaigiančio košmaro paradigma persmelkia Petro Venclovos *Susapnuotus gyvenimus* (2005), Edmundo Janušaičio ir Manto Lideikio romaną *Nuo Roko iki Abelio* (2005) bei Edmundo Janušaičio *Žaliakalnio bruką* (2010). Egzistencinio nesvarumo, nestabilumo būsenos reflektuojamos ir Kęstučio Navako esė rinktinėje *Gero gyvenimo kronikos* (2005):

Aš cukrinis, aš akvarelė, mane tas lietus ištirpins, nuplaus, išbrauks iš Kauno telefonų knygos, šlapi žmonės parduos mano butą, permirkę pirkėjai sumokės lašančiais litais [...] Tu drėgnas, tu šlapias,

²¹⁴ Kęstutis Navakas, Gintaras Česonis, *op. cit.*, p. 20.

o tokiu pavidalu tu nereikalingas netgi taksistui. Bijaisi įžengti į dušą, timpltelti WC virvutę, nes tiedu kaip susitarę primins, jog už lango lyja, lyja, lyja, lyja.²¹⁵

Analizuotame fotoalbume *Sutiktas Kaunas* pasinėrimas į sapno, iliuzijų bei vizijų būseną suvokiamas kaip siekiamybė, padedanti mitologizuoti, įpasakinti kasdienybę, o literatūrinuose XXI a. pradžios naratyvuose sapno ir realybės kontūrai visiškai susilieja. Šiuo atveju sapno būseną suvokiama kaip nesibaigianti vidinė tamsa ir erdvinė tuštuma: „Kas per vidinė tamsa, kas per sapnai?“²¹⁶. Dar daugiau – visos erdvės, kaip ir pats miestas (tekstuose neretu atveju kuriantis nuorodas į savitą Kauno erdvę), yra išgyvenamos ir patiriamos kaip paslaptingos, gąsdinančios, nesaugios, agresyvios, netgi priešiškos žmogui:

S. teko skubiai spręsti, ar jam likti nakčiai dykumoje, kuri baugino, ar žengti į miestą, kuris taip pat neatrodė saugus.

Vis dėlto ryžosi eiti į miestą. Nors ten yra Maitvanagis ir Niekas, tačiau šie du padarai ne taip gąsdino, kaip nežinia kur tykantis Žvėris.²¹⁷

Reflektuojama ne empatija, sentimentais, bet baime ir netikrumu pagrįsta vietos pajauta eliminuoja bet kokią pastoralinės jausenos ar pastoralinių, saugių vietų suradimo galimybę. Atrodo, jog per santykį su tokiomis – nesaugiomis, agresyviomis, „tarpinėmis“ – vietomis reprezentuojamas nykstantis (o gal jau išnykęs?) Kauno miesto gyventojų tapatumas. Atrodo, jog XXI a. pradžios Kauno literatūrinuose naratyvuose apskritai paneigiama bet kokio aiškiaus ir apibrėžto tapatumo ar aiškių savivokos formų galimybė. Šiuo atveju reikšmingi, simboliški nuolat pasikartojantys bei įvairiomis formomis išskylantys sapno, lietaus motyvai. Kita vertus, ne mažiau reikšminga ir tai, jog tokie saviti, kintantys Kauno miesto bei čia gyvenančiųjų (jși)vaizdavimai nėra pavieniai. Tokios Kauno miestą ir kauniečių (iš)nykimą, jų „ištirpimą“, „nuplovimą“ akcentuojančios „fantazijos“ yra kolektyvinės, atspindinčios bene visų XXI a. pradžios literatūrinų naratyvų linkmes.

Kalbėti apie reikšmingus Kauno regioninės savivokos ir savimonės pokyčius XXI a. pradžioje leidžia:

- 1) atsirandančios ir Kauno rašytojų aktyviai reflektuojamos *kitos*, kitokios regioninės savivokos formos, tampančios opozicija iki šiol egzistavusioms, įprastinėms, tradicinėms, stereotipinėms „kauniškumo“ sampratomis;
- 2) eliminuota vietos pajauta. Natūralus, nepertraukiamas, idiliškas santykis su aplinka, kūręs pastoralinius *savos vietos* suvokimus, šiandieniniuose literatūrinuose Kauno naratyvuose lemia visiškai priešingas – apokaliptines, žūtį, (iš)nykimą pranašaujančias reikšmes.

Atrodo, jog žvilgsnis į Kauną iš šalies, **kraštovaizdžio** (reiškiančio tam tikrą vaizdą, stebėjimą iš šalies), o ne **vietos** (kaip jutimu paremto santykio) reflektavimas lemia, jog analizuotame

²¹⁵ Kęstutis Navakas, *Gero gyvenimo kronikos*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005, p. 129.

²¹⁶ Edmundas Janušaitis, Mantas Lideikis, *Nuo Roko iki Abelio*, Kaunas: Naujasis lankas, 2005, p. 20.

²¹⁷ *Ibid.*, p. 56-57.

fotoalbume miestas ir jo vietovės išlaiko supasakintus, pastoralinius, kultūrinės tradicijos nulemtus įvaizdžius. Buvimas Kaune, reiškiantis nepertraukiamą, kasdienišką santykį su gyvenamąja vieta, lemia kalbėjimą apokaliptinėmis, t. y. pastoralei bei pastoralinėms savivokos formoms priešingomis ar net priešiškomis reikšmėmis. Galima manyti, jog kraštovaizdis kaip įvairių meninių, kultūrinių reprezentacijų „produktas“²¹⁸ yra stabilesnė, pastovesnė, mažiau kintanti sąvoka nei vieta, santykis su kuria yra nuolat asmeniškai, betarpiškai patiriamas ir tikrinamas.

Baigiamosios pastabos. Regioninės savimonės perspektyvos šiandien

Teorinės literatūros tyrimas atskleidė, jog regiono atsiradimą lemia, o vėliau palaiko išskirtinumo ir skirtingumo, lyginant su kažkuo kitu, suvokimas. Tokiu atveju jis gali būti suvokiamas ir apibrėžiamas tik remiantis santykiu su kažkuo (dažniausiai sau priešinamu, opozicisku) *kitu*. Bandant suvokti bei apibrėžti regioną svarbi konkrečios gyvenamosios aplinkos kaip skirtingos vietos, skirtingos kultūros ir skirtingo gyvenimo būdo pajauta, burianti tos pačios teritorijos gyventojus draugėn. Specifiniai natūralūs kraštovaizdžiai meninių bei kultūrinių reprezentacijų dėka tampa kultūriniais ar net nacionaliniais, ne tik atskirą bendriją, bet ir (itin sudėtingomis istorinėmis aplinkybėmis) visą tautą vienijančiais simboliais. Postkolonialinės lietuvių literatūros linkmės lemia, jog kitaip nei Vakaruose, regionalizmo vs nacionalizmo sąveika gali būti apibrėžiama ne įtampos ar konkurencijos, bet alternatyvos ir kompensacijos terminais.

Žvelgiant į K. Navako ir G. Česonio bendrą darbą *Sutiktas Kaunas* tampa aišku, jog ne natūralus kraštovaizdis ar gamtos vietos, bet miestas, įvairios miesto erdvės, urbanistinis kraštovaizdis tampa prarastojo krikščioniškojo rojaus sinonimais. Skirtingos regioninės savivokos formos ir regioniniai tapatumai yra kuriami bei reflektuojami pasitelkiant konkrečiai vietai būdingus kraštovaizdžius. Tokiu būdu ir saviti – gynybiškumą, saugumą, uždaramą, vietinį savitumą bei tęstinumą reprezentuojantys – Kauno miesto kraštovaizdžiai leidžia kalbėti apie regioninės savimonės apraiškas bei regioninės savivokos refleksijas K. Navako ir G. Česonio *Sutiktame Kaune*.

Naujausi vietos rašytojų (Edmundo Janušaičio, Manto Lideikio, Petro Venclovos) literatūriniai naratyvai reflektuoja, aktualizuoja regioninių savivokos formų bei regioninės savimonės pokyčius XXI a. pradžioje. Pakitęs, nutrūkęs santykis su gyvenamąja vieta (ją dažnai pakeičia abstrakčios erdvės įvaizdžiai) lemia apokaliptines, egzistencinį nerimą suponuojančias reikšmes. Įvairūs kolektyviniai, bendruomeniniai tapatumai gimsta ir yra išlaikomi sąveikaujant su vieta. Tad apibrėžtos, saugios, stabilios vietos nesuradimas ir pabrėžtinai

²¹⁸ Apie tai išsamiai buvo kalbėta teorinėje darbo dalyje, norisi tik priminti, jog kraštovaizdis, kraštovaizdžio suvokimas ir vertinimas, netgi santykis su juo yra suformuotas bei nulemtas įvairių meninių reprezentacijų, regioninės ar nacionalinės kultūrinės tradicijos.

reflektuojamos agresyvios, grėsmingos, gąsdinančios vietos tampa nuoroda, jog ir šiaandieniniuose regioniniuose tapatumuose, Kauno regioninėje savimonėje, o kartu ir pačiame regione yra „kažkas ne taip“. Santykiu su tokiomis nesaugiomis, agresyviomis, „tarpinėmis“ vietomis šiuolaikiniuose Kauno literatūriniuose naratyvuose reprezentuojamas nykstantis (o gal jau išnykęs) mieto gyventojų tapatumas.

Reikšminga, jog analogiškomis – apokaliptinėmis, išnykimą pranašaujančiomis, sapno būseną bei egzistencinį nestabilumą aktualizuojančiomis – reikšmėmis kalba ne tik aptarti Kauno literatūrinių naratyvų, tačiau ir Mariaus Ivaškevičiaus romano *Istorija nuo debesies* (1998) bei Gintaro Beresnevičiaus *Paruzijos* (2005) pasakotojai:

Aš esu burbulinis.

Marija net truputį šyptelėjo.

Ir nér ko šypotis, boba, nes ir tu burbulinė sapne. Visa šeimyna – lietus ir nér kur padėti akių, prie lango priėti bijau, nes ponas gali išgarint.²¹⁹

Galima teigti, jog tiek reflektuojant savitą – Kauno regioninį, tiek ir nacionalinį – lietuviškąjį tapatumą, aktualizuojamos tos pačios aiškaus identiteto bei konkrečių savivokos formų (iš)nykimo, išblukimo reikšmės (palyginimui žiūrėti anksčiau pateiktas K. Navako *Gero gyvenimo kronikų* ir M. Ivaškevičiaus romano *Istorija nuo debesies* ištraukas).

Regis, skirtingiems regionams priskiriamus autorius šiaandien vienija **bendra** – regionines bei nacionalinės kultūros reikšmes, o kartu ir regioninę savivoką bei nacionalinį tapatumą sulydanti – **savivoka**. Tokio bendrumo pavyzdžiais galėtų būti kalbėjimas tiek lokalias, tiek ir tautinės bendruomenės reikšmėmis viename ir tame pačiame tekste. Akivaizdžiausias to pavyzdys galėtų būti jau anksčiau cituota K. Navako esė „Lietaus užkalbėjimas“, kurioje greta Kau-
no realijų²²⁰ reflektuojamos bendros nacionalinės lietuviškumo, egzistencijos reikšmės:

Turėtų būti kokių nors užkeikimų, užburbėjimų, kas nors turėtų mušti būgną, skambinti šv. Kuprevičiaus karilionu, rašyti į JTO, NATO bei FIFA, nes tas lietus viską nuplaus [...] Kadais lietuviai žinojo tų burtų, vesdavo, pvz. ožį, aplink beržą ir šūkaudavo kažką rimuoto. Tad ir vėl teks ieškotis savų receptų. Lik sveikas, ožy, ate, lietuviai.²²¹

Reikšminga, jog XXI a. pradžioje visa Lietuva pradedama reflektuoti bei įsivaizduoti kaip tam tikras regionas, apie kurį kalbama pastoraliniais, postkolonialistiniais uždaru, savignos, skirtingumo, atskyrimo terminais (G. Beresnevičiaus romane *Paruzija* reflektuojamas lietu-
vio kaip *kito*, saliečio mentalitetas, o visa Lietuvos erdvė – kaip uždara, saugi, nuo pokyčių bei išorinių įtakų apsaugota sala). Regioninė savimonė atsiskleidžia santykiu su kitu, papras-
tai, didesniu. Netikėta, tačiau šiuolaikiniuose naratyvuose atsiskleidžiantis uždaru, ginties mentalitetas leidžia kalbėti ir galvoti apie ne tik Kaunui, bet ir visai šiaandieninei Lietuvai ir lietuviams būdingą regioninę savimonę.

²¹⁹ Marius Ivaškevičius, *Istorija nuo debesies*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1998, p. 134.

²²⁰ Palyginimui žiūrėti anksčiau pateiktą citatą – išnašos nr. 40.

²²¹ Kęstutis Navakas, *op. cit.*, p. 129.

Pastangos reflektuoti nacionalinį bei regioninį tapatumą pakitusioje XXI a. pradžios aplinkoje, blaškymasis tarp tradicinės (nacionalinės ar regioninės) kultūros suformuotų savivokos formų, kartu suvokiant būtinybę iš jų vaduotis, lemia, jog tiek Kaunas²²², tiek ir Lietuva²²³ naujausiuose fotoalbumuose tampa įmitinta, pasakiška, **beveik nerealia vieta**:

Paveikslas nr. 2

Paveikslas nr. 3

„Apčiuopiamumo“, tikro/ netikro, sapno/ realybės, fiktyvaus/ įsivaizduojamo tapatumo ir erdvės klausimas yra pamatinis analizuotuose XXI a. pradžios literatūrinuose ir fotonaratyvuose. Visgi atrodo, jog žvilgsnis į Kauną iš šalies, kraštovaizdžio (labiau būdingo fotonatyvams), o ne vietos (reflektuojamos literatūrinuose naratyvuose) reprezentavimas lemia, jog, kitaip nei šiandieniniuose literatūrinuose tekstuose, XXI a. fotoalbumuose miestas ir jo vietovės išlaiko savo kaip idiliškos, supasakintos, pastoralinės erdvės įvaizdį.

Tiek kraštovaizdis, tiek vieta yra sukurta, sukonstruota, meninių reprezentacijų, o tai jau žmogaus (sąmoningos) kultūrinės veiklos nulemti dariniai. Tokiu atveju literatūros tekstuose ar fotonaratyvuose reflektuojamas gamtos nulemtas, „natūralus“ kraštovaizdis nėra tikresnis už urbanistinį miesto kraštovaizdį – miestovaizdį. Meninių reprezentacijų įprasminti kraštovaizdžiai ir vietos atlieka kažkokią funkciją, turi tikslą, (iš)reiškia kažką kita nei yra patys. Reikšminga, jog tapę kultūriniais įvaizdžiais ar simboliais jie įgyja galią reikšti, reprezentuoti, atspindėti ar net „kalbėti“ už (o kaip matėme, tam tikrais atvejais ir prieš) regioninius ir tautinius/ nacionalinius tapatumus. Kraštovaizdžiai ir vietos atspindi, įkūnija savo kūrėjų viltis, fantazijas, giluminius troškimus ar tikslus. Šiandieniniai kraštovaizdžio ir kultūros studijų tyrimai atskleidžia, jog,

ką žmonės daro su savo vietomis, yra glaudžiai susiję su tuo, ką jie daro iš savęs kaip visuomenės nariai ir šios žemės gyventojai. Ir nors šios dvi veiklos teoriškai iš principo gali būti atskiriamos, jos neišvengiamai nepertraukiamai jungiasi praktikoje.

²²² Žr.: paveikslą nr. 2 (Kęstutis Navakas, Gintaras Česonis, *Sutiktas Kaunas*, Meno tvirtovė, 2004).

²²³ Žr.: paveikslą nr. 3 (Marius Jovaiša, *Neregėta Lietuva*, Vilnius, 2009).

„Vietos kūrimas“ yra būdas konstruoti praeitį bei kurti žmonijos istoriją, o kartu ir būdas konstruoti socialines tradicijas ir asmeninius ir socialinius tapatumus. Šia prasme mes esame vietos-pasauliai, kuriuos įsivaizduojame.²²⁴

Taigi ir šiame straipsnyje aptartos meninės kraštovaizdžių ir vietos reprezentacijos – savitos „kolektyvinės fantazijos“ – yra ir gali būti suvokiamos kaip reikšmingos **naratyvinės strategijos**, savo kūrėjus įgalinančios kalbėti ne tik estetinėmis (kaip tradiciškai įprasta kraštovaizdžio atveju), bet ir visiems Kauno gyventojams, vietos bendruomenei, jos savimonei ir savi-vokai reikšmingomis ar net egzistencinėmis reikšmėmis.

Regional Self-Consciousness (Re)Presentations: *Landscape, Place and Identity* In the Beginning of the 21st Century Kaunas Literary and Photo Narratives

Summary

The article aims to explore the region and regional self-consciousness while revealing the significant interactions between place, landscape and identity at the beginning of the 21st century. The analysis of Kaunas' literary and photo narratives shows that landscape and place are complex concepts of our culture. Different *landscapes* and specific *places* express deep regional meanings, national as well. Contemporary Kaunas literary and photo narratives reveal the changing forms of regional identity. Place-making is a way of constructing the past, venerable means of doing human history, it is also a way of constructing social traditions and, in the process, personal and social identities. This article reveals, that we are, in a sense, the place-worlds we imagine.

Keywords: regional self-consciousness, landscape, interaction between place and identity, Kaunas narrative.

Literatūros sąrašas

John Luther Adams, *Winter Music – Composing the North*, United States of America: Taiga Press, 2004.

Lawrence Buell, *The Future of Environmental Criticism*, Blackwell Publishers, 2005.

John Anthony Cuddon, *The Penguin Dictionary Terms and Literary Theory*, England: Penguin Books, 1992.

Roberto Maria Dainotto, *Place in literature – Regions, Cultures, Communities*, United States of America: Cornell University Press, 2000.

Stephen Daniels, *Fields of Vision: Landscape Imagery and National Identity in England and United States*, Polity Press, 1993.

Wendy Griswold, *Regionalism and the Reading Class*, United States of America: The University of Chicago Press, 2008.

Marius Ivaškevičius, *Istorija nuo debesies*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1998.

Artūras Jančys, „Unikalią tikrovės viziją puoselėjęs intelektualas mylėjo jį atstūmusį miestą“, *Laikinoji sostinė*, 2006 08 10.

Edmundas Janušaitis, Mantas Lideikis, *Nuo Roko iki Abelio*, Kaunas: Naujasis lankas, 2005.

Marius Jovaiša, *Neregėta Lietuva*, Vilnius, 2009.

Paul Knox, Sallie Marston, *Places and Regions in Global Context: Human Geography*, Prentice Hall, 2003.

David Lowenthal „European and English Landscapes as National Symbols“, in: *Geography and National Identity*, sudarė David Hooson, Blackwell Publishers, 1994.

Keštutis Navakas, *Gero gyvenimo kronikos*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005.

²²⁴ Prieiga per internetą: www.foundationforlandscapestudies.org

- Kęstutis Navakas, Gintaras Česonis, *Sutiktas Kaunas*, Meno tvirtovė, 2004.
- Kenneth Olwig, „This is not a landscape“, in: *European Rural Landscapes: Persistence and Change in a Globalising Environment*, Dordrecht, Boston, London: Kluwer Academic Publishers, 2004.
- Giovanni Maciocco, *Urban Landscape Perspectives*, Springer, 2008.
- Leo Marx, *The Machine in the Garden: Technology and the Pastoral Ideal in America*, Oxford University Press, 2000.
- Hannes Palang, *Landscape Changes in Estonia: the Past and the Future*, Tartu University Press, 1993.
- Christian Riegel ir Herb Wylie, *A Sense of Place: Re-Evaluating Regionalism in Canadian and American Writing*, The University of Alberta Press, 1998.
- David Shore, *Spencer and the Poetics of Pastoral*, McGill-Queens University Press, 1985.
- Helen Soovali, *Landscape Imagery of Saaremaa Island in the 20th Century*, Tartu University Press, 2004.
- Artūras Tereškinas, „Geografinės aistros: apie kelionę, fantaziją, identitetą“, in: *Vieši gyvenimai, intymios erdvės: kūnas, viešumas, fantazija šiuolaikinėje Lietuvoje*, sudarė Artūras Tereškinas, Vilnius: Baltos lankos, 2002.
- Raymond Williams, *Keywords: A Vocabulary of Culture and Society*, New York: Oxford University Press, 1983.
- Prieiga per internetą: www.foundationforlandscapestudies.org.

(Bio)regioninės savimonės mitas: užrašytos vietos ženklai

Anotacija: Svarbiausias straipsnio tikslas – išsiaiškinti „bioregiono“ apibrėžtis ir nustatyti, ar bioregioninė savimonė vienodai būdinga miesto (Kauno) ir miestelių ar kaimų žmonėms. Pasitelkiama ekokritikų išryškinta erdvės ir vietos priešprieša, sudaranti prielaidas svarstymams apie galimybę perskaityti ir užrašyti artimiausią ir plačiąją aplinką. Straipsnyje pateikti apibendrinti vadinamųjų bioregioninių savybių tyrimo rezultatai lyginami su literatūros tekstuose atspindinčia informacija: analizuojami Kauno jaunųjų kūrėjų, kaimo rašytojų ir profesionalių Kauno poetų tekstai, kuriuose fiksuojamos bioregioninės vietos, ieškoma užrašytų Kauno vietų ir aptariamų jų kodai.

Raktažodžiai: bioregionalizmas, bioregionas, Kaunas, erdvė, vieta, ekokritika.

Įvadas

Regiono sąvoka nėra labai sudėtinga ar daugiaprasmė – galimos skirtingos traktuotės, tačiau visų prasmių laukas pasirodys gerai pažįstamas. Įdomu pasvarstyti, kiek talpus šios sąvokos turinys; regionas – „didelis savitas teritorinis vienetas (gamtinis, ekonominis, politinis)“²²⁵. Būtent išryškintas savitumas sudaro prielaidas platesniems svarstymams – norisi išsiaiškinti savitumų spektrą ir apmąstyti iškylančią centro ir periferijos priešpriešą, kurią suponuoja ne pati regiono sąvoka, o įprasta šios sąvokos vartoseną kasdienėje kalboje: regionas – ne centras, regioninis – šalutinis. Svarbiausias straipsnio tikslas – išsiaiškinti regiono sąvoka koduojamų savitumų diapazoną ir sušvelninti menamą centro ir periferijos prieštarą, pasitelkus ganėtinai naujos humanistikos šakos – bioregionalizmo – atradimus. Taip pat bus ieškoma (bio)regiono savitumų literatūros kūriniuose, „užrašytose vietose“, atspindinčiose jas užrašusiųjų pozicijas savosios realios ar menamos vietos atžvilgiu.

Bioregionalizmo provokacijos

Pirmiausia vertėtų aptarti kertinius bioregionalizmo teiginius, nusakančius santykio su vieta svarbą. Bioregiono sąvoka buvo minima jau 1973-aisiais, Jungtinėse Amerikos Valstijose, o kaip konkretus terminas įteisinta 1976-aisiais, Peterio Bergo ir Raymondo Dasmanno straipsnyje „Vėl apgyvendinant Kaliforniją“. Šis terminas suprantamas kaip keliasluoksnis –

²²⁵ Valerija Vaitkevičiūtė, *Kompiuterinis tarptautinių žodžių žodynas*, Vilnius: Žodynas, 2003.

„aiškinantis ir geografinę, ir dvasinę teritoriją – vietą ir susiformavusias idėjas apie tai, kaip toje vietoje gyventi“²²⁶. Ypač akcentuojami savose vietose gyvenančių žmonių jausmai, nusakantys santykį su namais plačiąja prasme ir atveriantys galimybes tapatintis su atitinkamu regionu mėginant jį praturtinti savo buvimu. Vis dėlto bioregionalizmo šalininkai nuolat akcentuoja sąlygiškai vadinamąjį kultūrinį polių: „Bioregiono sąvoka nuo „ekologiškos esaties“ sampratos, žmones ir jų kultūras tradiciškai koduojančios kaip įsibrovėlius, o ne kaip natūralios bendruomenės integralius komponentus, iš esmės skiriasi būtent žmogiškuoju faktoriumi“²²⁷. Tas pats aspektas išryškinamas aiškinant ekoregiono ir bioregiono skirtynes – ekoregionas nusako regionų, kuriuose gausu gamtinių išteklių, ribas, o bioregionas – kultūrinius atitinkamo regiono aspektus. Dažnai akcentuojant kultūros polių, labai svarbu suvokti, kad „esame vietos, kurioje gyvename, dalis, todėl būtina kuo geriau savąją vietą pažinti ir ją mylėti“²²⁸. Šis primityvokas teiginys bioregionalistų suprantamas kaip vienas iš esminių manifestų, padėsiančių išlikti Žemėje. Kita vertus, šiuo atveju primityvumas neturėtų gąsdinti, nors dažniausiai tariamai pastorališkas naivumas akademiniam požiūriui trukdo. Tokiu naviu kaitinami ekokritikai pateikia savų argumentų: „... tyrai ir civilizacija nėra alternatyvūs dalykai, taip kaip ir kultūra ir gamta nėra atskiros visybės. Gera kultūra – išties civilizuota tauta – suvokia, kad, būdama sudėtingos ekosistemos dalis, mūsų rūšis turėtų remtis savo kultūra, globodama kitų rūšių kultūras ir bendruomenes, nuo kurių pati ir priklauso“²²⁹.

Bioregionalistai propaguoja itin platų požiūrį į aplinką ir konkrečią vietą, pabrėždami savojo žvilgsnio specifiką: „Bioregioninė vieta – tai daugelio evoliucijų – atominės, molekulinės, cheminės, geologinės, biologinės ir kultūrinės – rezultatas. Tai vieta vietose erdvės ir laiko aspektu“²³⁰. Bioregioninio požiūrio esmė – visa ko sąsajos, subėgančios į „vietos idėją, ir toji vieta ne provincionali, bet jaugusi į visos Žemės sistemą“²³¹. Erdvės požiūriu vieta yra gerokai reikšmingesnė ir savitai informatyvesnė: „Erdvė, priešingai nei vieta, žymi geometrinę ar topografinę abstrakciją, o vieta yra erdvė, kuriai priskirta reikšmė.“ Vietos yra „pajautos vertės centrai“, „atskiri „lankstūs“ regionai, kuriuose lokalizuotos aplinkos socialiniams santykiams kurtis, aplinkos, su kuriomis žmonės gali tapatintis“²³². Taigi bioregionalistams natūraliai iškyla lokalumo ir globalumo klausimai, kuriuos jie sprendžia vienareikšmiškai: „Norint veikti pozityviai ir mėginant išsaugoti vietą, būtina mąstyti ir veikti lokaliai... Vadinasi, būtinos konkrečios žinios apie

²²⁶ Peter Berg, Raymond Dasmann, „Reinhabiting California“, ed. V. Andruss, C. Plant, J. Plant, E. Wright, in: *Home! A Bioregional Reader*, Philadelphia: New Society Publishers, 1990, p. 35.

²²⁷ Frank Traina, „What is Bioregionalism?“, in: *Perspectives in Bioregional Education*, prieiga internetu: http://www.earthandspiritcenter.org/Course%20pdfs/Class%204_What%20is%20Bioregionalism_Frank%20Traina.pdf. (Žiūrėta 2010 11 10).

²²⁸ Elan Shapiro, „Bioregionalism: An Interview with Ecopsychologist Elan Shapiro“, in: *Creation Spirituality*, 1993, March/April, p. 17.

²²⁹ Terry Gifford, *Reconnecting with John Muir. Essays in post-pastoral practice*, The University of Georgia Press, 2006, p. 36.

²³⁰ Frank Traina, „What is Bioregionalism?“, in: *Perspectives in Bioregional Education*, prieiga internetu: http://www.earthandspiritcenter.org/Course%20pdfs/Class%204_What%20is%20Bioregionalism_Frank%20Traina.pdf. (Žiūrėta 2010 11 10).

²³¹ Gene Marshall, „Step One Toward a Sustainable Human Presence on Planet Earth“, in *Realistic Living*, No. 17, p. 6.

²³² Lawrence Buell, *The Future of Environmental Criticism: Environment Crisis and Literary Imagination*, Oxford: Blackwell Publishing, 2005, p. 63.

atitinkamą vietą, vietiniai gabūs žmonės ir meilė konkrečiai vietai²³³. Lokalumas šiuo atveju reikštų ir savitą periferiškumą, todėl galima daryti prielaidą, kad vietos sureikšminimas turėtų ardyti dažnai per daug aštrinamą centro ir periferijos disonansą. Šiuos sąlygiškai vadinamus bioregioninio požiūrio komponentus vėliau bus mėginama aptarti apibendrinant tiriamiesiems pateikto klausimyno rezultatus. Šiuo atveju būtų sunku išsiversti be empirinių duomenų.

Svarstant vietos ir bioregiono tapatumo galimybę, dėsningai išryškėja dar vienas įdomus klausimas – ar vadinamasis bioregionas analogiškas vietai. „Gali būti sudėtinga apibrėžti individualiai suvokiamą bioregioną, nes jis nuolat kinta priklausomai nuo mūsų taikomų atitinkamų skirtingų kriterijų skirtingiems tikslams pasiekti. Bioregioną galima apibrėžti žvelgiant iš kultūrinio ir dvasinio rezonanso perspektyvos, politinės situacijos rakursu ar kaip kitaip. Priklausomai nuo skirtingų perspektyvų ar pozicijų, individualus bioregionas bus mažesnis arba didesnis²³⁴. Išėitų, jog mąstant globaliai, bioregionu galima laikyti savo šalį; mąstant lokaliai – savo sodybą ar kvartalą; viskas priklausys nuo gebėjimo tapatintis su aplinka, vadinasi, ir nuo tos aplinkos pažinimo lygio – nepažinęs nesusitapatinsi. Kultūrinis ir dvasinis rezonansas vis dėlto turėtų būti esminis rodiklis, aiškinantis tapatinimosi su vieta klausimą, vadinasi, ir bioregiono sampratos validumą. Atsižvelgus į visus paminėtus bioregionalizmo apibrėžimus, galima daryti išvadą, kad atitinkamas dvasinis rezonansas galėtų būti vietos, tapačios bioregionui, laidas. Teliaka nustatyti, ar konkrečiame (bio)regione gyvenantys žmonės jaučia šį rezonansą ir geba skaityti savąją vietą, suvokdami esantys neatskiriama platus menamo tinklo dalis.

Prielaidos ir išvados: ar Kaune gyventi galima?

Mėginant atskleisti bioregionalizmo sąvoka koduojamų prasmų „aktyvumą“ arba šios sąvokos gyvastingumą Lietuvos jaunų žmonių sąmonėje, atliktas tyrimas, kurio rezultatų analizė patvirtino iškeltas hipotezes: bioregionalizmo principai gyvi, nors neapmaštyti ar net nesuformuluoti. Tyrimo dalyvavo 171 Vytauto Didžiojo universiteto studentas; tiriamiesiems buvo pateiktas trisdešimties klausimų klausimynas, sudarytas iš keturių subskalių, padedančių išaiškinti santykio su vieta svarbą, konkrečias žinias apie savo regioną, dvasinio rezonanso ir požiūrio į plačiosios savo aplinkos žmones rodiklius²³⁵. Tyrimo dalyviams reikėjo nurodyti savo gyvenamąją vietą pažymint, ar toji vieta Kaunas, ar kitas Kauno regiono miestas ar miestelis. Apklausos metu norėta išsiaiškinti jaunų žmonių požiūrį į visuomenėje įsitvirtinusius Kauno – specifinio ir nesaugaus miesto – stereotipus: ar tikrai Kaunas suvokiamas kaip vieta, kurioje susiklosčiusios itin nepalankios sąlygos vadinamajai „dvasinei teritorijai“ susikurti. Taigi išskirtos dvi tiriamųjų grupės – kauniečiai ir nekauniečiai, pastarosios grupės neskirstant į miestelių ar stambesnių

²³³ Wendell Berry, “Nobody Loves this Planet”, in: *In Context*, No. 27, p. 4.

²³⁴ Frank Traina, “What is Bioregionalism?”, in: *Perspectives in Bioregional Education*, prieiga internetu: http://www.earthandspiritcenter.org/Course%20pdfs/Class%204_What%20is%20Bioregionalism_Frank%20Traina.pdf. (žiūrėta 2010 11 10).

²³⁵ Klausimyną 2010 m. spalio mėn. sudarė Indrė Žakevičienė.

miestų gyventojus. Kaip ir buvo tikėtasi, abiejų tiriamųjų grupių viso klausimyno subskalių surašymo rezultatai statistiškai reikšmingai nesiskiria, ir galima teigti, kad bioregionalizmo charakteristikos žmonių sąmonėje tikrai egzistuoja – ganėtinai ryški bioregiono samprata būdinga daugiau nei pusei nekauniečių apklaustųjų (64 %) ir kiek mažiau nei pusei kauniečių (49 %). Bioregionalistams labai svarbus vietos faktorius išreikštas ganėtinai stipriai – gerokai daugiau nei pusei kauniečių labai svarbi vieta, kurioje jie gyvena (82 %). Ne Kaune gyvenantiems vieta atrodo dar svarbesnė (90,5 % visų apklaustųjų). Žinias apie konkretų regioną vertinančios subskalės rezultatai šiek tiek nustebino. Tiriamieji turėjo paminėti penkias jų regione nuolat gyvenančių paukščių rūšis, penkias medžių rūšis, tris grūdinių kultūrų ir dvi valgomų augalų rūšis. Šios subskalės rezultatai, palyginus tiriamųjų grupes, skiriasi statistiškai reikšmingai ($p=0,033$) nekauniečių naudai; nors abiejų grupių žinios apie regioną visai neblogos, daugiau nei pusė visų apklaustųjų negalėjo paminėti penkių nuolat Lietuvoje gyvenančių paukščių rūšių. Tiesa, gali būti, kad atsakinėjusieji į klausimą apie paukščius nepastebėjo žodžio „nuolat“, todėl minėjo gandrų, kregždžių, vyturių ir t. t., kurie išskrenda žiemoti kitur, tačiau gali būti ir taip, kad tiesiog nebežinoma, kurie paukščiai žiemoja Lietuvoje. Žinias apie bioregioną vertinantys amerikiečių tyrėjai aiškinasi dar ir tai, ar tiriamieji turi informacijos apie gyvenamojo regiono dirvos pobūdį, Mėnulio fazių keitimosi datas, vietas, iš kurių konkretaus regiono gyventojai gauna geriamąjį vandenį. Galima numanyti, kad tokie klausimai daugeliui Lietuvos žmonių pasirodė itin sunkūs.

Kita svarbi dvasinė rezonansą matuojanti subskalė parodė, kad daugiau nei pusei kauniečių ir nekauniečių patogu gyventi savo miestuose ar miesteliuose – jie gali užsiimti patinkančia veikla ir jaustis saugūs. Požiūris į savo miesto žmones skiriasi kauniečių nenaudai, nors visos subskalės rezultatų skirtumas nėra statistiškai reikšmingas; vertinant atskirus atsakymus į subskalės sudarančius klausimus, galima pasakyti, kad daugiau nei pusė kauniečių nemano, kad Kaune gyvenantys žmonės yra malonūs ir mandagūs (53 %); daugiau nei pusė kitos grupės apklaustųjų savo miestų ar miestelių žmones vertina kaip malonius ir mandagius (59,5 %). Į klausimą, ar rinktųsi kitą gyvenamąją vietą kitame mieste, abi tiriamųjų grupės atsakė vienodai – apie 68 % nesirinktų. Ir Kauno, ir kitų miestų ar miestelių gyventojai teigia manantys, kad jaustųsi geriau, jei jų gyvenamosiose vietose būtų kitokie žmonės (taip teigia 64 % kauniečių ir 54 % nekauniečių).

Kone vienodi abiejų grupių atsakymai į klausimą apie gebėjimą apibūdinti kitus savo miesto ar miestelio gyventojus – 72 % apklaustųjų kitus apibūdinti gali, o atsakymai į klausimą, ar konkretaus miesto žmonės kitokie nei gyvenantieji kitur, skiriasi: 63 % kauniečių teigia, kad jų miesto gyventojai išsiskiria iš kitų, gyvenančių Lietuvoje, ir tik 46 % nekauniečių savo miestų ar miestelių gyventojus pavadintų išskirtiniais. Galima daryti prielaidą, kad kauniečio stereotipas neabejotinai susiformavęs, nors tyrimas neatskleidžia to stereotipo požymių. Paaiškėjo įdomus faktas: daugiau nei pusė kauniečių (58 %) nesijaučia esantys tipiškai savo miesto gyventojai; nekauniečių rezultatas beveik toks pats – 57 % apklaustųjų teigia esantys netipiškai savo miesto ar miestelio žmonės. Dėsningai galima daryti prielaidą, kad „tipizavimas“ žmonėms iš esmės nėra priimtinas – mėginimas įreminti ar „įtalpinti“ į kokį nors pramanytą standartą natūraliai atstumia, ir šiuo atveju, matyt, nereikėtų tikėtis patikimų duomenų; tiesa, „prirūšiuojamas“ prie „tipiškų“ kauniečių, atsižvelgiant į kitų klausimų rezultatus,

turėtų pasirodyti grėsmingesnis nei nekauniečių grupės atstovų „įsirašymas“ į tipiškus savojo miesto gyventojus. Vertėtų formuluoti išvadą, kad tokie rezultatai parodo savitą disonansą tarp apklaustųjų ir kitų, gyvenančių toje pačioje vietoje; atrodytu, šis disonansas galėtų lemti atitinkamą apklaustųjų dvasinę būseną, tačiau kitų subskalių rezultatai parodo, kad toji dvasinė būsena visai nebloga – žmonės nenorėtų keisti gyvenamosios vietos, nes jaučiasi prie jos pritapę. Be to, į klausimą, ar konkretaus miesto/miestelio gyventojai myli savo miestą, teigiamai atsakė 51 % kauniečių ir 66 % nekauniečių, vadinasi, savitas potencialas menamam bioregionui susikurti lyg ir yra. Beje, abstrakčius klausimus apie konkretaus miesto/miestelio žmones atsveria kitų pateiktų atsakymų rezultatai: kalbėdami apie artimosios aplinkos žmones, kauniečiai atlaidesni – 56 % apklaustųjų kaimynus mato malonius ir mandagius; nekauniečių atsakymų rezultatai beveik tokie patys – 57 % apklaustųjų kaimynus vertina teigiamai. Taip pat 56 % kauniečių svarbu gerai sutarti su kaimynais; nekauniečių grupės rezultatas – 61 %. Vadinasi, kaimynai kauniečiai yra malonesni ir mandagesni už kauniečius nekaimynus, kurie, kaip galima numanyti, yra „tipiški“ kauniečiai, tai yra, išsiskiriantys iš visos Lietuvos konteksto, nors tasai tipiškumas atrodytų daugiau mitinis nei realus. Tarsi kortasariškame žaidime klasėmis: daugiau nei pusė apklaustųjų (reprezentuojančių visumą) miestiečių mano esantys netipiški kauniečiai; daugiau nei pusė apklaustųjų kaimynų yra mandagūs ir malonūs kauniečiai; iš viso – daugiau nei šimtas procentų padorių Kauno gyventojų... Taigi prieštaringi tyrime dalyvavusių kauniečių apklausos rezultatai liudija pagrįstą tikimybę, kad įsigalėję stereotipai trukdo kiek įmanoma objektyviau įvertinti bendresnio pobūdžio faktus, subjektyviai apibūdinti empiriškai menkiaučiausiai pažįstamą aplinką ar visa, kas toje aplinkoje įrašyta.

Visų bioregionines savybes nurodančių požymių rezultatus patogiau surašyti į lentelę:

	Gyvenamoji vieta			
	Kauniečiai (N=55)		Gyvenantys ne Kaune (N=116)	
Požymis	Stipriai išreikštas	Silpnai išreikštas	Stipriai išreikštas	Silpnai išreikštas
Gyvenamosios vietos svarba	27 (49)	28 (51)	72 (62)	44 (38)
Žinios apie bioregioną	33 (60)	22 (40)	88 (76)	28 (24)
Dvasinis rezonansas	33 (60)	22 (40)	76 (65)	40 (35)
Teigiamas požiūris į žmones	24 (44)	31 (56)	62 (53)	54 (47)
Bendri bioregionalizmo bruožai	27 (49)	28 (51)	74 (64)	42 (36)

Išvada aiški: bioregiono samprata ryškiau įsispaudusi nekauniečių sąmonėje. Šitai galima aiškinti paprastai – kuo mažesnė gyvenamoji erdvė (miestas, miestelis, kaimas), tuo geriau ji pažįstama, lengviau perskaitoma ir įsileidžiama. Kauniečiams menamo bioregiono dedamosios menkiaučiausiai jaugusios; tikriausiai būtų teisinga daryti prielaidą, kad jų įsivaizduojamas bioregionas labiau išplitęs, tarsi be konkrečių ribų, galbūt tapatus vadinamajam globaliam bioregionui.

Literatūros tekstų liudijimai: (ne)užrašytos vietos

Atlikto tyrimo rezultatus norėjęsi palyginti su literatūros tekstuose įrašytais regioninės savimonės ženklais, pažvelgti, kaip vieta užrašoma poetiniame tekste, kur mintis itin koncentruota, o provokuojama emocija ganėtinai ryški. Lyginimui pasirodė parankios dvi tekstų rinktinės – almanachai *Kauno jaunieji*²³⁶ ir *Kaimo rašytojas*²³⁷. Reikėtų pabrėžti, kad šiuo atveju nekreipiama dėmesio į meninį tekstų lygį; svarbiausia išsiaiškinti, ar atlikto empirinio tyrimo rezultatai patvirtins literatūroje atsispindinčius dėsningumus, ar vadinamoji bioregioninė savimonė tikrai ryškesnė regioniniuose tekstuose.

Almanache *Kauno jaunieji*, kuriame skelbiama 26 jaunų poetų kūryba, nėra nė vieno teksto, mininčio Kauną ar kokią nors konkrečią miesto vietą. Tiesa, viename eilėraštyje minima Laisvės alėja, tačiau būtent tas tekstas vieno iš rinkinio sudarytojų Petro Palilionio perbrauktas ir pažymėtas kaip nuplagijuotas, vadinasi, neturėjo būti publikuotas. Yra vienas kitas tekstas, kuriame fiksuojama miesto erdvė ir konkreti vieta, tačiau ji nėra pavadinama, neidentifikuojama kaip Kauno dalis:

Vakarėjant pasuko miesto centro

link.

Paliktoji.

Su pašto ženklų ant skruosto ir

Mylimojo vardu ant kaktos.

(Indrė Valantinaitė, „paliktoji (Ūlai)“, psl. 101. Čia ir toliau cituojama iš *Kauno jaunieji: almanachas, I knyga*, Kaunas: Lietuvos rašytojų sąjungos Kauno skyrius, 2004.)

„Miesto centras“ – šurmuliuojančios judrios vietos kodas, kontrastuojantis su „Paliktosios“ vienišumu. Konkretus judesys („apsisuko“) suintensyvėja ketvirtoje eilutėje, kur „pašto ženklas“ įvaizdis asociacijų tinkle pavirsta į menamą kelionę – intensyvų procesą, lemiantį vietų kaitą. „Miesto centro“ ribos alizijų lygmenyje išplinta kone iki begalybės, suabstraktėja, įgauna kitokią reikšmę, įtvirtinamą „mylimojo vardo“ keliamų emocijų. Vieta tampa reikšminga tiek, kiek ji gali sietis su mylimuoju, vadinasi, „miesto centro“ konkretumą galiausiai nustelbia mylimojo vietos virtualybė.

Kitame poetiniame tekste miesto ar miestelio ženklas – „telefono būdelė“:

Pilkas negyvas paukštukas prie raudonos telefono būdelės.

Autobusų stotelėj. Pradeda lyti.

Pasislepiu. Skambinu. [...]

(Indrė Valantinaitė, „Laukimas“, p. 99.)

Pirmoje eilutėje išstinkanti pilkos negyvybės ir agresyvaus raudonumo prieštara sukelia kelelropas emocijas – gaudulys ir keistas neišvengiamybės pojūtis asocijuojasi su vieta, gimdančia

²³⁶ *Kauno jaunieji: almanachas, I knyga*, Kaunas: Lietuvos rašytojų sąjungos Kauno skyrius, 2004.

²³⁷ *Kaimo rašytojas: almanachas. Poezija ir proza*, Jonava: Jonava, 2006.

pačius įvairiausių potyrius. Antros eilutės įvaidis „autobusų stotelė“ – tarsi matas, kuriuo matuojamos vietos atkarpos. Kuo daugiau tokių atkarpų – tuo greičiau bėga laikas. „Telefono būdelė“ ir „autobusų stotelė“ – savitos virtualybės, specifiniai kitos erdvės ir kitos vietos ženklai, perkeisto buvimo galimybės. Įsivaizduojamo poetinio teksto subjekto būseną nesunkiai nuspėjama: viskas bus gerai, jei nors laikinai pavyks pasitraukti į kitą – „telefoninę“ – erdvę, o paskui gal ir į kitą vietą: „Pasislepiu. Skambinu“. Šiame tekste miesto vieta tinkama slėptis, o ne būti iš tikrųjų.

Trečias pavyzdys, kurį pavyko rasti almanache, taip pat nėra konkretus, bet didmiesčio kodai aiškūs:

[...] Mašinų užesys sugriauna tylą,
Lietus nuprausia šaltą grindinį...
Ir langas išrasoja ašaros ledu...
Pro jį Pasaulis nespalvotas...

(Giedrė Černiauskaitė, eilėraštis be pavadinimo, psl. 22.)

Šios keturios eilutės žymi dvasios būseną, atliepiančią nemaloniam triukšmui ir grindinio šalčiui. Miesto erdvė čia kaip fonas langu atitvertam buvimui; galima daryti prielaidą, kad „Pasaulis nespalvotas“ ir šiapus, ir anapus stiklo. Triukšmas ir šaligatvio šaltis – urbanizuoto pasaulio trukdžiai, traukiantys santykio su vieta gijas.

Taigi trys poetiniai tekstai, atspindintys urbanizuotos erdvės ypatumus, gali būti skaitomi kaip praradimų, kaitos, net slogaus nuobodžio kodai. Vis dėlto almanache yra keli kauniečių eilėraščiai, kuriuose užrašytos vadinamosios tikros, „įbūtintos“ vietos, esančios ne mieste:

[...] oras svirduliuoja
vienkiemio akivaizdoj
pritvinkusios
stiprių dienų vienatvės
raivosi kupetos
prieglobsty šulinio...

(Dovilė Zavedskaitė, „Vienkiemio senoji“, psl. 107.)

„Vienkiemio“ gyvybė užgesina visas įmanomas neigiamybes, kurias galėtų suponuoti „vienatvės“ emocinis krūvis. „Stiprios dienos“ ir „kupetų“ tingulys – ramybės ir kasdienos pastovumo garantas, sušildytas tariamo „oro“, „vienkiemio“, „kupetų“ ir „šulinio“ polilogo. Harmoninga vieta laiduoja taikų buvimą skaitant gerai pažįstamą aplinką.

Panaši atmosfera tyro ir kitame eilėraštyje:

[...] Galiausiai pargriūsiu usnynan
Su šypsena:
Rytoj kišenę vėl plėšys obuolys.
Ne, du. Obuoliai.
Purvinos kulkšnys

Tolsta per lauką.

Taip praeina vasaros.

(Irma Oertelytė, eilėraštis be pavadinimo, psl. 77.)

Čia koduojama praeinamybė viltinga, liudijanti cikliškumą – „taip praeina vasaros“. „Usnynas“ ir „laukas“ neprimena rojaus sodų, tačiau kišenės plėšančių obuolių gaivus sotumas ir „purvinų kulksnių“ paprastumas sukuria tikros vietos potyrio skonį, galintį sutirpti, bet pas-kui vėl prustiškai atgimsiantį. Turbūt taip „atgimdyti“ gali tik pajausta sava vieta – iš pradžių perskaityta, o vėliau jau ir užrašyta. Galima numanyti, kad tokiais tekstais kaip šis ir galėtų būti taikliausiai fiksuojamas bioregionalistų minimas dvasinis rezonansas.

Taigi išvada ganėtina aiški: tikrai negausūs poetiniai tekstai, kuriuose užrašytos konkrečios urbanizuotos arba neurbanizuotos erdvės, nebūtinai koduoja vietas bioregionalistų požiūriu; *Kauno jaunųjų* almanache reikšmingos „bioregioninės“ vietos „įsteigtos“ ne miesto erdvėje. Beje, išvadą galėtų pagrįsti citata iš trumpos vienos almanacho autorės autobiografijos: „Augau miestelyje (Deltuvoje), todėl turėjau galimybę stebėti rudenius, pavasarius, lakstyti basomis po šlapią žolę, užuosti, kaip gardžiai kvėpia džiovinamas šienas ir žemuogės su pienu. (...) Kaune pajutau miestiską šurmulį, susigyvenau su troleibusų ir Laisvės alėjos įvairiaisiais personažais, išmokau saugoti daiktus ir save. (...) pati stebiu pasaulį pro rakto skylutę (kad negaučiau į akį) ir užrašau, kai išeina.“ (Vaiva Kuodytė, psl. 52–53.) Kauno žmonės matomi kaip „įvairiausi personažai“, šalia kurių atsidūrus vertėtų saugoti daiktus; vargu ar kiltų mintis megzti naujus ryšius su šurmuliuojančia aplinka, kai sąmonėje įsitvirtinęs savos tikrosios vietos provaizdis.

Kalbant apie antro almanacho turinį, reikėtų pasakyti, kad konkrečių vietovardžių paminėta vos vienas kitas. Vargu ar galima kalbėti apie poetinių tekstų subjektų ir vietos santykį, nes *Kaimo rašytojo* rinktinėje vieta tampa dokumentu – objektyvi realybė įkrauta ne subtiliomis subjektyviomis vibracijomis, o patriotiniu patosu:

Ant Medvėgalio kalno aš stoviu,

Prie širdies priglaudus Tėvynę.

Nesugriaunamą amžių tvirtovę,

Tave priešai žudė ir mynė...

(Vida Vosylienė, eilėraštis be pavadinimo, psl. 143; čia ir toliau cituojama iš *Kaimo rašytojas: almanachas. Poezija ir proza*, Jonava: Jonava, 2006.)

Vieta svarbi tiek, kiek ji svarbi istorijai:

Skaudžiai švino bitės gėlė

Prie Giedraičių, Širvintų...

Dygo dygo kauburėliai

Po kautynių kruvinų.

(Jeronimas Šalčiūnas, „Su Lietuvos vardu“, psl. 118.)

Mažupė neša Mūšai žydrą mėlį

Pro Karpio dvarą upeliu skubriu.

Ramus, jaukus miestelis Joniškėlis –
Kiek daug žmonių jis mena iškilų.

(Bronislava Černiauskiėnė, eilėraštis be pavadinimo, psl. 24.)

Visoje rinktinėje nepavyko rasti teksto, neabejotinai fiksuojančio subjekto ir vietos ryšį; vieta atstoja gimtinė, Lietuva, tėvynė, apibūdinama kllišėmis: „Einu per žydintį lauką brangiosios Tėvynės, / Paukščio sparnais virš sidabrinių slėnių plasnoju“ (Nijolė Pocienė, „Džiaugsmingas ėjimas“, psl. 96); „Čia Lietuva, / Čia margas drobių raštas, / Čia dievidirbiai vis gražina dievus“ (Marija Blažaitytė, psl. 17). Galima daryti išvadą, jog šioje knygoje autentišku santykiu sušildytų vietų apskritai nėra, nebent būtų galima paminėti vieną tekstą, pavadintą „Tėviškė brangi“, kuriame aiški kažkada turėtų namų nostalgija: „Likęs liepų kvapas, / Šlamesys beržų senų, / Nuolatos vis peršas / Ilgesys gimtų namų“ (Julijonas Kęstutis Malinauskas, psl. 75). *Kaimo rašytojo* autoriai labiau linkę į abstrakčius pamąstymus ar tiesiog vaizdelius: „Iš vakaro prieblandos / Nunėriau iliuzijų staltiesę, / Užklojau vienvietės stalą...“ (Anastazija Pečkaitienė, psl. 94); „Pabalęs šerkšnas sidabru suspindi, / Mėnulis tiesia taką link žvaigždžių...“ (Vilija Kalvaitytė-Mickienė, psl. 82).

Apibendrinant abiejų almanachų gana skurdžią informaciją galima teigti, kad rezultatai skiriasi nuo gautų atlikus tyrimą ir apdorojus klausimyno rezultatus: Kauno poetų tekstuose vietos „būtintos“, pripažintos, nors ir nėra mieste, o kaimo autoriai fiksuoja potyrius, jausmus ar atsiminimus, konkrečioms vietoms priskirdami šabloniškus atributus ir tam tikra prasme jas universalizuodami. Kaunas nėra užrašytas nė vienoje iš aptartų knygų.

Įdomu pažvelgti į profesionalių Kauno poetų kūrybą – galbūt jų tekstuose miestas gyvesnis ir ryškesnis. Pasirinktos kelios Kauno poetų – Aldonos Ruseckaitės, Algimanto Mikutos, Enrikos Striogaitės ir Donaldo Kajoko – poezijos knygos, nepretenduojant į nuoseklią jų kūrybos apžvalgą, apsiribojant atskiriomis tekstų rinktinėmis. Sąmoningai nesirinkta Kauno simboliu vadinamo Gintaro Patacko tekstų, nes šio autoriaus užrašyto Kauno spalvas vertėtų analizuoti gerokai išsamiau.

Ruseckaitės knygoje *Bėk, kiele, bėk*²³⁸ rastas vienas poetinis tekstas, kuriame fiksuojama Kauno vieta neminint paties miesto pavadinimo – „Maironio sodas“ (eil. „Būti varna yra paslaptis“, psl. 23). Rinkinyje yra keli eilėraščiai, koduojantys numanomas realias vietas, neabejotinai svarbias subjektams, sušildytas tikro jausmo ir konkuruojančias su menamomis vietomis – reminiscencijų tinkluose išsiskleidusiais sodriais regionais, harmoningų vietų provaizdžiais, kurių šiame rinkinyje išties daug. Vadinamosios realios vietos – pirmieji namai, nuo kurių prasideda pasaulis, ir artimiausiems žmonėms svarbi vieta, atmintyje įstrigusi kaip ypatinga, todėl ir traukianti savita paslaptimi:

Po vieninteliu tėviškės uosiu ir dviem ažuolais,
prie spalvingų dygiųjų rūgštynių, kurių sėklų pribiro širdis –
ar išdygs jos many dar pavasarį... [...]

(Eil. „Maži išdykę kumeliukai“, psl. 7)

²³⁸ Aldona Ruseckaitė, *Bėk, kiele, bėk*, Kaunas: Naujasis lankas, 2006.

Motinos kelionė į Kelmę,
sunkvežimiu, vėjuotą dieną, labai seniai.
Pasakodavo ir pasakodavo – tada, kai važiauvau...
Tas miestas mums atrodė lyg Paryžius ---
(Eil. „Motinos užvalkalėlio raištelis“, psl. 9.)

Akivaizdu, kad konkreti vieta įrašoma širdin tarpininkaujant žmonėms, dar labiau sureikšminantiems ilgainiui tampantį idilišką namų vaizdinį. Bioregioniniam požiūriui tai labai svarbu.

Striogaitės eilėraščių knygoje *lyja*²³⁹ yra vienas eilėraštis, neabejotinai atspindintis miesto peizažą. Poetinis tekstas pavadintas tarsi paveikslas: „Kaunas. Putvinskio gatvė“ (psl. 24). Vargu ar vertėtų ieškoti kokių nors bioregioniniam žvilgsniui būdingų aspektų; šiame tekste Kaunas pasakiškas, baugiai mįslingas ir gundantis:

šlapi aplyti kaštonai
gatvė skambi ir grakšti
namas velnių geltonas
šiurpas nukrato karti
eisena tavo nulyja
šiferio stogas ramu
gulbės į dangų pakyla
moja vežikas: einu!

Vešlūs „kaštonų“ kupolai ir krištolinis skimbčiojimas atrodo neatsiejamas nuo saulėto vaiskumo ir malonios paunksmės; netikėtai užklupęs „velnių namo“ įvaizdis, liguistas geltonis ir „šiurpas“ ištinka staiga, lyg peržengus kažkokią stebuklingą ribą. Kauną pažįstančiojo akimis „namas velnių“ bus greitai identifikuotas, tačiau šiuo atveju atkodavimas neišsklaidys jau spėjusių susimegztį aliuzijų siūlų – kitokia erdvė įtraukia suviliojusi baugia paslaptimi. Lau-miškai nulyta eisena ir su kylančių gulbių sparnų mostais disonuojanti ramybė irgi atrodo tariama – lyg trapus veidrodinis paviršius, kurį praskyrus atsivertų stebuklas. Paskutinėje eilėraščio eilutėje pasirodęs „vežikas“ tik patvirtina, kad skaitymo kodas pasirinktas teisingai – kitokio pasaulio pasiuntinys nugabens ten, kur bus perskaityti mįslingi skambančio miesto ženklai. Pasakai neįmanoma atsispirti – „einu!“ Kauno peizažas daugiau panašus į filmo epizodą, sukuriantį iliuzinės realybės pojūtį, arba į pasakos iliustraciją ar atviruką, kuriame spalvos visada ryškesnės už natūralias. Kaunas užrašytas, bet taip užfiksuotas tampa nerealus (tiesa, dėl to dar patrauklesnis).

Mikutos eilėraščių rinktinėje²⁴⁰ Kauno nėra, tačiau aiškiai įvardijama bioregionalistų dėmesio verta vieta – Žemaitija:

Dar niekada taip nejutau tavęs,
kaip šitą vakarą, kai sningant degė žvakės

²³⁹ Enrika Striogaitė, *lyja*, *Nemuno* leidinys Nr. 58, Kaunas, 2004.

²⁴⁰ Algimantas Mikuta, *Eilėraščiai*, Kaunas: Naujasis lankas, 2007.

ir kiaurai pro išretintas girias
mirkėjo Beržonas, Barstyčiai, Šatės.
(Eil. „Žemaitija. Vėlinės“, psl. 39.)

Subtilus poetinio teksto subjekto ryšys su kažkada buvusia artima aplinka atnaujinamas išplečiant savosios vietos ribas – „mirkėjo Beržonas, Barstyčiai, Šatės“, – prisimenant tai vietai priklausiusius žmones ir jaučiant ypatingą bendrumą, kurį gali įtvirtinti tik kažkada perskaityta ir visam laikui atmintin įaugusi žemė: „[...] Palikę margus, sugulė kartu, / ir juos visus sujungė vienas vardas. / Jie žemė. Jie – Žemaitija. Gelmių šviesa / prasikala pro vandeningą sniegą. [...]“.

Kajoko poezija – puiki medžiaga ekokritikos tiesoms iliustruoti; kadangi bioregionalizmas laikytinas viena iš ekokritikos atšakų, vertėtų kiek giliau pažvelgti į poetinį tekstą iš knygos *Karvedys pavargo nugalėti*²⁴¹, kuriame Kaunas koduojamas itin specifiškai:

vos juntamas salsvas
dvokas, tingulys
ant palaimos ribos bet dar
ne palaima, tiesiog
aleksotas, šaligatvis, šešiolikmetė:
stabteli, vogčia apsižvalgo, paseilina
du pirštelius ir pritūpus pavalo
bato galiuką – ir vėl tingulys
ir tas dvokiantis vėjas
nuo skerdyklos pusės, abudu
(Eil. be pavadinimo, p. 65.)

Aptardamas vadinamąjį ekologiškos sąsąmonės fenomeną, vienas iš ekopsichologijos pradininkų Roszakas teigė, jog „gyvybė ir sąmonė [...] gali būti traktuojamos kaip augančios natūralios sistemos, besireiškiančios kitų sistemų – fizinės, biologinės, psichinės, kultūrinės – rai-doje“²⁴². Būtent šios visos sistemos subtiliai išryškėja Kajoko kūrinyje, nors skaitytojo žvilgsnis regį įprastą miesto peizažą: „aleksotas, šaligatvis, šešiolikmetė...“. Tekstas aprėpia visus „materializuotus“ ar menamus biosferos elementus, sujungtus įsivaizduojamais regos, klausos, uoslės ar lytėjimo pojūčiais. „Dvokas“ ir „tingulys“ gali būti suvokiami kaip ekokritikų minimos naujausių laikų rykštės – „užnuodytos sąmonės“ – ženklai, būdingiausi miestų erdvėms (galbūt todėl dažnai taip ir netampančiomis „vietomis“): menamas eilėraščio be pavadinimo subjektas jaučiasi patogiai įprastoje miesto aplinkoje, nė nemėgindamas atsiriboti nuo visa persmelkiančio salsvo dvoko ar šaligatvio pilkumos.

Maždaug nuo praėjusio amžiaus devinto dešimtmečio pradžios amerikiečiai pradėjo kalbėti apie literatūroje atsispindinčius netvarius gamtos (aplinkos) ir kultūros santykius; neišven-

²⁴¹ Donaldas Kajokas, *Karvedys pavargo nugalėti*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005.

²⁴² Theodor Roszak, *The Voice of the Earth*, New York: Simon & Schuster, 1992.

giamos ekologinės katastrofos laukimas užvaldė daugelio vaizduotę, tapo savitiška viešąja laikysena. Dėsningai ėmė kisti ir kultūrinio tapatumo suvokimas – produkcija apibrėžiama kultūra transformavosi į atliekų ir šiukšlių kultūrą. Literatūros kūriniuose piešiamas šiukšlėmis apnuodytas peizažas tapo viso pasaulio taršos metafora, mėginančia atskleisti, kaip toji tarša stublinančiai keičia ir pačios žemės patyrimą. Personazai identifikuojami aprašant jų suvartotų produktų atliekas: parodyk, ką išmetei, pasakysiu, kas esi.²⁴³ „Skerdyklos“ įvaizdis provokuoja mąstymus vartotojiškumo temomis, asocijuojasi su atliekų „antikultūra“, derančia prie palaimingo tingulio transo. Paseilintu pirštu batus besivalančios šešiolikmetės įvaizdis, šiek tiek kontrastuojantis su tekste susitvenkusiu nuoboduliu, išryškina „užnuodytos sąmonės“ prasmėmis pažymėto lygmens pripažinimą: turgaus rajone („aleksotas“) su urbanizuota aplinka („šaligatvis“) susiliejami paauglė tarsi įtvirtina vartotojiškos kasdienybės filosofijos natūralumą – jos judesys žaismingas ir blaškantis nuobodulio palaimą; vis dėlto įsivaizduojamos dulkės, nusėdusios ant bato galiuko, grąžina nemalonus „toksiškas“ asocijijas. „Tingulys“ ir „dvokiantis vėjas nuo skerdyklos pusės“ gali būti traktuojami kaip koduoti įspėjimai, kaip ironizuojanti didaktika arba pastanga gyvybę ir sąmonę išsaugoti dar nemutavusių Roszako minėtų sistemų erdvėje. Šiame Kajoko tekste Aleksotas autentiškas – dvokiantis ir dulkėtas, įkrautas subjektyvios patirties energija, todėl gali būti skaitomas kaip konkrečios vietos įrašas, fiksuojantis pačią įvairiausią informaciją.

Savaip vertinant aplinką, atitinkamai savitai formuojasi tapatybė. „Tiek gamta, tiek rašymas (gamta – kaip išorinės veikiančios galios, rašymas – kaip asmeninės patirties verbalizacijos procesas) iš autoriaus reikalauja aiškiaus savojo „aš“ ir „ne aš“ suvokimo, kartu padeda šio suvokimo siekti. Akis į akį susidūręs su tam tikra gamtos sritimi, suvokęs jos kitoniskumą, rašytojas netiesiogiai ima giliau pažinti save, [...] nežinios įveikimo procesus.“²⁴⁴ Iš pateiktų įvairių poezijos pavyzdžių galima numanyti, kad urbanizuota sritis tarp aplenkiamą, nelinkstama stoti akistaton su „toksišku šurmuliu“, mėginant jį išklausti ir atkoduoti – mieliau traukiamasi į pastorališką namų ramybę, tenkinantis jau sukaupia patirtimi ir neketinant veltis į nežinios įveikimo avantiūrą.

Išvados

Apibendrinant viso vadinamojo pilotažinio tyrimo rezultatus ir pasiekiant erdvės išsamesnėms studijoms, galima daryti pirmines išvadas, atspindinčias bendras (bio)regioninio mąstymo tendencijas: 1) bioregioninė savimonė nepriklauso nuo konkretaus regiono – miesto, miestelio, kaimo – ypatumų; Kauno gyventojai – taip pat ne išimtis. Vertinant savo miestą, labai svarbūs visuomenėje įsitvirtinę stereotipai, nepagrįsti objektyviais faktais, konkrečioje erdvėje trukdantys pajusti dvasinį rezonansą ir tą erdvę „įvietinti“. Taigi kauniečiai išskirtine savimone nepasižymi. 2) Poetiniuose kauniečių tekstuose Kaunas užrašomas labai retai.

²⁴³ C. Deitering, „The Postnatural Novel“, ed. by Ch. Glotfelty and H. Fromm, in: *The Ecocriticism Reader*, The University of Georgia Press, 1996.

²⁴⁴ Scott Slovic, „Nature Writing and Environmental Psychology“, ed. by Ch. Glotfelty and H. Fromm, in: *The Ecocriticism Reader*, The University of Georgia Press, 1996, p. 352.

Miesto erdvė dažniausiai tampa tarpine stotimi pakeliui į realią ar menamą „būtintą“ vietą, koduojančią harmoningo bendravimo su gerai pažįstama aplinka teikiamą giedrą ir ramybę. 3) Konkrečios eilėraščiuose įrašytos Kauno vietos savitai perkeičiamos, įgauna papildomą krūvį – nuorodą į kitokią (šiuo atveju – pasakos arba toksiškos erdvės) dimensiją, gerokai nutolusią nuo subjektyvaus santykio sušildytos bioregionalistų minimos vietos. 4) Kaimo rašytojų tekstuose minimos konkrečios vietos neatspindi nei subjektyvaus santykio, nei kokių nors nekasdienio lygmens dimensijų; vieta svarbi tiek, kiek ji svarbi istorijai.

Remiantis šių apžvalginių tyrimų rezultatais galima daryti prielaidą, kad XXI a. pradžioje (bio)regioninis Kauno savitumas išblukęs, o gal ir apskritai vadintinas mitu – mutavusia Laikiniosios sostinės legenda. Bioregionalistų požiūriu tokios prielaidos reikštų grėsmę pačiai vietai: nepajauktas bioregionas – nemylima vieta, vadinasi, ir nepajauktas dvasinis rezonansas, artimiausios ir plačiosios aplinkos išsaugojimo garantas. Vis dėlto šiuo atveju nevertėtų pamiršti ir prieštaringų klausimų rezultatų – atmetus numanomus stereotipus, Kaunas ir toliau lieka sava, jauki ir saugi vieta gyventi.

■ The Myth of Bioregional Self-consciousness: the Signs of the Place Written

Summary

The main aim of the article is to ponder upon the definitions of “bioregion” and to find, to what extent the so called bioregional self-consciousness is characteristic of the people living in the town (Kaunas) and of those, living in smaller countries and villages. The analysis is based on the ecocritical opposition of space and place, stipulating the considerations about the possibility to read and then to record the nearest and the widest environment. The results of the research of the bioregional features are being compared with the information encoded in literary texts: the texts of the young Kaunas’ writers, regional writers and professional Kaunas’ poets are being analysed, paying attention to specific places – deciphering the codes of the bioregional places, the so called none-places and the inscribed places of Kaunas.

Keywords: Bioregionalism, bioregion, Kaunas, space, place, Ecocriticism.

■ Literatūros sąrašas

Peter Berg, Raymond Dasmann, “Reinhabiting California”, ed. V. Andruss, C. Plant, J. Plant, E. Wright, in: *Home! A Bioregional Reader*, Philadelphia: New Society Publishers, 1990.

Wendell Berry, “Nobody Loves this Planet”, in: *In Context*, No. 27.

Lawrence Buell, *The Future of Environmental Criticism: Environment Crisis and Literary Imagination*, Oxford: Blackwell Publishing, 2005.

C. Deitering, “The Postnatural Novel”, ed. by Ch. Glotfelty and H. Fromm, in: *The Ecocriticism Reader*, The University of Georgia Press, 1996.

Terry Gifford, *Reconnecting with John Muir. Essays in post-pastoral practice*, The University of Georgia Press, 2006.

Kaimo rašytojas: almanachas. Poezija ir proza, Jonava: Jonava, 2006.

Donaldas Kajokas, *Karvedys pavargo nugalėti*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005.

Kauno jaunieji: almanachas, I knyga, Kaunas: Lietuvos rašytojų sąjungos Kauno skyrius, 2004.

Gene Marshall, “Step One Toward a Sustainable Human Presence on Planet Earth”, in *Realistic Living*, No. 17.

Algimantas Mikuta, *Eilėraščiai*, Kaunas: Naujasis lankas, 2007.

- Theodor Roszak, *The Voice of the Earth*, New York: Simon & Schuster, 1992.
- Aldona Ruseckaitė, *Bėk, kiele, bėk*, Kaunas: Naujasis lankas, 2006.
- Elan Shapiro, "Bioregionalism: An Interview with Ecopsychologist Elan Shapiro", in: *Creation Spirituality*, 1993, March/April.
- Scott Slovic, "Nature Writing and Environmental Psychology", ed. by Ch. Glotfelty and H. Fromm, in: *The Ecocriticism Reader*, The University of Georgia Press, 1996.
- Enrika Striogaitė, *Iyja*, *Nemuno* leidinys Nr. 58, Kaunas, 2004.
- Frank Traina, "What is Bioregionalism?", in: *Perspectives in Bioregional Education*, prieiga internetu: http://www.earthandspiritcenter.org/Course%20pdfs/Class%204_What%20is%20Bioregionalism_Frank%20Traina.pdf. (Žiūrėta 2010 11 10).
- Valerija Vaitkevičiūtė, *Kompiuterinis tarptautinių žodžių žodynas*, Vilnius: Žodynas, 2003.

Literatūrinė Kauno regiono savimonė [mokslo straipsnių rinkinys]. – Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2011. – 94 p.

ISBN 978-9955-12-681-2

Mokslo straipsnių rinkinyje pateikiami literatūrinės Kauno regiono savimonės tyrimų rezultatai, atspindintys savitas užrašytos vietos transformacijas nuo XIX a. iki mūsų dienų. Į regiono, kraštovaizdžio, vietos ir erdvės sąvokų suponuojamus klausimus žvelgiama naratologijos, kultūros geografijos, bioregionalizmo aspektais, analizuojant XIX a., XX a. vidurio, naujausios lietuvių literatūros tekstus ir kūrinius vaikams.

Literatūrinė Kauno regiono savimonė
Mokslo straipsnių rinkinys

Elektoninis leidinys

Išleido Vytauto Didžiojo universiteto leidykla
S. Daukanto g. 27, LT-44249 Kaunas